ДУКАЯ

№ 2 2023

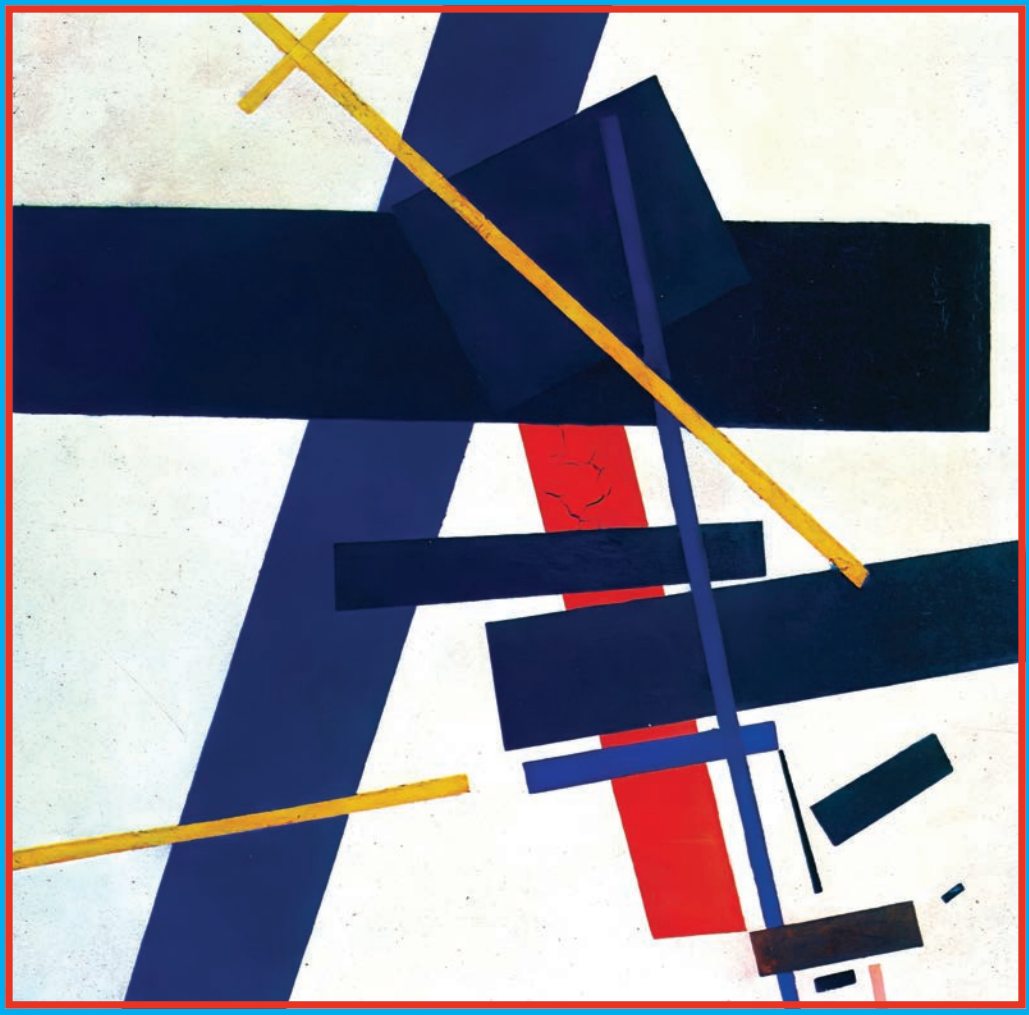

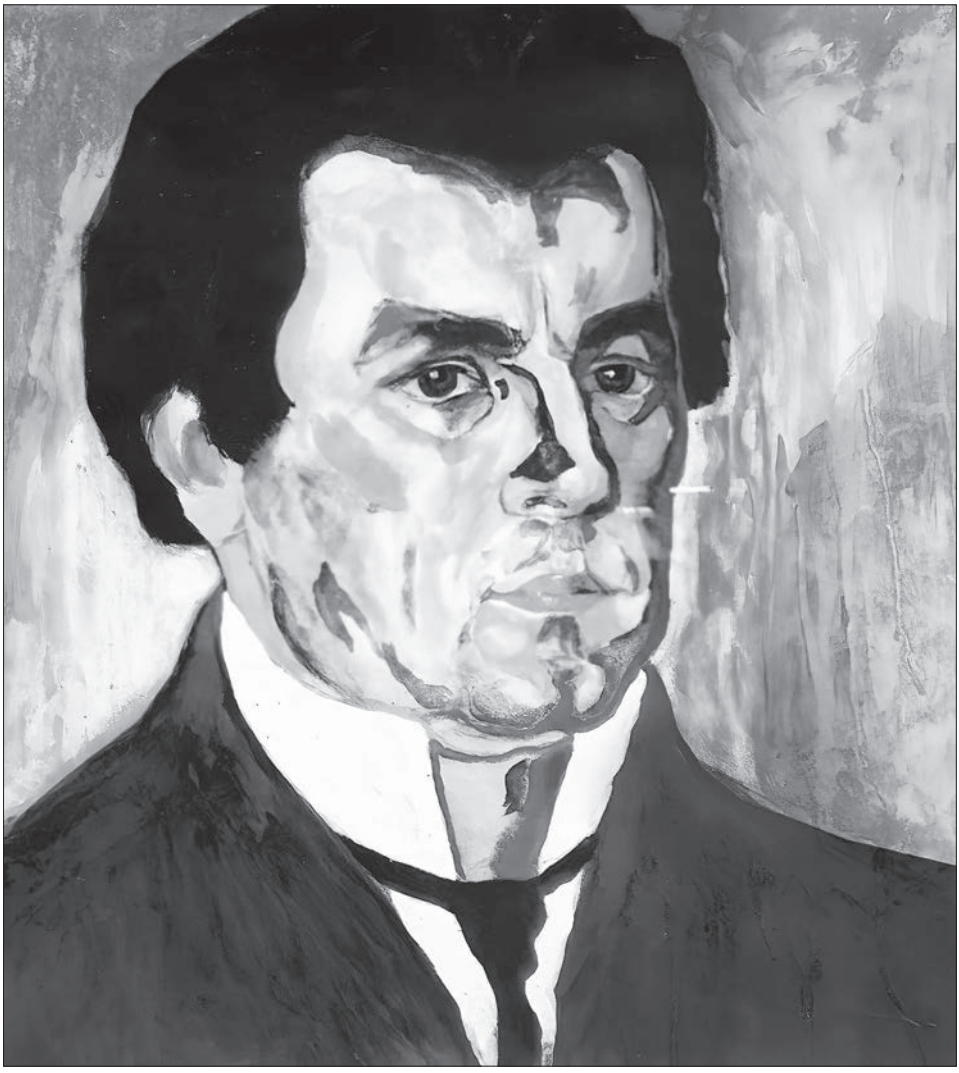

ДУКЛЯ

Рік видання 71 № 2 2023

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA – literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: apríl 2023

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

KULT MINOR

ІВАН ЯЦКАНИН, головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:
ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ, АНАТОЛІЙ КАЧАН, ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ, СТЕПАН ГОСТИНЯК, ЯРОСЛАВ ДЖОҐАНИК, ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ, МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік – 3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateí Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-- platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box 164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Дмитро Павличко

Сотенний Спартан 2

Йосиф Шелепець

Мій директор 22

В Римі 24

Василь Ільницький

365 днів спротиву 26

Олександер Шокало

200-ліття К. Д. Ушинського:
«Цей незвичайний педагог – рідна мова…» 29

Йосиф Шелепець

Олександр Духнович і українська література 40

О. Г. (Ольга Гец)

Червоний скетч у словацькому виконанні 44

Іван Яцканин

Помер посеред битви 68

Василь Горват

Микола Мушинка: Портрети на тлі доби 71

Микола Вегеш, Микола Олашин

Відомий дослідник аграрної історії Закарпаття 81

Михайло Роман

Неординарна книжка професора М. Наєнка 89

Микола Дупляк

Дослідження про визначного
українського політика 92

Казимир Малевич (**р-зп**) 94

ПОЕЗІЯ

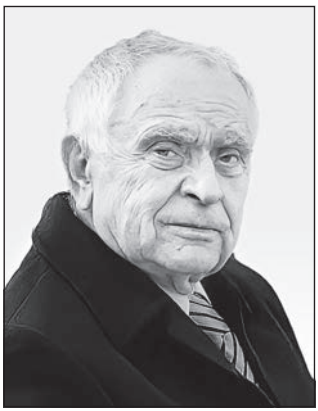

Дмитро ПАВЛИЧКО (1929-2023)

СОТЕННИЙ СПАРТАН

Поема

I

Рік сорок п'ятий. Квітень. Ніч студена.
В повітрі грають снігу веретена.
Рій Сорокатого спить на землі –
Одні Дмитри, Петри та Василі.

Дванадцять. Зі Стопчатова й Ключева.
Вже в них нема імен. Вони – дерева.
Черешня, Вишня, Груша, Берест, Клен,
Та з іменем є серед них оден –

То Дорошенко. Прибране наймення,
Народжене з дитячого натхнення,
З книжок моїх прочитане ім'я –
То я, трудне стопчатівське хлоп'я.

То я лежу там з друзями на хвої,
В розташуванні сотні бойової,
Дивлюсь на небо, знаю, де ми є,
Але не знаю, де життя моє.

Мені шістнадцять. Мати моя, мати
Мене спиняла, не пускала з хати,
Та я пішов, я рвався в темну ніч,
Хоч добре знав, що смерті йду навстріч.

Мойого брата німці розстріляли,
І моє серце, від плачу охляле,
Кричало: «Йди! Прийшла твоя пора,
Знайди убивць, помстися за Петра!».

А мої друзі, хлопці з-під Ратунди,
Одягнені у светри й старі бунди,
Ровесники мої – Заячуки,
Долішняки і Волошенюки.

Тепер лежу я в мазепинці брата
На смеречині, що недавно стята,
А поруч – зброя, та моя душа
Її боїться, бо вона чужа.

Ця десятизарядка, ця потвора,
Ударила мене в плече. Ми вчора
Стріляти вчилися. Плече болить,
А смеречиння коле й шелестить.

Наш ройовий, псевдонім Сорокатий,
Юнак насмішкуватий, збиткуватий,
Щоб доля нас не гнобила тяжка,
Читає нам Юрка Шкрумеляка*.

І вірші пише він собі на подив
Про те, як чорт до Сталіна приходив,
Як вождь свого товариша зустрів,
Шляк його трафив там він і згорів.

Був Сорокатий з Іспаса, з родини
Ґоянюків. Мав усмішку дитини,
І вірші я свої читав йому,
Ступаючи за ним в кромішню тьму.

Йдем гусачком. Московські поторочі
Чекають нас у засідках щоночі,
Та в наших віршах щось таке було,
Що нас вело й від смерті берегло.

Рій Сорокатого... Клітина сотні,
Гудуть над нами літаки мерзотні,
Шукають ватри в лісі! Ватра – смерть,
Нас гріє тільки сонце й неба твердь.

* Юрій Шкрумеляк (1895–1965) – український поет-гуморист, автор творів для дітей, родом з Ланчина, в 30-х роках минулого століття друкував свої антирадянські гумористичні й сатиричні вірші у львівському журналі «Комар» під псевдонімом Іван Сорокатий.

Ми – на горі, і понад нами – гори,
Ліси блакитні, море неозоре,
А під горою нашою внизу
Ми бачим Прута болісну сльозу.

А там, за Прутом, – рівнина розлога,
В Карпати з Коломийщини дорога,
І видно нам, як глянути згори,
Іванівців і Саджавки двори.

Туди вночі, немов на попас коні,
Ми йдем; їмо до крихти хліб з долоні,
В тяжкі торби складаємо харчі,
І матерів молитви та плачі:

«Та ви ще діти, хлопці, ви ще діти,
Вертайтеся додому, пощадіте
Своїх батьків, замерзлих од жалю,
Що вас дали на вбивство москалю!»

А ми радіємо, бо ми – герої,
Що не ковтали ще землі сирої,
Співаючи, відходим на зорі
В колючі жерепові чагарі.

А там, де ми були, хати скорботні,
Не видно вже Спартанової сотні,
Стоять віконні рами, як хрести,
А сонце йде з обличчям сироти.

Плачі й плачі, як поховань трембіти,
Та ми вже, мабуть, воїни, не діти;
Вертаємося в свій військовий стан,
Щасливі, – нас відвідає Спартан.

Приходить він. Його обличчя юне,
У голосі – бентежні, кличні струни,
Нема наказу. Всі слова – живі,
Дух людськості й снаги в його єстві.

На лівім оці з чорного муару
Пов’язка – знак ворожого удару,

Колись, ще отроком сотенний наш
В атаку йшов і бився врукопаш.

Мельдує Сорокатий: «Ми стрільбою
Займаємось, готуємось до бою!»
Спартан розвеселився: «Кроком руш!»
І ми за ним помчали в темну глуш.

А звідтіля виходим на узлісся,
Де білий дим з осель над нами нісся,
А ми, немов до бою, залягли
За давніх шанців горбики й вали.

А сотник наш: «В селі, що перед нами,
Поляки є. Зустріньмося з панами!
Боївка їхня скоро буде йти,
І щось там їх не більше десяти.

Я дам команду. Будьте наготові,
Та не стріляйте в них, не треба крові!
Вони з переляку впадуть, а ви
Не дайте їм підняти голови».

Поляки справді впали на коліна,
З плеча не встигли зняти карабіна;
Сотенний крикнув: «Хто там командир?
Підходь, не бійся, кинь додолу гвир!»

Підходить поляк зблідлий. То – хлопчина.
Ровесник наш, тремтить, немов тростина,
То – з карабіном злякане дитя –
Оце навчання нам на все життя.

Сотенний руку подає малому,
Та голос в нього твердне від надлому:
«Це що таке? Я вам казав тогідь –
За Польщу в Польщу помирати йдіть!

Оця земля – не ваша, паненятка,
Вас порубає тут кривава ятка;
Я вас питаю, чом думки й стволи
Ви проти України підняли?!

Я вас останній раз попереджаю!
Вертайтеся домів, до свого краю,
А ні, то згиньте, недоростки злі,
Як окупанти на чужій землі!

І Польща не згадає вас, пропащі,
Постріляних в чужій, карпатській хащі.
Де ви не за вітчизну полягли –
Не білі, а червоні вже орли!»

Ми повернулись до свого намету,
І схожими були на ту трепету,
Що листям грає в тихій тишині –
Тремтіли ми, побувши на війні.

І снились нам ті голови дитячі,
Що їх не зачепили кулі зрячі,
Ті польські діти, загнані в капкан,
Що їх любити Польщу вчив Спартан.

II

Я став кущем. Крізь ніч непощадиму,
На клубовинні полум'я і диму
Будівлю бачу в небі. То – тюрма.
Стоїть, стоїть і падає. Нема.

То давня печеніжинська в'язниця
Із неба, наче пажерлива птиця –
Кривавий дзьоб і кігті у крові –
Паде й кричить, здихаючи в рові.

А я – коло дороги – на сторожі;
Я маю чути голоси ворожі,
Знак дати: йдуть пайдьошники чи ні;
Червоні дві ракети при мені.

Терновий кущ – то не копиця сіна,
Там я лежу побіля карабіна,
Там я вживаюсь в радісний вогонь,
У теплу кров, що б'є з моїх долонь.

Мене гілки обсотують коряві,
Тремчу, дивлюсь на бачене в уяві,
А та тюрма не падає, стоїть,
Її я бачу крізь колючу віть.

Там три чоти із трьох сторін, як духи,
Підходять до смердячої сивухи,
Що нею дихає НКВД;
Спартан іде і сотню він веде.

Ох, та тюрма ще Довбуша ловила!
Над горами ширяла чорнокрила,
Ненатливих чужих орлів сестра,
Ласунка крові нашої стара.

В тім криміналі славні окупанти
Для вішателів збудували банти,
Тут в сорок першім році за півдня
Сто душ замордувала москальня.

Як заревли німецькі мотоцикли,
Чекісти від переляку поникли,
Не рушили вітчизну берегти –
Вбивати в'язнів кинулись кати.

За сорочки вишивані, за взори
Вогнисто-жовті, за Тараса твори –
На смерть! Бракує куль, та є штики
Є дріт і лють кривавої руки.

Колючий дріт – на зап'ястя дівочі,
Штики – в серця, у чола, вуха й очі...
Спартан іде. Він пам'ятає все.
За ним підвода стоси мін везе.

Гранати розчиняють брами й двері,
Встають енкаведисти з-за вечері,
Пощади просять, в ноги поповзли,
Звиваються, як плази, в три вузли.

Виходять в'язні з камер, а чекісти
Заходять в камери, нема де сісти –

Дивуються. А хлопці динаміт
Складають у фундаменти взаміт.

Спартан наказує замкнути кліті,
Щоб вибухли, згубилися в зеніті
Облудні визволителі, як прах,
Як мор, щоб зникли й щезли на вітрах.

Спартан знаходить друзів. Кров і рани.
Старанне катування. Страх старанне.
Обдерті кості, випалений зір,
Як же їх взяти й винести надвір?

Це ж воїни були ті, найдорожчі!
Кому віддати чудотворні мощі
Святих, що не зламалися й на мить,
Де Бог, що їх повинен воскресить?

А я з куща виходжу, повен грому,
І віддаю ракети ройовому,
І сам не знаю, я живу, чи ні,
Чи та тюрма приснилася мені?

Я в терені лежав до ранку з ночі,
За серце він ловив мене й за очі,
Обидва ми горіли мовчкома,
Десь поруч з нами плакала сурма.

Я чув її на Йвана, на Купала,
Вона в моїм селі тужливо грала
На фестині, над Лючкою, давно,
Де плесо відкривалось, як вікно.

Тоді до нас на гуляння велике
Прибули з Печеніжина музики,
В байбараках із білого сукна
І грали нам з полудня дотемна.

Стопчатів вийшов з церкви і з читальні,
І стихли вмент мелодії печальні,
В громи перетворилися псалми,
І «Ще не вмерла...» заспівали ми.

Часи воскресні і часи залізні
На мене впали із тієї пісні,
І щоб не вмерти, взяв я в руки кріс
І плоттю в терен вогнетворчий вріс.

Мені з'являються в калюжах крові
Ті хлопці печеніжинські мурові,
В тюрмі постріляні, а та сурма
Мені співає, що мене нема.

І я ридаю Спартану на руки
Від незбагненної тужби й розпуки,
І від сурми тієї, що мене
Немов жало свободи, в серце тне.

Спартан сказав: «Я знаю, що з тобою:
Ти переможного жадаєш бою,
І сорому тебе з'їдає щем,
Що ти на полі битви був кущем.

Ти в Україні, з горя задубілій,
За ніч спалити прагнеш сто Бастилій,
Збудити за одну повстанську ніч
Усі вогні невольницьких сторіч.

А так не буде й так не може бути;
Ти мусиш тричі пережити Крути,
І вийти тричі зі свого куща,
Як Господом запалена свіча!»

III

Глуха опівніч, наче церква тиха;
Весняний легіт нам в обличчя диха,
Йдемо в село сотенного УПА,
Землі не доторкається стопа.

Іванівці. Темнотна ніч зрадлива.
Прут чує нас і затихає з дива,
Наляканий. А зброя – наголо –
Іде в живе, та не чутне село.

Не сплять нової влади посіпаки,
Дрижать вночі. Де ж ділися собаки?

Станичний постарався – хитрий птах:
Пси тої ночі спали по хатах.

Приймає нас учителька убога,
Ходяча потихоня й осторога.
Вона присіла з нами до стола.
По дві хлібини кожному дала.

Останні два хліби внесла з комори,
І каже: «Хлопці, заховайтесь в гори,
Бо вже стоять в сусідньому селі
У мазепинках п'яні москалі.

Нам ворога цього не подолати,
У нього танки, літаки, гармати,
А ми, як жебраки-побідаші:
В руках рушниці, але смерть в душі.

Я знаю Спартана. Його я вчила.
Скажіть йому, що вже московська сила,
Як повінь, Прикарпаття залила,
Всякає в нашу землю, як смола.

Вона заліпить вам серця та очі,
Не порятують вас глухі обочі,
Криївки, лази, бункери в землі –
Гробниці ваші темні та гнилі.

Скажіть йому, що треба відступати
Аж за ті гори, де живуть хорвати,
За Альп Австрійських снігові хребти,
Щоб душу України зберегти.

Ми мусимо розбігтись, як євреї,
По всьому світі із землі своєї,
І повернутись аж тоді, коли
Повстануть за свободу всі хахли.

Потрібно жити! В окупанта-смока
Могутня паща, наче світ, широка,
Колись він здохне від пережертя...
Не помирайте! Бережіть життя!»

Не помирайте! Як це зрозуміти?
Чекати, доки вимруть всі совіти?
Навіщо ж нам життя святе й старе?!
І невідомо ще, хто швидше вмре.

А той, хто жде ворожої кончини
І не стає до зброї, сам загине;
Чекаючи, струхлявіє на пні,
Впаде, згниє в ждання свого багні.

А що ж то є життя, як не вмирання
І воскресіння на хресті страждання,
І щастя бути в ланці поколінь
Свого народу?! То – вогонь, не тлінь!

Життя – то поклик духу, а не плоті,
А дух в огні живе, а не в болоті,
Неси ж вогонь і не згаси, бо вмреш,
І ворога ти не переживеш!

Так думав я в Іванівцях, над Прутом,
Побитий, наче материним прутом,
Словами вчительки. Я їх замкну,
Не передам ні слова Спартану.

А може, все ж таки є правди криха
У тому слові, мовленому стиха:
Не самогубством битися, а йти
Життя всіма шляхами до мети?

Та вчителька так гарно говорила,
Що я уздрів свого народу крила
Десь над землею – пір'я золоте,
Що з непокірного хребта росте.

Отож хоч був я в пильній настанові
Не передати й слова Спартанові,
Все розповів йому ще того ж дня,
А він сказав: «Не слухай! То – бридня!

Ми тільки там живі, де народились,
Де розмовляти й мислити навчились;
З чужої території й на мить
Держава наша в небо не злетить!

Ми – не орда! Ми – не мандрівні люди,
І на своїй землі ми не приблуди,
Ми – нація з корінням аж до дна
Космічного й пшеничного зерна.

Не відступати нам, а наступати!
Хай одпочинуть од смертей Карпати,
Не в гори, а на доли треба йти,
В криївки обернуть батьків хати.

Там дати бій, де нас не жде пайдьоша,
Де нас пригорне рідна пісня й ноша,
Земля запам'ятає нашу кров,
А ти – додому марш! Бувай – здоров!»

І я пішов. Я досі йду додому,
Несу життя свого столітню втому,
Скорботами пооране чоло,
Та не в своє – я йду в його село.

У Києві його я не зустріну,
Бо там будують іншу Україну,
Не ту, що він за неї вмер, не ту,
Не чисту, а фальшиво золоту.

В Іванівці заходжу з того боку,
З-за Пруту, де заходив того року,
Крізь ніч, коли, як постать маревна,
Я йшов по хліб для сотні Спартана.

Спартан стоїть на батьковім подвір'ї,
Погрозливий, як небо в хмарогір'ї,
Напнутий, наче безпомильний лук,
Син Юрія Михайло Москалюк.

Москалюки – то запорожців діти,
То східняки, що в галицькі повіти
Вселялись по Богдановій війні,
І так їх звали писарі дурні.

Якщо зі Сходу, значить – москвофіли.
А ті Москалюки в боях горіли,

Немов бікфордів шнур, несли вогонь
Назустріч ворогам і навдогонь.

Стоїть сотенний, а його держава
Така далекоглядна й величава
На нього дивиться, немов сліпа.
Хто він для неї, цей герой УПА?

Ніхто. Якась фігура в загорожі,
Одні минають, інші перехожі
Спиняються, та тільки земляки
В подвір'я йдуть, скидаючи шапки.

І я зайду в Москалюків господу,
Щоб чути бій останній за свободу,
І чую вже – підходить крадькома
Убивців України збройна тьма.

IV

Їх троє там. Немає охорони.
Навкруг Іванівців – три батальйони.
Обруч залізний. Стогнучі вітри.
І сходить сонце чорне з-за гори,

Їх троє там. Дружина, ординарець,
Спартан побіля них, великий палець,
Та вже долоні збройної нема.
Зима надворі і в душі зима.

Не посковзнутися б на перехресті,
Де смерть стоїть, тяжка година честі
Найвищої в повстанському житті,
Де ти увесь на Божій видноті.

Нема вже куренів, нема вже сотень,
І кожен день – то смерті передодень,
І кожна ніч – палаюча блакить,
І знає він, що сонця вже не вздрить.

Їх троє там. Вони вже все почули,
Нема для них щита, нема затули,
Вони вже бачать, як до них у схов
Зайшов москаль, з їх родичем зайшов.

«Я – безоружен!» – він кричить з порога,
Втім згадує про матір і про Бога,
Пишається полковництвом своїм,
А далі так: «Давай, паґаварім!»

«Ти – вже в мішку, – він каже, – вийти з ями
Ти можеш з піднятими мозолями, –
Там армія стоїть, плече в плече,
Від неї навіть вітер не втече.

Всі двері, всі городи й перелази,
Всі до твоїх сусідів темні лази, –
Все перекрито. Йди, ступай надвір,
А хочеш – напиши якийсь папір...

Сам напиши – пора війну кінчати.
Вернутися до свого дитинчати,
Свою дружину вивести на світ,
Не жити норами, неначе кріт».

Він обіцяє працю Спартанові,
Життя щасливе в Києві чи Львові,
Свободу, гроші, злотні тереми,
Але ти здайся, руки підніми!

Спартан дослухав ті брехливі співи,
Перев'язав незряче око ліве,
Взяв мазепинку на чоло; свічу
Підняв, щоб мати ворога вочу.

І так сказав: «Не квапся, твоя мова
Мені незрозуміла. Неготова
Моя душа, дай помолитись їй,
І те, чого не знаєш, зрозумій.

Мого життя ти вбити неспроможен,
Бо кожна ніч моя, і день мій кожен,
І бій за Україну – десять літ –
То вічності моєї заповіт.

Покинь мене. Сховай свої принади,
Поклич до мене голову сільради!..»

І тішиться московщина тупа –
«Спартан здається! То кінець УПА!»

Сміється спорзне око московита,
Не відає, що сто разів розбита,
УПА воскресне сотий раз, як дух,
Що волею сповняє все навкруг.

А той Спартан – так само дух при зброї,
А ти, мерзо́ імперії гнилої,
Хоч сто разів його впіймай і вбий,
В душі народу буде він живий!..

Йде голова. То – не мішок макухи,
То – сотні тил: байбараки, кожухи,
Хліби, намети, ліки, бандажі...
Не йде, ведуть його «товариші».

Ведуть, пускають, вірять – буде згода,
В Кремлі на них чекає нагорода,
Подяка, ждуть найвищі ордени...
Переговори йдуть. Не доторкни!

А голова не скаже ані слова,
Допоки в грубці не згорять, як дрова,
Блокноти – сотень золотих живець
І Спартанів хімічний олівець.

«Мій брате, – каже сотник, – тут загину,
Не вийду, не підніму стрілянину,
Бо хата батькова згорить дотла,
Загине через мене півсела.

Подбай за мою донечку Оксану,
Бо я не встану вже, і не догляну,
А хлопцям зрадника назви, дай знать –
То муж сестри моєї, то мій зять!»

Кінець. Та ні. Спартан сказав дружині:
«Виходь сама, покинь мене в цій скрині!»
І ті ж слова він джурі повторив,
Узяв хустину й свій «ТТ» накрив.

Молився він до образу розп’яття,
Що сам заніс в сумне своє безхаття.
З’явилась рідна мати перед ним,
Та не в сльозах, а з поглядом ясним.

«Мій Боже, йду я на останню битву,
Прийми ж Ти мою душу і молитву,
Даруй, що не в карпатському бору,
А дома, як господар, я помру.

Я добровільно смерть собі сподію,
Щоб знищити Москви дурну надію,
Що можна взяти воїна УПА,
Зігнути і купити, як раба».

Їх троє там. І там стріляли тричі.
І в голови сільради на обличчі
З’явилось три морозяні сльози,
І я перехрестився три рази.

V

На цій землі, де все недостеменне,
Сотенний мій, Спартан прийшов до мене
«Ти кликав?» – «Ні! Не кликав наяву,
Та в спогадах про тебе я живу.

Тебе на зустріч сорок літ чекаю,
Думками, як долонями, торкаю,
Ти ж вирвав з рук моїх дитячих кріс,
З рук смерті вихопив мене й поніс

До матері земної й неземної,
Щоб я карався, та при іншій зброї…
Скажи мені, відкрий, чому Спартан,
Чому ти не Богдан, чому не Йван,

Чому не Залізняк, чому не Ґонта,
Чому наймення грецького архонта
Живе в тобі? Чому ж і те судьба,
Що ти любив повсталого раба?

Чому Спартан з Іванівців, з-над Пруту,
Хто вчив сприймати за народ спокуту,

Чийого духу в твому серці слід,
Чи в нім живе спартанець Леонід?

Чи ж ти ходив карпатськими горбами,
Мов Ґонта, із повстанцями-рабами,
Що їх збирала справедлива мста,
Але не всіх пекла жага свята

Вогнем національної ідеї?
Раби з дороги смертної своєї
Вертались нишком до дітей, дружин,
А знатні й мудрі йшли на вірний згин.

Не розчаруй, скажи мені, мій брате,
Що твої хлопці – то аристократи,
А не раби! Хай буде річ така:
„Ти воїн Спарти, а не Спартака!“»

Сотенний усміхнувся: «Розумію.
Щебечеш дуже гарно, соловію,
Та на повстанця я зростав з раба,
В селі, де чулась лиш одна мольба –

До пана Хліба, і до пана Бога,
І до нагайки з владного чертога.
Мій рабський корінь аж тоді засох,
Як вивчив я напам’ять „Декалог“.

Здобудеш волю або вмреш. Все просто,
Це ж не дев’ядесять чи дев’яносто,
Чого ніхто не знає до пуття;
У нас все просто – смерть або життя.

Ах, не питав би ти мене нічого!
Ми – люди, виростаєм од малого
До слова всеосяжного, як Бог,
Що в правді з’єднує часи епох.

Чи ж можу я Шевченка обминути,
Що освітив мого життя мінути,
Коли читав я „Мертвим і живим...“,
І присягав під стягом бойовим.

Ото була моя молитва іста,
Аристократа, націоналіста,
Що в Україну, зняту з розп'яття,
Вселити має дух свого життя,

Своєї крові струмування вперте,
То значить, він за неї має вмерти;
Спартан чи Стус – однаково. Та все ж –
Лиш в імені своїм себе знайдеш.

Була пора, коли душа Франкова
Покликала до діла і до слова,
Клич з Термопілів я почув: „Прийди!"
І сформував я смертників ряди.

Не триста нас було, а тисяч триста,
На бій благословляла нас Пречиста,
Бо знала: слабші ми, та йдем „на ви"
Опроть Берліна і опроть Москви.

Знай: не було рабів побіля мене,
На смерть моє вояцтво сотворенне,
З пайдьошниками йшло в кривавий тан,
І кожен мій стрілець – то був Спартан.

Ми йшли доріжками і без доріжин,
Ми брали Коршів, Іспас, Печеніжин,
І, гинучи за Прутом, за ріков,
Ми чули дзвони київських церков.

Ми перед боєм згадували Крути,
І своє серце, кулею проткнуте,
Ми чули, та не знали з бою втеч,
Я йшов попереду, як гострий меч.

Не відступав я ні на крок від строю –
І здобувати йшов не хліб, а зброю
Рабам, що тліли в попелах війни,
Як під дощем багаття восени.

Не пам'ятаю, де я був забитий,
А Леонід, мій дух несамовитий,

Старший посеред збройної мужви,
Наказував мені: „Вставай! Живи!“

І я вставав, і в ту тяжку хвилину,
Стрясаючи із себе з кров’ю глину,
На небі, де хмарин текла ріка,
Розп’ятого побачив Спартана.

І заздрив я йому. За ним юрбою
Збунтовані раби ішли до бою,
І гинули за хліба шмат, але ж
Нові й нові вставали натотеж.

Я знав, що раб, мов тютюну папушу,
Мене продасть, і я померти мушу
Від зради родича мого, раба, –
Така моєї долі проклятба.

Але в ту мить до мого серця ближче
Було не Термопільське бойовище,
А гайдамацька божевільна лють,
Що з нею Ґонти помирати йдуть».

VI

Сказав і зник. А я пішов шукати
Своїх стежок повстанських у Карпати,
І на горі під прапором я став,
І вчительку з Іванівців згадав.

Нам радила вона втекти за гори,
Сховатись од своєї непокори,
І жити довго без свого життя...
Що то було? Пророче напуття?

Ми не втекли, але в своїй державі
Сховалися, пропали, як іржаві
Старі знаряддя, лемеші й граблі,
І нами знову правлять москалі.

Стою ж я на Говерлі, бачу Київ,
Охоплений вузлами тлустих зміів,

Удавами з кремлівського кубла,
Що пожирають все, що є, дотла.

Дивлюсь на рідне знамено, подерте
Хахлами з Харкова. Невже померти
Спартан повинен був за свій народ,
Від зайд московських гірший устокрот?!

Спартане, це не твій народ, це – клони
Перевертнів із п'ятої колони;
Це наша рідна кров, але сліпа,
Знетямлена від молота й серпа.

Це – не народ, а немічні номади,
Без власної духовної команди,
Чужих завдань мертвотні служники,
Як дрони – безпілотні літаки.

Казала вчителька – й не доказала,
Що ми собі самі – біда й потала,
Шакали й люті пси – самі собі,
Конаючі в звірячій боротьбі.

Це ж ми, патріотичні малороси,
Книжок і книжечок плаксивих стоси,
Але як треба вийти гуртома,
За Україну встати, нас нема.

Ми – дикуни, манкурти із Європи!
Ми власних предків кров'ю змиті тропи
Знечистили, ми їх святі стежки
Перетворили в труйні смітники.

Ми – пересварені вожді й гетьмани,
Як подурілі від маріхуани,
Чи десять нас, чи три, чи тільки два
Сичить між нами гадина жива.

Це ж ми берем встидливо нагороди,
Як втікачі з-під прапора свободи
Під стяги хахлашні, це ж ми – хахли
Малі, що до великих перейшли.

Великі там, де пишуться закони,
Де є дракони, зони та ікони,
Там, у рядах, що їх нічим не скрить,
Сто сорок вісім зрадників сидить.

Там плачуть за Москвою староперди,
За другу мову голосують смерди,
І рідну матір розіпнуть вони
За путінські медалі й ордени.

Хахли, брати мої, поріддя кляте,
Подібні ви до темного бидляти,
До іноходця чи до битюга,
Що любить свист нагайки й батога.

Ви – з хомутів царя, ви – з колісниці
Імперії, і ваші писки ниці
Тепер біжать до запаху шлеї,
Бо ж ви – бича безсмертні холуї!

Та б'є година ваша вже остання,
Я вже не чую вашого іржання,
Тепер ви сичите, немов гюрза...
А що в моїх очах? То – не сльоза!

То кров, що пробивається до ока,
То моя віра скорбна і глибока.
То мій народ, прибитий до хреста,
То моя горда й вічна пієта.

Та я не вмру, я ще зійду з Говерли,
Бо Спартани живуть, вони не вмерли,
Щодня народжуються і ростуть,
Міцніє правди їхньої могуть.

А їхня правда – не лиш на сьогодні,–
Вона, як сонце в голубій безодні,
Як зоряного неба вічний клич,
Як Спартанів нових мільйон облич!

Вересень 2013

Конча-Озерна – Гущанки – Львів

ПРОЗА

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Спектакль

Директор нашої установи - незвичайна людина. Незвичайний він у всяких ситуаціях, усяких вимірах і відношеннях. Для того, щоб таким стати, він використав усі шанси. Звичайною особою, як виходить, він ніколи й не був. Він носить у своїй голові різні уяви про себе та про інших, які мало коли збігаються з існуючою дійсністю. У нашій обласній суспільно-культурній установі на поставлене у перерві якогось засідання він на запитання одної особи хто він і звідки та з якого роду походить, відповідав бажаючому це знати, шо він звичайний рядовий воїн партії й виконує все, що потрібно для суспільства і крапка. Така незвичайна є й його поведінка та незвичайне і його ставлення до людей, які працюють в установі, куди було його призначено вищою владою на посаду директора.

Про нього говорять, що колись він був військовим із зіркою на еполетах. Та й сам він нібито десь між молоддю обмовився, що до нього зверталися із словами *товаришу майор.* Однак його ровесники та й старші за віком, які служили у війську і знали його краще ніж будь-хто із нас, при цих словах усміхалися і заперечлива кивали головою. Підтверджували це й інші, які знали його близько й були колись його співробітниками.

Прийшовши у нашу станову, наш директор привів із собою пару нових своїх людей, одного ліворукого, якого незабаром просунув на пост голови профспілок, та одного безтямного, якого називав референтом для надзвичайних ситуацій, а та при деяких нагодах службовцем для забезпечення актуальних і невідкладних завдань нашого підприємства. Свій крок в установі у зв'язку із своїми підібраними новоприбулими людьми він пояснював тим, що так роблять усі відомі державні діячі в сусідніх країнах, коли їх призначають на нову державну й політичну посаду. Обіймаючи нову посаду, вони приводять із собою своїх людей, із якими їм зручніше й легше працювати.

Прихід нових людей в установу незабаром швидко приніс свої плоди і давав свої результати. Коли надходив день народження нашого директора, ліворукий як голова профспілок позачергово скликав проспілкові збори зайнятих в установі і запропонував зборам свої пропозиції. Збори на його пропозицію, як пропозицію голови, ухвалили директору надзвичайну премію за його сумлінну й відповідальну директорську працю. Референт для актуальних і надзвичайних ситуацій на всяких зборах ще до того, коли виступив директор, свої внески до дискусії починав словами *як сказав наш директор,*

як говорив наш директор треба сумлінно виконати те і те… хоча директор до цього ще не промовив жодного слова.

Наш директор мав сильно розвинену й незворушно усталену звичку скликувати збори і виступати на них у ролі учителя та наставника зайнятих у тепер його підприємстві. Він полюблював виступати із своїми, якщо можна їх так назвати, лекціями. Найчастіше він любив говорити на різні політичні теми життя у країні й у світі. Щотижня він скликував у понеділки, коли починався новий відлік робочих днів, перед тим ніж розпочати роботу, десятихвилинні збори усіх службовців управління підприємства. На тих зборах він пускався у доволі довгі нескладні, на його думку, важливі промови. Ці десятихвилинні збори часто перевершували обіцяні часові межі і тривали годину та й годину з гаком. Інколи йому вдавалося говорити добре, з розбірливими думками, інколи він говорив всяку всячину, яка прийшла йому в голову, так що людям за його спиною було й до сміху. Проте публічно сміятись над його промовами ніхто не наважувався. Одного разу котрась із жінок після його зборів промовила серед своїх знайомих:

– О, як він збезчещує державну мову!

Одного разу на встановлених і призначених ним зборах він, не маючи в голові ніякої думки, заговорився. Завагався, щось пробурмотів і мляво промовив щось не так, як хотілося йому сказати або як би було потрібно сказати своїм підлеглим присутнім на зборах. Усвідомлюючи собі помилку у виступі, він промовив.

– Вибачаюсь усім, шо так незрозуміло, нечітко й неясно виступаю. Причина всього того є та, що у мене в горлі застряв такий кусник, такий осколок ворожої гранати з воєнних років. – Він підняв угору праву руку й показав присутнім довжину усього вказівного пальця правиці.

Почувши це, всі у приміщенні стали пильніше придивлятись до нього. Перші, які сиділи в передньому ряді, підвели голови і стали пильно дивитися на його обличчя, розглядали його підборіддя спереду, зліва, справа, але ніяких слідів поранення, ніяких шрамів по операції на його шиї не побачили...

Директор помітив цікавість підлеглих, зрозумів результат своєї промови, не замішався ні на хвилинку і, нав'язуючи на наші зацікавлення, спокійно, ніби нічого не відбулося при повідомленні із його життя, спокійно продовжував далі говорити.

– Так. Ми таке пережили у війні. Таке з нами було у минулому. А сьогодні? – продовжував він. – Сьогодні й між нами є люди, які не бажають цього знати, не бажають усвідомлювати собі й поважати тих, хто приніс нам свободу.

Після сказаних слів він зробив коротку паузу і продовжував.

– Такі знаходяться й між нами, вони є й між нами. Його батько мільйонер. Він недавно їздив на збори сумнівних людей у Бистрицю, де збирались подібні до нього, усі такі, який він сам. Ми знаємо про це. Ми добре відаємо про їх приховану діяльність.

Вимовляючи це підвищеним тоном, директор подивився й пильно дивився у мій бік. Відразу більшість присутніх спрямували свій погляд на мене. Я тільки недавно з волі вищих і сильних цього світу попав у підприємство, і мене, про моє походження та про мою незавидну долю не всі знали. Вістка з уст директора для них була зовсім новою і вражачою.

Директор на зборах говорив і про інші справи. Його виступ запам'ятався кільком присутнім і спонукав їх до розмов і промов у підприємстві та поза його стінами. Після нього в дискусії виступала ще одна жінка, яка пізніше на зборах молодіжної спілки, натхненна виступом свого зразкового директора, розповідала молоді про те, як вона боса за сильних десятиградусних морозів носила вістки до лісу у партизанський штаб та всяке інше.

Пройшло пару днів. Якось мене зустріла співробітниця з відділу фінансів і з вродженою цікавістю питала мене.

– Твій батько мільйонер?

– Ні, – заперечив я у розмові з нею.

Невдовзі таке саме питання поставила мені інша співробітниця з господарського відділу. Вона була така гарна і така приваблива. Очі чоловіків не злазили з неї. Вона шукала зустрічей зі мною, хотіла посидіти зі мною за чашкою кави або десь інде. Так хотіла чути і довідатись більше про мій мільйон, а я, дурень, відмовлявся, віднікувався, заперечував слова директора й говорив їй правду.

В Римі

Весь вагон був зайнятий подорожуючими. Більшість із них були прочанами, які їхали подивитись і поклонитись у вічне місто, інші вибралися в дорогу просто так із цікавості, а дехто їхав принагідно, просто через те, що випала нагода дешево поїхати у Рим, от і їхали. У групі були люди різних категорій і різного віку. Більшість була старших за віком. Вони тихо молились і хрестились, молодші, головно діти, стояли біля вікон і розглядали краї, якими їхали, очікуючи, коли ж то, нарешті, відкриється і постане перед їх очами небачене й довгоочікуване місто. Мою увагу із подорожуючих привертала до себе пара двох жінок. Одна із них була вже літня жінка, побіля неї молода гарна струнка дівчина приблизно мого віку. Вони сильно цікавили мене і я постійно приглядався до них. Старша це якось зненацька помітила і щось зашепотала молодшій. Як пізніше довідався, вони були спорідненими. Старша приходилась тіткою молодшої і щось то наказувала їй, застерігала або повчала її, як треба поводитись у такій довгій і незвичній дорозі. По коротких ваганнях і зважуваннях ситуації я вирішив підійти і присісти ближче до них.

Коли ми наближалися до вічного міста, із свого місця піднялася провідниця й інформувала нас, як нам слід поводитись, коли ми будемо в місті на площі перед папським палацом. Вона просила нас, коли побачимо у вікні палацу папу, щоб ми презентували себе й голосно волали

– Отче, ми із такої то країни, із такої то землі й підняли угору свій державний прапор. Отче, ми із...

Стоячи за плечима молодиці, я прошепотів:

– А я з-під полонинських Карпат.

Мої слова дійшли до обох жінок, але вони на них ніяк не реагували і просто пропустили їх повз вух. Я хвилину мочав і потім продовжував у своєму намірі й дещо тихіше говорив:

– Доле, будь до мене милостивою і при цій нагоді дай мені можливість

ближче познайомитись із цією красунею. Довіку буду її носити в своєму серці, любити й поважати її як найвищий і найдорожчий скарб мого життя. Носитиму її на руках і діставати для неї найдорожчі, найцінніші скарби із синього над нами неба.

Мої слова дійшли до жінок. Молодша, якій я гаряче присягався, усміхнулась і не промовила ні слова. Старша, навпаки, відверто й голосно пустилась до мене із зауваженнями:

– Молодий чоловіче, ви погано вихована людина. Ви звихнутий з дороги, ви неадекватна людина, ви якийсь збоченець, без моралі, у якого в голові стоїть бозна-що тільки не те, що треба.

– Я слухав її, і коли вона на коротку мить примовкла, вишукуючи слова зауважень до мене, я промовив:

– Продовжуйте, пані, я вас слухаю.

Вона продовжувала:

– Ви, ви, ви... збоченець, вам не місце у святому місті. Вам місце десь інде, поза чесними і сумліннями людьми. Облиште, не чіпляйтесь до моєї племінниці, не чіпляйтесь до нас. Вона росла не для таких, як ви, не для збоченця, що приплентався до нас заради задоволення своїх ухильницьких уяв.

Вона повчала і лаяла мене, обзиваючи мене різними вигадливими негативними словами, і я відійшов назад, щоб не бути їй прямо на очах і зайняв своє місце у вагоні.

Нарешті ми доїхали до міста. Після розслаблення від довгого сидіння ми приводили себе в порядок, до ладу і повільно виходили з вагону.

Далі все відбувалось так, як говорила й пояснювала нам наша провідниця. Ми пересіли в автобус і поїхали.

Після побування на площі Святого Петра у нас знайшлося пару годин вільного часу і ми ходили хто куди. Старші ще залишались купувати вервечки, заходили в магазини або купували їх прямо на вулиці, переглядали їх хто для себе, а хто для своїх рідних і близьких.

Тітку дівчини, яка весь час цікавила мене, Рим очарував чимось іншим. Вона відокремилась першою від гурту і пішла своєю дорогою. Її цікавила вуличка любові, про яку десь щось чула. Вона ішла самотньою по римських вулицях і шукала ту вуличку. Зупинила кількох людей і питала їх, проте їй ніхто не відповідав. Вона дійшла до висновку, що італійці її не розуміють і слід було їх питати по-італійськи. Вона зупинила одного італійця, чоловіка середніх років і звернулася до нього із запитанням

– Де тут вуличка любові?

Італієць подивився на неї, зміряв її від голови до ніг. Для нього вона виглядала привабливою жінкою. Він вступив у розмову з нею. Щось говорив їй руками й ногами і повів її далі, запрошуючи її до готелю у свій номер.

Мені вдалося у її неприсутності довше порозмовляти з її племінницею. Я запросив її на чашку справжнього італійського кофе в одну нічим непримітну і для нас дешеву кав'ярню. Ми сіли за вільний столик і тихо розмовляли.

У той час її тітка, яка облаювала мене у збоченості, ішла з італійським незнайомцем.

Її племінниця, з якою я сидів у кав'ярні, була справді гарна і справді все більше й більше за кожним словом подобалась мені.

ПУБЛІЦИСТИКА

365 ДНІВ СПРОТИВУ
які змінили світ, Україну і нас

Думаю, не погрішу проти істини, сказавши, що та мить 24 лютого 2022 року, коли Україну розбудили не досвітні вогні, а «ракети з неба, колони танків і заревів старий Дніпро», стане в нашій історії відправним днем, який започаткував процеси кардинальних змін ментальності світу, нашої країни загалом і кожного з нас. Змін в усвідомленні того, якою насправді є Україна, якими є крутизна її норову і непереборна жага до свободи, здатність до самоорганізації та затято лютому спротиву потенційно набагато потужнішому завойовнику, котрий поставав собі за мету знищити нас.

Ми змінюємо світ

Українці упродовж цих 365 днів війни уже багато в чому змінили світ. Як наші вороги, так і прихильний до нас світ, відводили нам для борні з хижаком у нелюдській подобі 2-3 дні, максимум – 5-6 тижнів. І ці стратегічні прогнози аналітиків базувалися не на гаданні на «кавовій гущі», а на об'єктивних розвідданих про мілітарну спромогу ЗСУ та українського ВПК, нещадно грабованих десятиліттями епохи Незалежності ще від часу підписання у 1994 році Будапештського меморандуму, і аж до пори правління режиму кремлівської маріонетки януковича. Грабували як агенти московії, так і вітчизняні клептоманами. Але холодний розрахунок «експертів війни» не врахував люті українського народу, що накопичувалася до поневолювача упродовж століть. З перших годин цієї направду відкладеної війни за Незалежність сотні тисяч українців стали бійцями ЗСУ та формувань Тероборони, десятки тисяч почали волонтери, сотні тисяч облаштовувати життя біженцям, мільйони донатити на потреби фронту. І поки військові формування мужньо і вміло тримали оборону Києва, Харкова, Чернігова, Гостомеля, Охтирки, Миколаєва, Запоріжжя, сотень інших міст і сіл, сили ППО і ВПС підбивали літаки, гелікоптери і перехоплювали ракети, цивільні громадяни з мисливськими берданками зупиняли колони рашистської бронетехніки на Сумщині, Чернігівщині, у Херсоні і Мелітополі, влучним пострілом збивали ворожий безпілотник у Києві, з вилами в руках затримували ворожих пілотів, що катапультувалися з підбитих літаків у степах Миколаївщини, без жодного остраху, з цигаркою у зубах, відносили з дороги до кювету нерозірвані ворожі міни, виготовляли «бандерівське смузі» та палили ним техніку ворога, а жительки славного міста Конотоп відкрито лякали окупантів своїми відьомськими прокльонами…

Світ поступово почав розуміти, що Україна буде відчайдушно боротися за своє природне право на життя і, попри ядерний та енергетичний шантаж кремлівського карлика, нарешті почав нам всерйоз допомагати. Якщо за

кілька днів до вторгнення та у перші дні війни наші майбутні стратегічні союзники зважилися поділитися лише установками Javelin і NLAW, які здебільшого є зброєю партизанів, то після переможних контрнаступів під Києвом, на Харківщині та Херсонщині, героїчної кількамісячної оборони Маріуполя, Бахмута, Вугледара, непохитних Мар'їнки, Авдіївки, Красногорівки та інших твердинь Донбасу, знищення ворожого флагмана «Москва», ми стали отримувати зброю, про яку ще півроку тому могли тільки мріяти – американські Himars, французькі Caesar, словацькі Zuzana, шведські Archer, німецькі танки Leopard, американські Abrams, британські Challenger, броньовані машини Bradley, системи ППО, котрі у руках доблесних захисників неодмінно стануть зброєю нашої Перемоги.

Союзники створили антипутінську коаліцію з 54 держав світу саме тому, що у їхніх головах теж стався перелом у сприйнятті України – як країни, котра уже платить неймовірну ціну життями своїх синів і доньок за власну свободу, за країну для мирного життя нащадків, та стала на захист європейської та й світової цивілізації від орди орків, які лише Україною не наситяться. Побачивши на власні очі нелюдські звірства окупантів проти цивільного населення у Бучі, Ірпені, Ізюмі, Прилуках та інших тимчасово окупованих містах, прийнявши мільйони українських біженців, світ нарешті зрозумів, що ядерного колоса на сировинних ногах, державу-терориста не слід боятися та йти на поступки її імперським устремлінням, а жорстко ставати на належне місце у групі країн-ізгоїв нового світового порядку.

Ми змінюємо Україну

Українці уже багато в чому змінили свою країну. Сподіваюся, нарешті поставлено крапку у штучно нав'язаній нам і розтягнутій на десятиліття словесній тріскотні про те, що в Україні не спрацює національна ідея. У тривожну мить, коли на кону була доля нашої Держави, української нації та носіїв української ідентичності, саме національна ідея спонтанно, без заклику «вождів» і «батьків нації», об'єднала воєдино жителів центру, сходу, півночі, заходу і півдня – успішних підприємців і хліборобів, менеджерів відомих компаній і рядових робітників, професорів і студентів, ІТ-фахівців і держслужбовців, лікарів і будівельників, митців і журналістів, учорашніх школярів і ветеранів силових структур…

Розв'язана нашим одвічним ворогом війна поклала край багатолітнім фальшивим мантрам про єдність і братерство двох слов'янських (?) народів, спільність їхньої історії, віри та культури, схожість мов, аналогічність ментальності. Лише у дні кривавої борні з жорстоким і підступним вбивцею та ґвалтівником абсолютна більшість українців відродила замулений імперською ідеологією гіркий історичний досвід і пригадала правоту твердження наших пращурів: «москаль північний – ворог вічний», і що «ми – не раби, раби – вони»! Параноїдальний намір кривавого московитського диктатора, підтримуваний переважною більшістю його рабського племені, знищити нас як країну і як етнос, а колаборантів-зрадників перетворити на яничар XXI століття для своїх подальших завойовницьких намірів – не здійснився. І не здійсниться, бо морок ніколи не здолає світло!

Війна також переконливо довела, що для національної ідентичності мова має надважливе значення, адже путлер ішов «захищати» саме «рускоязич-

них соотечественників» на українському Донбасі. А в умовах війни мовний фактор є життєвоважливим, адже не раз мова бійця (а нерідко й вимова!) ставала головним маркером у системі «свій-чужий». Тому – більше жодного толерування «язичію» у суспільних стосунках, не кажучи вже про державні інституції.

Нарешті покінчено з нав'язаною нам п'ятою колоною дискусією про необхідність дотримання Україною нейтральності і позаблоковості. Пережиті нами трагічні дні переконали українське суспільство (майже 90% підтримки!), у безальтернативності обрання Євроатлантичного вектора поступу та сповідування демократичних цінностей як одного з головних пріоритетів гарантування безпеки.

Ми змінюємо себе

Українці уже багато в чому змінили себе. Абсолютно переважна кількість адекватних співвітчизників розпрощалася з донедавна масово підтримуваним життєвим кредо «моя хата скраю». Активний спротив агресору засвідчили десятки мільйонів: одні у війську, другі волонтеріаті, треті фінансують волонтерський рух, четверті стали фундаментом вітчизняної економіки в умовах ракетних і авіаційних ударів, випробувань темінню і холодом. Мародери, обстрілюючи наші міста і села, позбавляючи українців тепла, світла і води, ставлячи їх на грань виживання, дуже розраховували на хвилю громадянського невдоволення тяготами війни та провокування тиску на владу до перемовин з окупантом. Прорахувалися і тут, бо ненависть до москалів в українській душі куди сильніша від побутових проблем, чи навіть ризику загинути від ворожих обстрілів.

24 лютого стало ментальним водорозділом між громадянами-патріотами і потенційними колаборантами-ждунами, які чекали війська путлєра, підпільно прасували триколор та шили «георгіївські» банти. Ми перестаємо невиправдано толерувати нав'язаному московитськими мігрантами побутовому хамству у щоденній поведінці, стали більш вимогливими у стосунках з оточуючими нас упродовж багатьох років людьми, колегами по роботі, котрі до останнього дня не вірили у ворожу налаштованість росіян до українців, невідворотність розв'язання широкомасштабної війни. Вони самі сповідували і нам пропонували жити ідеологемою про братерство з московитами, відкидали їхню причетність до організації в Україні голодоморів, зросійщення, пропаганді величі російської культури і хуторянства української, обожнювали і культивували запоребриківську маскультуру. Особисто я і багато моїх знайомих, втративши членів родини та близьких людей на війні та під обстрілами цивільних споруд, побачивши їхню неадекватну реакцію на звірства окупантів, остаточно обірвали особисті стосунки з такими прихильниками «руского міра» незалежно від того, наскільки близькими і тривалими були наші стосунки у довоєнну пору. Поступити інакше було б зневагою до пам'яті тих десятків тисяч українців, які свідомо віддали своє життя на полі бою за збереження України, людської гідності та національної ідентичності співвітчизників.

Слава нашим Героям-захисникам!

Слава Україні!

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ.

Олександер ШОКАЛО, *культурософ*

200-ЛІТТЯ К. Д. УШИНСЬКОГО: «ЦЕЙ НЕЗВИЧАЙНИЙ ПЕДАГОГ – РІДНА МОВА...»

«Як не можна жити за взірцем іншого народу...,
точно так само не можна виховувати
за чужою педагогічною системою...
Цей незвичайний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого,
а навчає напрочуд легко, за якимось недосяжним полегшеним методом...»

Костянтин Ушинський

Виповнилося 200 років від народження Костянтина Дмитровича Ушинського (1823–1871) – великого українського педагога, основоположника народної школи й нової педагогіки як мистецтва виховання, реформатора шкільної освіти, який розвинув педагогіку в мистецтво виховання. «Вчитель вчителів» – так величають К. Д. Ушинського педагоги.

3 березня 2023 р. Національна академія педагогічних наук України провела Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Видатний син українського народу. До 200-річчя від дня народження вчителя вчителів К. Д. Ушинського».

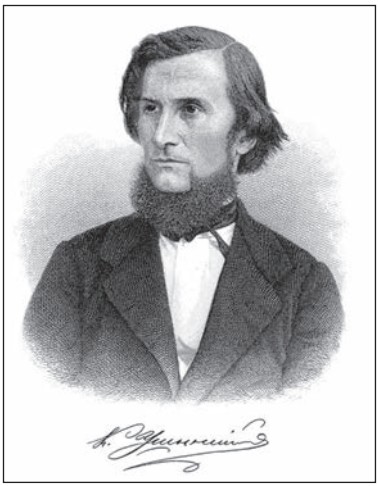

Родовід і родина: *«Ні, я українець: рід наш старовинний, український ...»*

Дмитро Григорович Ушинський.

Костянтин Дмитрович Ушинський народився в потомственній українській родині 19 лютого (3 березня, за новим стилем) 1823 р. в селі Богданка Глухівського повіту Чернігівської губернії, тепер – Шосткинський район Сумської області (за іншими даними, 18 лютого (2 березня) 1824 р. в Тулі).

Батько, Дмитро Григорович Ушинський походив зі Слобідщини, зі старовинного українського роду, який згодом, в імперії, набув статусу дрібномаєткового дворянства; служив у руській армії, ветеран Вітчизняної війни 1812 р. Дмитро Григорович відпустив своїх селян на волю ще задовго до скасування кріпацтва.

Служив у Тулі, викладав у кадетському корпусі, згодом переїхав з родиною до Полтави, а в 1832 р. його призначили суддею до Новгорода-Сіверського. Тут Ушинські мешкали у невеликій заміській садибі на березі Десни.

Надія Семенівна Ушинська (Дорошенко).

Мати, Любов Степанівна Гусак-Капніст, походила з Сіверщини, зі знатного українського шляхетського роду, родичка відомого українського письменника, освітнього й громадського діяча Василя Васильовича Капніста. Саме мати займалася вихованням і початковим навчанням Костянтина й двох менших синів, прищепила дітям любов до рідної мови й традиції, до читання. Любов Степанівна померла, коли Костянтинові було 11 років.

По смерті матері батько через службову зайнятість майже не займався домом. Костянтин і двоє його менших братів залишилися майже без опіки дорослих. Турботу про братиків узяв на себе Костянтин. Навчаючись у гімназії, він відмовився од пансіону й щодня ходив на навчання за чотири версти та повертався додому, аби бути поруч із меншими. Костянтин виховував своїх менших братів за родинною традицією, яку перейняв од мами. Так на давній традиції родинного виховання визрів український духовний тип Костянтина Ушинського, і на тій виховній традиції української етнопедагогіки виросла його педагогічна система.

Сучасники стверджували, що Костянтин Ушинський завжди наголошував на українській народній основі своєї практичної педагогіки і своєю Батьківщиною називав Україну. Це підтверджує і його життєве кредо: *«Зробити якнайбільше користі моїй Батьківщині – ось єдина мета мого життя, і до неї якраз я повинен спрямувати всі свої здібності».*

Усі руські імперські режими, монархісти, більшовики й необільшовики, насаджували й насаджують колоніальний штамп, що Костянтин Ушинський – руський педагог і вчений. Такі імперські посягання заперечував сам Костянтин Дмитрович: *«Ні, я українець: рід наш старовинний, український, дворянський. Усі родичі, діди, дядьки й батьки були українцями, народилися й поховані в українській землі...».* Навпаки, всупереч імперським посяганням великий український педагог усім своїм життям і освітнім подвижництвом стверджував глибинну природу свого українського єства.

К. Д. Ушинський одружився у 1851 р. з подругою свого дитинства – Надією Семенівною Дорошенко, яка походила зі славного українського роду Дорошенків. Їй дістався у спадок родовий хутір Богданка в Глухівському повіті Чернігівської губернії.

Костянтин Дмитрович з дружиною мали велику родину – шестеро дітей: сини – найстарший Павло (загинув 18-літнім), Костянтин, Володимир, дочки – Віра, Надія, Ольга. Родина Ушинських жила в любові та взаємоповазі. Костянтин Дмитрович і Надія Семенівна виховали дітей справжніми людьми.

Їхня старша донька Віра згодом писала про матір як про дуже вродливу, розумну жінку, дбайливу господиню, яку батько дуже любив і шанував. А ще Віра згадувала, як вечорами родина збиралася за столом, і вголос читали твори укра-

їнських авторів. Одним з найулюбленіших письменників Костянтина Ушинського був Микола Гоголь.

Родина Ушинських.

Віра Ушинська, випускниця Київської гімназії та Одеського інституту шляхетних дівчат, на батьківські й свої кошти відкрила в Київі дві початкові школи, названі ім'ям К. Д. Ушинського.

Надія Ушинська, також випускниця Київської гімназії та Одеського інституту шляхетних дівчат, на материнські й свої кошти у 1895 р. відкрила в Богданці початкову школу для селянських дітей, де навчали за підручниками К. Д. Ушинського «Рідне слово» і «Дитячий світ».

Два сини Ушинських – Костянтин і Володимир, випускники Київської гімназії, захищали Україну від більшовицької окупації й загинули в Чернігові у 1918 р.

Після захоплення України більшовиками Надія Ушинська еміґрувала до Праги, а Ольга Ушинська – до Франції.

Усі нащадки К. Д. Ушинського живуть за кордоном, і майже всі присвятили себе педагогічній праці.

Виховання й освіта

К. Ушинський – гімназист.

Вихованням і початковою освітою сина Костянтина займалася мати. Прищеплену матір'ю любов до рідної мови й культурної традиції Костянтин Ушинський плекав усе життя.

Середню освіту Костянтин здобув у Новгород-Сіверській гімназії – одній з найкращих у Російській імперії, де директором був видатний педагог, доктор права й філософії І. Ф. Тимківський.

Після закінчення гімназії (1840) Костянтин вступив на юридичний факультет Московського університету й закінчив його з відзнакою в 1844 р.

Під час навчання в університеті Костянтин змушений був заробляти на життя приватними уроками, оскільки батько зовсім збіднів і не міг нічим допомагати. Юнак багато читав, вивчав сучасну філософію, захоплювався мистецтвом, літературою, сам писав вірші, прагнув бути в курсі політичних подій у Росії та за кордоном. Збереглися окремі уривки з його щоденника, з яких постає образ людини великого розуму, міцної волі, відданої своїй Батьківщині, рідному народові. У студентські роки щолітa приїздив додому, багато мандрував рідними місцями.

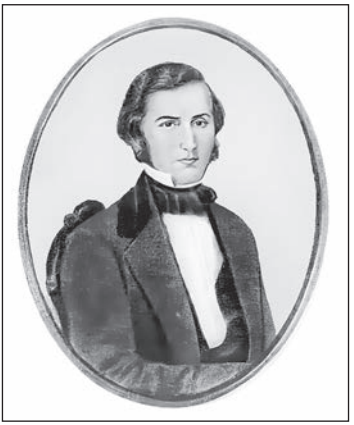

К. Ушинський – студент.

Життєвий шлях і освітнє подвижництво

Після закінчення у 1844 р. правничого факультету Московського університету й отримання ступеня кандидата юриспруденції вчена рада залишила К. Ушинського в розпорядженні Московського навчального округу. У 1846 р. К. Д. Ушинського призначили виконувачем обов'язків професора на кафедру камеральних (економіко-юридичних) наук у Ярославський Демидівський юридичний ліцей. Як викладач він був надзвичайно популярний серед студентів, оскільки його лекції вирізнялися самостійністю мислення, майстерністю викладу. З 1848 р. працює також редактором неофіційної частини «Ярославских губернских ведомостей».

К. Ушинський у своїх правознавчих працях відстоював ідею *природного права*, де головним джерелом права є сама *Природа* з її одвічними принципами-законами, в основі яких – *життєва Воля* людей, а не сваволя законодавців, які вигадують штучні закони для упокорення людей. Життєво первинне *природне право* люди отримують з народженням, воно закладено в самій людській сутності разом з життєвою програмою душі й являється як воля духу морально зрілої людини та однакове для всіх людей. Тож вільні суспільні відносини має визначати *природне*

право, а не державні закони. Тому Ушинський пропонував замінити термін «державне право» на «суспільне право».

Після революційних подій 1848 р. в Європі імперський режим посилив реакцію в Росії: юридичні й політичні науки піддали особливому контролю. З тим не міг змиритися Костянтин Дмитрович, і за рішучий протест проти принизливого поліційного й церковного нагляду над вищою освітою його звільнили з роботи – «за свободомыслие и распространение дерзновенных мыслей среди воспитанников лицея». Саме через це імперський режим і клерикали не дали викладати Григорію Сковороді в Харківському колеґіумі.

Скрутне матеріальне становище змусило К. Ушинського піти на посаду помічника начальника департаменту іноземних віросповідань у Міністерстві внутрішніх справ у Петербурзі, де він пропрацював з 1849 до 1854. У 1854 р. за різку критику свого начальника, україноненависника графа Д. А. Толстого, К. Д. Ушинського звільнили й звідти.

Певний час К. Ушинський займався журналістикою, зокрема працював у журналі «Современник»: писав статті, перекладав наукову й художню літературу. Після років безробіття й журнальної праці Костянтин Дмитрович влаштувався у 1854 р. викладачем правознавства й російської словесності, а згодом інспектором у Гатчинському сирітському інституті. Тут він безпосередньо зайнявся практичною педагогічною діяльністю й розв'язанням основних проблем педагогічної науки. Свої статті «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Про народність у громадському вихованні» опублікував у виданні «Журнал для воспитания».

У 1859 р. К. Д. Ушинського призначили інспектором у Смольний інститут шляхетних дівчат. Педагогічна популярність Костянтина Дмитровича, його послідовність у відстоюванні власного думання й реформаторські ідеї були далеко не до вподоби інститутському начальству. Паралельно з інспекторською роботою К. Д. Ушинський очолював з 1860 р. «Журнал Министерства народного просвещения» і за короткий період перетворив його на цікаве, своєчасне педагогічне видання. У Смольному інституті К. Ушинський зазнав реакційного цькування, наклепів і доносів з боку клерикалів за свої новаторські педагогічні ідеї та за перші підручники для початкової школи – «Рідне слово» й «Дитячий світ», які вийшли у 1861 р. Ушинського звинувачували у вільнодумстві, непоштивому ставленні до начальства й навіть у безбожництві.

Фізичне й нервове виснаження призвело до недуги: К. Ушинський захворів на сухоти й за короткий час зовсім посивів. У 1862 р. Костянтин Дмитрович з підірваним здоров'ям звільнився з посади редактора журналу і з роботи інспектора у Смольному інституті та поїхав на лікування за кордон.

Лікування у Швейцарії затягнулося на п'ять років. Перебуваючи у вимушеному вигнанні, К. Д. Ушинський вивчав шкільництво у Німеччині, Італії, Франції, Бельгії, де особливо цікавився досвідом навчання в народних школах. У Гейдельберзі зустрічався з видатним хірургом і педагогом М. І. Пироговим, який також був у вигнанні. Живучи за кордоном, написав перші два томи своєї головної праці – «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології», посібник «Керівництво до викладання за «Рідним словом»», десятки статей, присвячених проблемам педагогічної психології, підготував «Листи зі Швейцарії».

Повернувшись з-за кордону, К. Д. Ушинський ледве мав силу займатися науковою працею, а здоров'я дедалі погіршувалося. У травні 1868 вирушив на лікування до Криму, та доїхав тільки до Києва й мусив повернутися в Богданку. Взимку 1869

р. з'їздив до Петербургу, де в 1868–1869 вийшли два томи його фундаментальної праці – «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». Готував до друку третій, завершальний том цієї класичної праці. К. Ушинський уперше запровадив термін *педагогічна антропологія* й уперше заклав основи наукового осмислення *педагогіки як мистецтва виховання: «Педагогіка – це не наука, а мистецтво – найпросторіше, найскладніше, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв»*.

У лютому 1870 р. К. Д. Ушинський поїхав лікуватися до Італії, але дістався тільки до Відня, звідки повернувся до Криму і прохворів там ціле літо. У вересні прибув до Богданки, де на нього чекала трагічна звістка: смертельно поранився під час полювання найстарший син, 18-літній Павло.

На початку осені 1870 р. пригнічена горем родина Ушинських переїхала до Києва. Купили будиночок на Тарасівській вулиці, неподалік від університету.

У жовтні 1870 р. К. Д. Ушинський із синами Володимиром та Костянтином вирушили до Криму. Та дорогою Костянтин Дмитрович захворів на запалення легенів, і подорожні зупинилися в Одесі, у готелі «Отель дю Норд».

К. Ушинський відмовився звертатися до лікарів. Уночі 22 грудня 1870 (3 січня 1871, за новим стилем) К. Д. Ушинський відійшов у Безвічність за робочим столом, працюючи над третім томом своєї основної праці – «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». Третій том так і лишився незавершеним, матеріали до нього видано лише в 1908 р.

9 січня труну з тілом К. Д. Ушинського перевезли до Києва і, згідно з його волею, поховали у некрополі Видубицького чоловічого монастиря. Поряд із чоловіком поховали згодом і його дружину Надію Семенівну Ушинську та їхню онуку Оленку. У 1936 р. могилу великого педагога зруйнували…

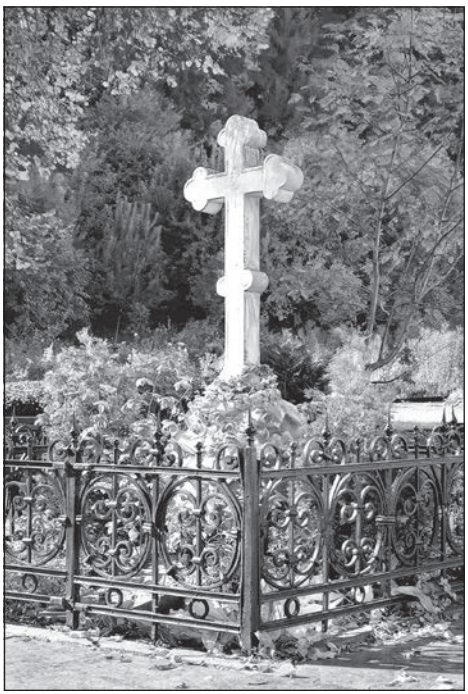

Могила К. Д. Ушинського на території Видубицького монастиря.

З 1917 до 1946 більшовики не друкували праць К. Д. Ушинського. А до 1917 праці основоположника нової педагогіки видавали масово, зокрема фундаментальний двотомник «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» перевидавали десятки разів. Сумарно до 1990 р. надруковано близько 400 тисяч примірників різних праць К. Ушинського, з них підручник «Рідне слово» перевидавався 150 разів, а «Дитячий світ» – 70.

У 1974 р., з нагоди 150-ліття від народження великого педагога, могилу відновили. Запровадили медаль і премію імені К. Д. Ушинського. Його ім'ям назвали Одеський педагогічний інститут (нині – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського), Чернігівський обласний інститут післядипломної освіти, спеціалізовану школу № 6 у Києві.

Майже половину свого короткого

життя великий український педагог прожив поза рідною Українською землею. І хоч би де бував Костянтин Дмитрович, він згадував, що його *«душа степова»* повсякчас линула в рідну Україну.

Морально-світоглядна основа освітньо-виховної системи

Засадничий морально-світоглядний принцип своєї освітньо-виховної системи К. Д. Ушинський сформулював так: *«Мистецтво виховання – це мистецтво розвитку свідомості й волі»*.

Суттю освітньо-виховної системи великого українського педагога К. Д. Ушинського є принцип народності: кожен народ має право на школу рідною мовою. Педагог надає мові найважливішого значення у збереженні національної ідентичності народу і його самостійного життя та обґрунтовує це в підручнику «Рідне слово» – одному з найвидатніших здобутків світової педагогіки: *«Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі й майбутні покоління народу в одне велике історичне живе ціле… Відберіть у народу все – і він усе може повернути; але відберіть мову – і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи; вимерла мова в устах народу – вимер і народ. Коли зникає народна мова, – народу нема більше!.. Доки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого за те, коли в народу хочуть відібрати спадщину, створену незліченними поколіннями його віджилих предків… Засвоювати рідну мову легко й без великих зусиль, кожне нове покоління засвоює в той же час плоди думки й почуття тисяч поколінь, що передували йому…»*. Сам К. Ушинський досконало знав рідну українську мову з її діалектними особливостями.

К. Ушинський рішуче ставав на захист рідної мови, яку руський імперський режим викорінював усіма способами: *«Наша мова… мелодична, співуча мова…, на якій існує така народна література, якою ще недавно співав Шевченко, виганяється зі школи, мовби якась чужа! А який невичерпний матеріал народна поезія дає для розвитку найблагороднішіх і найніжніших почуттів у серці молодого покоління!»*

Мова народу, як і сам народ, має власну індивідуальну особливість і є важливим чинником формування його світогляду. Мова як феномен національного духу забезпечує всю ладову систему історичного життя збірної цілісності народу. Живий дух рідного слова оберігає людей від винародовлення й забезпечує безперервність традиції культурного саморозвитку. Цю духовну силу рідної мови у вихованні, освіті й житті народу глибинно обґрунтував К. Ушинський у лаконічній праці *«Рідне слово»* – одному з найвизначніших творів світової педагогіки, який присвячений питанням виховного й освітнього значення рідної мови: *«Цей незвичайний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого, а навчає напрочуд легко, за якимось недосяжним полегшеним методом… Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі й майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле... Коли зникає народна мова, – народу нема більше!.. Поки жива мова народна в устах народу, доти живий і народ. І нема насильства нестерпнішого за те, коли в народу хочуть відібрати спадщину, створену незліченними поколіннями його віджилих предків. Відберіть у народу все – і він усе може повернути; та відберіть мову – і він більше ніколи вже не створить її; навіть нову батьківщину може створити народ, але мови – ніколи: вимерла мова в устах народу – вимер і народ... Отак, будучи найповнішим і найвірнішим літописом*

духовного, багатовікового життя народу, мова в той же час є найбільшим народним наставником, який навчав народ тоді, коли не було ще ні книг, ні шкіл, і далі навчає його до кінця народної історії. Засвоюючи рідну мову легко й без великих зусиль, кожне нове покоління засвоює в той же час плоди думки й почуття тисяч поколінь, що передували йому й давно вже зотліли в рідній землі або жили, можливо, не на берегах Рейну і Дніпра, а біля підніжжя Гімалаїв...».

К. Д. Ушинський був великим подвижником національної, народної школи на основі родинного виховання. Педагог переконаний, що *«у кожного народу своя особлива національна система виховання, своя особлива мета й особливі засоби в досягненні цієї мети»* й що *«будь-яка жива історична народність є найпрекрасніше творіння Боже на землі, й вихованню залишається лише черпати з цього багатого й чистого джерела»; «Загальної системи народного виховання для всіх народів немає ні в теорії, ні на практиці. У кожного народу своя особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим»*.

У передмові до підручника для початкових шкіл «Рідне слово» К. Д. Ушинський підтверджує свою позицію: *«Я не думаю, щоб будь-хто був спроможний змагатися з педагогічним генієм народу».* На глибоке переконання педагога, в основі українського національного виховання є любов до рідного: до родини, рідної мови й рідної землі. Підручники «Рідне слово» й «Дитячий світ» Ушинський написав на основі української народної творчості: казок, пісень, загадок, прислів'їв, приповідок.

Основоположним в освітньо-виховній системі великого українського педагога є родинне виховання. А першочерговим обов'язком батька й матері є виховання дітей, кращими за себе. Найкращою вихователькою у своїй родині К. Ушинський вважав матір Любов Степанівну. Маючи перед собою прекрасний взірець своєї матері, педагог чимало праць присвятив ролі жінки-матері у вихованні дітей: *жінка-мати є «необхідною посередницькою особистістю між наукою, мистецтвом і поезією, з одного боку, та звичаями і характером народу, з другого...».*

К. Д. Ушинський наполягав на нерозривності навчального та виховного процесів і гостро критикував імперське Міністерство освіти, яке намагалося обмежити функції школи тільки навчанням. Багато праць педагог присвятив зокрема фізичному й трудовому вихованню, відзначаючи великий вплив праці на психологічний і фізичний розвиток молодої людини. Найзначніші з них: «Загальні зауваження про фізичне виховання», «Потреба відпочинку і сну», «Воля як влада душі над тілом», «Схильність до лінощів», «Фізіологічне пояснення довільності рухів» тощо.

У своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» К. Ушинський запропонував ясний педагогічний ключ моральної зрілості й духовного вивершення людини в саморозвитку, власне мудрості: аби люди не впадали в заблуд і були здатні самоорганізовуватися, саморозвиватися, необхідно передусім навчити їх розрізняти ***«прагнення душі жити й потреби організму бути»***, тобто розрізняти духовну мету життя й органічні засоби її досягнення.

К. Ушинський, розглядаючи людину як предмет виховання, з'ясував, що «***душа передусім є єство, що прагне жити, тоді як організм є тільки єство, що прагне бути***. *Це органічне прагнення до буття відбивається в душі безліччю вроджених для нас органічних прагнень, але не становить сутності душі й не абсолютно обов'язкове для душі людської, яка може відкинути й придушити ці органічні прагнення, якщо вони суперечать її власному прагненню до життя»*. Отже,

головна функція людського організму, найвища мета його буття – це забезпечення здійснення життєвої програми душі, безвічного життя духу, бо *«...для людини* ***буття*** *має тільки відносне значення* ***як засіб життя****, а отже і всі потреби, що зумовлюють буття, є тільки засобами для життя, тобто для задоволення ...душевного прагнення ...до життя»*. *Потреби організму бути* – це природні потреби людини в самозбереженні, біологічній безпеці. А *прагнення душі жити* – це духовне прагнення людини до культурного саморозвитку за програмою своєї душі. Коли *потреби організму* – засоби життя душі, то *прагнення душі* – програмна мета людського життя. Душа є первинною і найвищою цінністю людського єства, а духовне *прагнення душі* є волею серця – внутрішньої сутності людини, її внутрішньої гідності. Людина осягає життя в усій повноті тільки у внутрішньому переживанні його в серці, в душі.

Ці морально-світоглядні засади педагогічної системи К. Д. Ушинського підтверджує його сучасник український філософ і глибинний педагог Памфіл Данилович Юркевич (1827–1874), наголошуючи, що мислення не вичерпує всієї повноти духовного життя людини; справжня людина осягає повноту життя як систему явищ глибиною свого серця й повнотою душі, а вже потім усвідомлює розумом: *«...****Для свідомості однаково, що усвідомлювати; а для душі це не однаково****. ...Душа наша живе і поза процесом свідомості, живе раніше, ніж цей процес у ній починається».* Бо *душа* – вроджена духовна сутність людини, її життєва програма, а *розум, свідомість* – інструментарій здійснення в *«спорідненій праці»* вродженої духовно-природної сутності людини. І це внутрішнє переживання життя в душі відбувається в процесі реалізації нашої еволюційної програми, бо душа – це, власне, і є особиста програма саморозвитку людини, яку вона здійснює особистою моральною волею.

В освітньо-виховній системі К. Ушинського основоположним є вчення про мету виховання, де провідний моральний чинник – *особиста воля людини*. Завдяки особистій волі й почуттю морального обов'язку перед народом людина цілком реалізує себе в житті. Ґрунтуючи своє вчення на духовних засадах етнопедагогіки, на психології первинних почуттів людини, К. Ушинський акцентує *на прагненні душі жити й на потребі організму бути*, що є виявами ірраціонального й раціонального, духовного й природного планів.

У практичному освітньо-виховному вченні основоположника *нової педагогіки й народної школи* К. Ушинського провідною моральною засадою є виховання *особистої волі людини,* завдяки якій формується її внутрішнє моральне осердя – характер. Педагог ставить в основу формування характеру принцип первинності серця: *«****Теоретичне життя розуму утворює розум;*** *але тільки* ***практичне життя серця й волі утворює характер.*** *...Щоб у дитини утворювався характер або принаймні накопичувалися для нього великі матеріали,* ***слід, щоб дитина жила серцем і діяла волею...».*** Морально-вольовій засаді педагогіки К. Д. Ушинського цілковито відповідає педагогічний принцип П. Д. Юркевича: *«Де дух, там і воля»*. За Юркевичем, виховання духу та формування вільної людини нероздільні, тож провідна ідея його освітньої системи – *виховне навчання*.

В освітньо-виховній системі К. Ушинського провідною морально-світоглядною засадою є *особиста моральна воля вихованця, яку спрямовує вихователь*. Звідси моральна вимога до вихователя: *«У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна система струмує тільки з живого джерела людської особистості».* Завдяки волі формується внутрішнє моральне осердя людини – характер. Проникливо осягнувши почуттєво-вольові процеси в дитині,

К. Ушинський наблизив психологічну теорію до реального життя й педагогічної практики: *«Педагогіка – мистецтво, а не наука виховання. ...а вічно передуючий ідеал цього мистецтва – досконала людина»*. Звідси заповіт великого педагога – *«Виховати наших дітей кращими за нас»*. Зрештою, покращення, вдосконалення – це суть усієї природної еволюції й культурного саморозвитку людини. Для всебічного й гармонійного розвитку нової людини К. Ушинський застосував триєдину систему навчання дитини *«буквою, цифрою й нотою»*, тобто діти паралельно навчаються читати тексти й ноти та лічити. *Буква, цифра й нота* – знаки мови, математики й музики, через які людина осягає Істину.

Концептуальною основою для захисту педагогіки й культурного саморозвитку в цілому від догматизації, схоластики й профанації є ***сакральна педагогіка серця*** Памфіла Юркевича, *яка спонукає людину до усвідомлення й здійснення життєвої програми своєї душі. Сакральна педагогіка серця – «виховна система, яка пробуджує в серці у вихованця любов до вищого й ідеального, до священного й духовного,... – ця система чекає на вихователя, здатного знаходити в тілі в людини невидиму душу, а в невидимій душі незнищенні зачатки подібності до Всеєдиного».* Мистецтво виховання сакральної педагогіки серця полягає в тому, щоб *«привести учня до такого стану спокою, в якому він, засвоюючи враження од світу, міг би думати над тим, що відбувається в ньому самому та поза ним»*. П. Юркевич надає виняткового значення взаємодії, злагодженості *раціональної, емоційної й вольової* складовим особистості: *«...Важливою при вихованні є вимога рівномірного й багатостороннього розвитку. Розум без чутливого серця й твердого характеру, або ніжне серце й безхарактерність, або твердий характер, але неосвічений розум – усе це жалюгідні явища»*. П. Юркевич заперечував *«усезнайство»*: *«Багатознання розуму не вчить»*. Цю істину ствердив своїм педагогічним досвідом Григорій Сковорода: *«Більше наук – більше дурнів»*. Морального принципу в освіті дотримувався й англійський філософ, соціолог Герберт Спенсер (1820–1903): *«Основна мета освіти не знання, а дії на основі отриманих знань»*. Ще античні педагоги виробили заснований на етнопедагогічній традиції дієвий, плідний принцип виховання й освіти дітей: *«Не для школи – для життя»*. За Ушинським, педагогіка покликана формувати *моральну волю людини для здійснення життя*.

Класичне уособлення морального вчительства явив педагог-просвітник і філософ-мудрець Григорій Савович Сковорода (1722–1794) – предтеча К. Д. Ушинського й П. Д. Юркевича. На природно-моральній засаді своєї методології *самопізнання* та культурного саморозвитку на основі *спорідненої праці* він учив не з позиції абстрактного гуманізму, а на досвіді розкриття індивідуальної програми людської душі, внутрішнього *«плану думки», «духовного світу», «індивідуальної долі»*. Цей особистий моральний досвід допомагає людині вберегти себе від роздвоєння на внутрішню й зовнішню, на тілесну й духовну та забезпечити природно-духовну цілісність свого єства.

З «Алфавітом або Букварем Світу» Г. Сковороди перегукуються «Рідне слово» й «Дитячий світ» К. Ушинського – в обох явлено природно-духовну єдність внутрішнього світу людини з великим Світом, де духовні сутності взаємозв'язані з питомою природною основою земного життя людини.

Новаторська освітня система Г. С. Сковороди й К. Д. Ушинського виросла з *традиційної української родинної школи*, що належить до унікальних явищ світової освітньої культури, та споріднена з Сократовою *майєвтикою*, з безвічним морально-світоглядним аполлонійським принципом *«Пізнай самого себе!»* і з реформаторськими педагогічними засадами *«Материнської школи»* й *«Великої дидакти-*

ки» видатного чеського педагога-мислителя Яна Амоса Коменського (1592–1670).

Моральний принцип української етнопедагогіки – *саморозвиток особистості через пізнання власної сутності в просвітленому серці*. Як навчав особистим прикладом педагог-мудрець Григорій Сковорода: *«Голова в людині всьому – серце людське. Воно-то і є найточніша людина в людині, а все інше – околиця...»*. За Г. Сковородою, саме з *«духовного зародку в серці»* людина народжується вдруге, духовно, і це *«друге, духовне, народження людини»* є *культурою*.

Освітні нововведення Григорія Сковороди та його послідовників – Костянтина Ушинського й Памфіла Юркевича , що їх тоді побивали теологічна догматика, схоластика й імперська казенщина, цілковито відповідають нинішньому *інноваційному освітньому принципу* – ***активному персоналізованому навчанню*** *на основі розвитку вільного критичного мислення, допитливості, винахідливості, наполегливості, взаєморозуміння.*

Великий український педагог К. Д. Ушинський широко використав у своєму вченні власні педагогічні й життєві спостереження, а також усі глибокі набутки світової психологічної спадщини. Ушинський значно глибше розробив питання психології почуттів і волі, ніж у тогочасній психологічній літературі, що давало йому моральне право критично оцінювати концепції Геґеля, Руссо, Гербарта, Бенеке й інших. У розгляді почуттєво-вольових процесів він виявив проникливе розуміння психічного життя людини й наблизив психологічну теорію до реального життя, до педагогічної практики. Великий український педагог К. Ушинський чітко обґрунтував своє розуміння педагогіки як вищого мистецтва: *«...Педагогіка буде, звичайно, першим, вищим із мистецтв.., а вічно передуючий ідеал цього мистецтва – досконала людина»*. На цій морально-світоглядній основі освітньо-виховної системи К. Д. Ушинського базується його заповіт: ***«Виховати наших дітей кращими за нас»***.

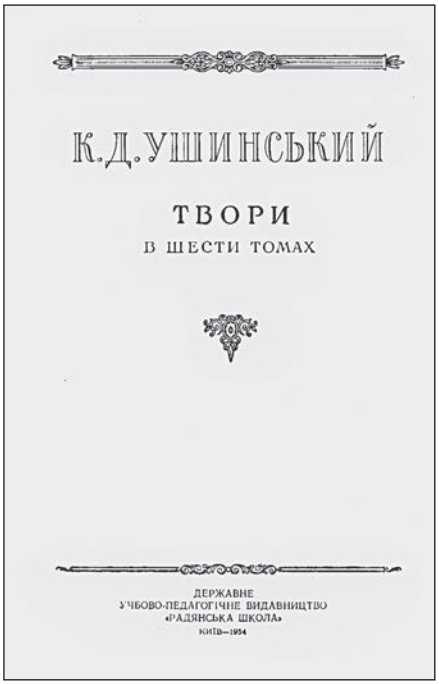

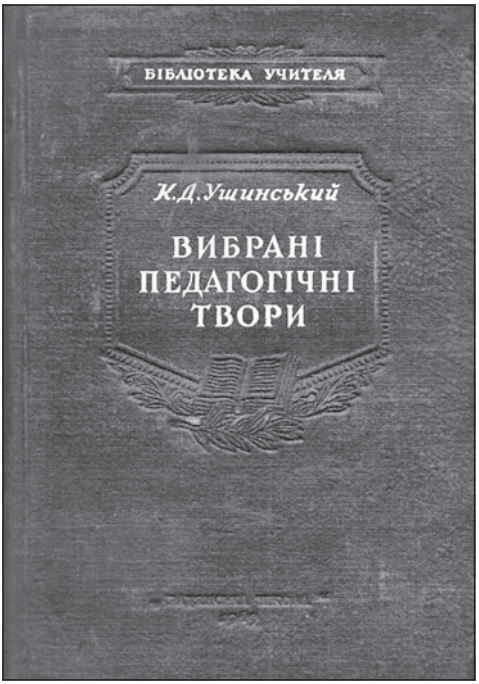

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Олександр Духнович і українська література

Олександр Духнович належить до зачинателів української літератури на західноукраїнських землях. Своїми поетичними та публіцистичними творами він робив і виконував те, що робили й виконували своїми творами його сучасники - літературні й культурні діячі в Галичині. Він охоче і свідомо насичував окремі художні твори такими образами та ідеями, якими насичували їх українські поети та письменники в Галичині та в сусідніх слов'янських народів, які не мали своєї державності. Він обирав для своїх творів теми, аналогічні до тих, що їх розроблювали поети, означувані в історії української літератури як «руська трійця» – Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький та близькі до них Микола Устиянович, Іван Могильницький, Келестин Скоморівський, Лука Данкевич та поети старого напряму, як Богдан Дідицький, Іван Наумович та кілька інших, що продовжували писати в дусі староукраїнської мовної і літературної практики.

Олександр Духнович не мав у руках альманах *Русалка Дністрова.* Він не перегортав його і не знав його. Твори «руської трійці», уміщені в ньому, він знав за іншими виданнями, а саме за виданням на десять років пізнішим, коли твори «руської трійці» та інших західноукраїнських поетів і письменників приніс альманах *Вінок русинам на обжинки,* надрукований у Відні у двох частинах – перша частина 1846, друга частина 1847 року/1/. Цей альманах уклав молодший брат Якова Головацького, Іван Головацький, який перебував на роботі в Угорщині. У першій частині *Вінка русинам на обжинки* було передруковано з *Русалки Дністрової* 15 віршів Маркіяна Шашкевича разом із перекладами з чеської та сербської мов Шашкевича і Головацького. Їх відкривав нарис Якова Головацького про життя й діяльність Шашкевича. У другій частині друкувалися п'ять віршів Якова Головацького та три його статті. Популярністю в Духновича користалася його стаття *Великая Хорватія або Галичско-Карпатская Русь*. Згадана частина *Вінка* також містила твори Івана Вагилевича. Крім творів цієї трійці, друга частина *Вінка русинам на обжинки* містила вірші Антона Лужецького, Івана Могильницького, Луки Данкевича, Келестина Скоморівського, Миколи Устияновича, статті Н. Маркевича та кілька творів інших авторів. Ряд творів згаданих авторів було написано та теми, які згодом, через кілька років різним способом розвивав у своїх поезіях Олександр Духнович.

Українські поети в Галичині головною темою своєї поетичної творчості вважали тему патріотизму. Вони цілеспрямовано й далекоглядно обирали тему любові до своєї батьківщини, любові до своєї землі і мови та приналежності до народу, з якого вийшли і якого бажали підняти до рівня освічених самостійних народів. Вони у своїх творах підносили на високі щаблі любов і пошану до нього. Маркіян Шашкевич, збираючи рукописний збірник *Син Руси*, який пізніше було оформлено й видруковано, як *Русалка Дністрова,* писав:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила;
Чому ж мова єй не мила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбляєм?/2/

З подібними ідеями та особистими настановами для прикладу іншим виступав Олександр Духнович у програмному вірші свого життя *Вручаніє:*

Я русин бил, єсм, і буду,
Я родился русином,
Честний мой род не забуду,
Останусь єго сином.
Русин бил мой отец, мати,
Руская вся родина.../3/

Тему любові до своєї батьківщини українські поети в Галичині пов'язували й відтворювали разом із темою любові до коханої. Без любові до коханої немає життя, немає любої батьківщини. Батьківщина в людини є тоді, коли є в неї й кохана. В такому поєднанні почуттів виступав Яків Головацький у вірші *Туга за родиною* та інші поети. Аналогічно, слідом за ним писав Духнович вірш *Любов милой і отечества*.

Галицькі українські поети охоче писали вірші на теми змінних, наступаючих за собою і впливаючих на людину окремих пір року. Наприклад, Головацький писав вірш *Весна,* Микола Устиянови вірш *Осінь.* Значно поширена в цих поетів була й тема постаті, яка представляла красу й була носійкою одвічних найкращих національних рис і традицій – тема дівчини. У Шашкевича є вірш *Туга за милою,* в Устияновича вірш *Наддністрянка,* в Духновича вірш *Пісньк любезеній.* Поети в окремих віршах висловлювали жаль з приводу втрати коханої і розлуки з нею. Антін Лужецький писав вірш *Голос вдовиці до згаслого друга*, Духнович вірші *Тоска на гробі милой* та *Над могилою милой.*

У другій частині альманаху *Вінок русинам на обжинки* були надруковані *Загадки* автора І (Івана Вагилевича). До його загадок були додані паралелі загадок із Східної України та їх сербські відповідники. Структура його загадок має своєрідний характер. Його загадки з формального боку є віршованими загадками, що робить їх легкими для запам'ятовування. Наприклад, загадка з відгадкою *Коса* в Івана Головацького:

Ходить пані
В шафрані;
Куди гляне,
Травка в'яне./4/

Віршовані загадки Івана Головацького були імпульсом для Духновича у писанні своїх власних загадок і логогрифів. Наприклад, у нього знаходимо загадку, поєднану із логогрифом, що має тотожну з Головацьким відгадку *Коса.* Він писав про косу:

Все умертвит, січет, сгубит
Что на пути нападе.
Под єй остро-жарким жалом
Всякій цвіток пропаде./5/

Олександр Духнович особисто знався з багатьма українськими поетами й письменниками в Галичині. Він листувався з Яковом Головацьким, його братом Іваном Головацьким, що був організатором і упорядником *Вінка русинів на обжинки.* Він знався з Іваном Гушалевичем, Богданом Дідицьким, Григорієм Шашкевичем. Його листування з Яковом Головацьким показує, що він особисто знався й із іншими галицькими українськими культурними й освітніми діячами.

Духнович був обізнаний і з тим, що діялось в українській літературі, яка розвивалася на східноукраїнських землях Росії. Ці відомості він почерпував із сторінок російських журналів, а саме із журналу *Русская беседа*. Цей журнал на протязі свого існування над-

рукував кілька творів східноукраїнських поетів та письменників. *Русскую беседу* Духнович одержував через Михайла Раєвського, який проживав у Відні і займав посаду духовника російської посольської православної церкви. З його листування з Раєвським випливає, що він систематично одержував цей журнал. Олена Рудловчак у примітках до творів Духновича писала, що у нього був комплект *Русской Беседы,* який зберігся досі у фондах бібліотеки Ужгородського університету з його примітками /6/. Якщо так, то подивимось, що з творів українських поетів та письменників надрукувала *Русская Беседа.* У другому томі *Русской беседы* 1856 року друкувалася робота Панька Куліша *Отрывок из записок о Южной Руси* (с. 47 – 63). Уривки з цього твору Куліша друкувалися в *Русской Беседе* того самого року в її 4 томі під назвою *Рассказ современника поляка о поездках против Гайдамаков* (с. 68 – 101) та в 4 томі 1847 року. Згаданого року в третьому томі *Русской Беседы* на стор. 3 – 102 друкувалася російською мовою повість Куліша *Феклуща*. 1857 року в другому томі *Русской Беседы* був надрукований авторизований вільний переклад роману Куліша *Чорна рада* разом із його статтею *Об отношении малорусской словесности к общерусской* (с. 123-175). В третьому томі *Русской Беседы* 1859 року було опубліковано оповідання письменниці *Марко Вовчок Маша* та два «малоросійські вірші *Тараса Шевченка*». Ці вірші опублікував О. І. Лазаревський. Йдеться про вірші *Садок вишневий коло хати* та вірш *Сон* (На панщині пшеницю жала) із присвятою письменниці Марко Вовчок.

В *Русской Беседе* друкувалися й статті східноукраїнських культурних і літературних діячів про проблеми української культури. 1857 року в першому томі журналу в розділі *Смесь* друкувалися українські листи *М. О. Максимоича* до Куліша, в 4 томі 1857 року стаття Максимовича *Критические замечания, относящиеся к истории Малороссии.* 1859 року в журналі друкувалася стаття Куліша *Климентий, украинский стихотворец времен гетмана Мазепы.*

Про опосередкований відгомін у Духновича східноукраїнської літератури говорить ще один факт. В *Місяцеслові на год 1857*/7/ Духнович надрукував пісню *Віють вітри, віють буйні* під заголовком *Пісня. Пісня* має три строфи. Упорядницею видання творів Духновича ця *Пісня* у її примітках визначена як народна пісня. Насправді тут ідеться про арію Наталки, яку вона співає у вступі п'єси І. П. Котляревського *Наталка Полтавка.* Ця арія Наталки друкувалася у збірнику пісень Максимовича 1829 року, пізніше в збірнику пісень Жеготи Паулі 1846 року. Духнович цю арію Наталки перейняв з іншого джерела. Він запозичив її з переробки Наталки Полтавки, яку зробив Іван Озаркевич і оприлюднив під назвою *Дівка на відданю, або На милування нем силування* (або Відданиця) /8/. Переробка Озаркевича арії Наталки Полтавки несе сліди тодішньої мовної практики літераторів на західних українських землях. Її третя строфа звучить так:

В лютом горі літа трачу,
А счастя не бачу.
Только ми ся легше станет,
Коль трошки заплачу.

Третій і четвертий рядки арії *Наталки Полтавки* в оригіналі звучать:

Аж тоді мені полегша,
Як нишком заплачу.

Так ці рядки звучать у *Наталці Полтавці*І. П. Котляревського, троки відмінно у збірнику пісень М. О. Максимовича та в збірнику пісень Жеготи Паулі./9/

За даними, які ми навели, Олександр Духнович знав небагато творів українських пое-

тів та письменників, які жили і творили в Східній Україні. В дійсності він міг знати їх далеко більше. Знав він твори Панька Куліша, Марка Вовчка, які були у нього в російських перекладах та твори Тараса Шевченка, опубліковані в *Русской Беседе* в оригіналі. Його листування з Кустодієвим свідчить про те, що він їх читав так, як твори й інших російських поетів та письменників.

У *Віснику для русинів Австрійської держави* 1863 року Олександр Духнович писав, звертаючись до українських письменників Галичини і перепрошував їх «Простите братья, не оскорбляю никого, но сказати должен я правду, что в тіх ваших украинских повістях ніт доброго вкуса. Нинішная ваша беллетристика уравненна только до корчми, Грицеви и Иванови...». /10/ 1858 року в листі до Раєвського Духнович про українську літературу писав «...по моєму мнінию письмо нашоє више стоит и теперь как украинское, или галичское, оно содержалось еще в своєй старовіковой чистоте, и хотя оно не в блеске, однакож в древнем уборе есть родное». /11/ Погляд Духновича на українську літературу та її оцінка не відповідали дійсності. Духнович у своїх поглядах стояв на старих літературно-естетичних позиціях. Він не сприймав романтичного напряму в літературному розвитку. «Не затурен я в романтику...» - признавався він у вище наведеній статті у *Віснику для русинів Австрійської держави*/12/. Він стояв на позиціях класицизму і просвітництва. Такий погляд на українську літературу виникав у нього внаслідок його професійних занять у церковному і релігійному житті, коли він намагався поєднувати народну мову з мовою церковнослов'янською. Сприяли цьому погляду й його розмови з представниками російської культури і літератури, в яких шукав підтримки і допомоги. Однак його творча літературна практика ішла своїм ходом. Вона говорить про щось інше і стверджує інше. Олександр Духнович не вмів і не міг остаточно обійти народну мову і народну творчість. Народна мова і народна творчість залишалися жити в його душі. Під кінець його життя з-під його руки виходили твори народною мовою й відповідали віянням нового романтичного духу в літературі.

Література:

1/ Вінок русинам на обжинки. Упліл Іван Б. Ф. Головацкій. Часть первая. Відень. Черенками Мехитаристів. 1846. 205 стор. Часть вторая. Черенками О. О. Мехитаристів. Відень 1847. XII. 396 стор.

2/ Наводимо за виданням Історія української літератури у восьми томах. Том другий. Становлення нової літератури (друга половина XVIII – XIX ст.). Наукова думка. Київ, 1967. с. 337.

3/ Олександр Духнович: Твори в 4-х томах. Том 1. Пряшів: СПВ в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1968, с. 248.

4/ Вінок русинам... Часть вторая, с.306.

5/ Олександр Духнович: Твори... Том 1. с. 439.

6/ Олександр Духнович: Твори... Том 3. с. 559.

7/ Місяцослов в поздравленіе угорских русинов на год 1857. Издатель Александр Духнович. В Львові. Типом Института Ставропигіанскаго, с. 90-91.

8/ Михайло Возняк: Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині XIX століття. ЗНТШ, Т. LXXXVIII, Львів, 1909.

9/ Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. Москва. В типографии Августа Семена, при Императорской Медикко-Хирург. Академии. 1827, с. 47-48. Pieśni ludu ruskiego w Galicji. Zebral Żegota Pauli. Tom drugi. Lwów 1840. s. 131-132.

10/ Олександр Духнович: Твори... Том 3, с. 339-340.

11/ Олександр Духнович: Твори... Том 4, с. 309.

12/ Олександр Духнович: Твори. Том 3, с. 339.

О.Г. (Ольга Гец)

Червоний скетч у Словацькому виконанні

(Продовження. Початок у № 1/2023)

Щось через пару днів приїхав і Антон Степанович з родиною. Бідний інженер цілими ночами не спав, стогнав і навіть вдень лежав, тримаючи над собою зломану загіпсовану руку. Був іще серед нас один хворий – молодий самотини магістр з ревуцького табору. Він попарив на таборовій кухні ногу і оце лежав тепер безпомічно, а з ноги вже куснями відпадало м'ясо. Ми опікувалися ним, як могли, відвідували його і лікарі (як словацькі, так і наш), але з жалем думали ми про те, що з ним буде, коли нам доведеться тікати пішки...

Котилися тривожні таборові будні. Непевність завтрішнього дня і постійна небезпека робили людей вразливими, злобними і нетерпеливими. Сварки і непорозуміння виникали на кожному кроці. Як звичайно, починалося з дрібниць, а кінчалося національно-політичними чи родинно-моральними проблемами. Десь на кухні починалася розмова з того, чи тісто на макарон міситься з сіллю, чи без, а кінчалася, нагінкою на бідних «східняків» і нещасливих галичан. Мужчини починали порівнювати вартість польських золотих до словацьких корон і совєтських рублів, а кінчали на тому, що вихивали один одного «вічним дідом», котрий лишень на еміграції «зробився паном».

Невипрасувана сорочка, непоцеровані скарпетки, або, «самовільна» відлучка чоловіка з табору кінчалися родинними драмами, під час котрих щойно вияснювалося, що «він» ніколи не дбав про родину, а «вона» ніколи не була господинею і що тільки завдяки янгольському характерові однієї з «половин» (або обидвох разом) це супружжя втрималося 10 чи 20 років. На щастя, ці суперечки як скоро вибухали так скоро і погасали і забувалися, так, що недавні «вороги», які п'ять хвилин тому скакали одне одному до очей, говорили між собою як найліпші приятелі, бо всіх єднав і споріднював страх перед спільною небезпекою.

Одного дня з'явилося до табору двоє хлопців-українців, озброєних, як то кажуть, «по самі зуби». Це були добровільці у словацькій партизанці.

– Чого ви сидите тут? – спитали вони в мужчин. – Та беріть зброю, не питаючи, хто вам її дає. А куди ту зброю обернути – майбутнє покаже... Ви, що, думаєте, може, що ми справді думаємо за комуну воювати?.. Ф-і-і-ть!

Хтось злякано цикнув:

– Та тихо, почують!..

– Ну, то що? – розсміялися вояки. – Ми на те зброю носимо, щоб не боятися нікого.

– А ми не можемо...

– Самі винні! Але зрештою, і вам нема чого боятися, поки масте справу зі словаками. Є, правда, і серед них сволоч, але мало. Ви думаєте, що тут справжні комуністи? Та це діти, які бавляться в комунізм!.. От ті, совєтчики, що сидять у Банській Бистриці, – то інша річ!.. З тими вам не радимо зустрічатися... А як уже і треба буде зустрітися, то ліпше зі зброєю в руках...

По візиті вояків, уночі з табору щезає кілька самотних мужчин, в тому числі і старий учитель. Видно, поради не пішли намарне...

Нашим таборовим начальником і посередником між нами і урядом призна-

чили якогось емігранта з Першої світової війни – Сергія Михайловича. Був він родом козак, не то донський не то кубанський, говорив іще по-російськи, хоч і з помітним акцентом, а за час свого вигнанського життя вспів закінчити якусь високу школу в Празі і оженитися з чешкою. Чи він дійсно був комуністом, чи тільки ретельно грав ролю комуніста – цього напевне і сам Сергій Михайлович сказати не міг би, в кожному разі поведінка його була дивною і суперечливою.

Перша моя зустріч з Сергієм Михайловичем відбулася в досить гострій формі, а після неї Сергій Михайлович постійно виріжняв мене серед решти біженців, чим дав при від до постійних жартів моєї «зубатої» компанії.

Отже одного дня бачу посеред подвір'я численний гурт, з центру якого доносяться патетичні звуки промови, виголошуваної по-російськи. Підходжу ближче і чую те саме звернення, яке ми слухали в радіо, тільки перефразоване по-партацьки в промову. Стаю за плечима і слухаю...

– Так от ви, значить, товариші, не тратьте нагоди, коли вам батьківщина дарує всі ваші провини. Вступайте в наші партизанські загони, так щоб, поки сюди прийде побідоносна червона армія, ви вже кров'ю змили своє минуле. Так буде краще для вас...

Почувши про кров, я врізаюся, мов куля, в юрбу, розштовхую слухачів направо і наліво і опиняюся лице в лице з промовцем.

– А як я не маю жодних провин і не хочу проливати своєї крови, тоді що?!! Мій вигук серед тиші тріскає, мов натягнута струна, а промовець, раптом вибитий з позиції, мішається і мовкне. Користуючись мовчанкою, я продовжую з обуренням, яке стискає мені горло:

– Коли я не потребую прощення, ніхто не сміє мені його дарувати!.. Ви знаєте, в чому провинилася я, чи мої діти, чи ось ці люди, що стоять тут? Що, властиво, ми маємо «змивати своєю кров'ю»?

Агітатор, як видно, ані не відчував твердого ґрунту під ногами, ані не мав належного вишколу, а тому не тільки стратив під моїм рішучим натиском всю свою «патетику», але навіть забув про свою незакінчену «промову».

– Я не говорю цього від себе, – виправдується він. – Я тільки повторюю це, що і ви, мабуть, чули в радіо...»

– Даремно ви трудитесь! Ви ліпше вияснили б нам, а заразом уже й собі, за які гріхи ми маємо покутувати і за що одержувати «прощення»?

– А ви не знаєте?

– Ні! І ви також не знаєте.

– Я знаю!

– Що?

– Я знаю, наприклад, що ваші люди отруюють воду по криницях і по збірниках. Тисячі наших людей уже померло, тисячі є тяжко хворих... Для чого ви це робите?

– І я вас також спитаю: для чого б іммігранти мали труїти воду?

– Щоб шкодити, звичайно.

– Кому шкодити?

– Словакам.

– Для чого?

– Та от так просто...

– Єрунда! – кидаю зухвало. – Може скажете, де саме це сталося?

– В одному місті. Все одно, де...

– Брехня! – забувши вже всякі межі, кричу в лице свого «опонента». При

тому чую, що кілька рук уперто, хоч і обережно, смикають мене з-заду за блюзку і за спідницю, а хтось повторює просто в потилицю: «Пані, та лишіть!.. Пані, та дайте собі спокій!..»

Але мене це приводить ще в більшу лють:

– Зрештою, коли б навіть дійсно такий випадок міг статися, а ми б мали можливість такого злочинця піймати, то злінчували б його без суду і розправи! Бо на такий злочин може піти лишень провокатор, котрий хотів би скомпромітувати нас в очах словацького населення!..

– Ага! «Провокатор»? – старається і собі стати в позу негодуючого Сергій Михайлович. – А що ви скажете про інший факт: от ваші біженці в селі Муранська Длга Лука ходили в ліс, ніби по ягоди, а в лісі висилали німцям через радіо відомості. На руках у них були ніби годинники, а справді – це були надавчі радіо-стації. Що ви на це скажете?

– Скажу, по-перше, що я була також в Муранській Длгій Луці і що також ходила в ліс по ягоди. По-друге, скажу, що той, хто міг пустити таку вістку, є також провокатор. А по-третє, скажу, що в цю абсурдно-смішну пльотку міг повірити тільки дурень!

Сергій Михайлович на превелике диво не реагує зовсім на образу і не боронить «іншого факту», а зводить розмову на що інше.

– І взагалі, ми були про вас раніше цілком інакшої думки. Ми були переконані, що до нас їдуть люди, котрі рятуються перед фронтом і котрі хотять працювати. А що виявилось? Ніхто з біженців навіть і не думає шукати роботи, а жінки поробили перманенти, манікірі і вдають більших пань, як наші жінки.

– Це, – говорю зі сміхом, – справді провина, яку треба змивати кров'ю!

– Кров'ю не кров'ю, а от я сам кількох вашим жінкам познаходив роботу в порядних людей, а ці ваші «пані» попрацювали день-два і всі покинули. Кажуть: «Тяжко. Ми служницями не були»...

А ви – що-ж, – говорю насмішливо, – думаєте нас у наймитів – повернути? Комунізм хочете будувати на експлуатації найбільш покривджених людей?

– Але годувати вас даром ніхто також не зобов'язаний, – нарешті знаходить аргумент Сергій Михайлович

– Ваша правда! Ми і не просимо, щоб нас даром годували. Ми хочемо тільки, щоб ви нас випустили звідси.

– Це не від нас залежить, і ви повинні це зрозуміти. Але, коли ви просили прийняти вас до Словаччини і тепер живете в ній, то мусите заробляти на своє утримання. А ваші люди, напевне, урядових посад чекають, бо з можливосте будь-якого заробітку користати не хотять...

– Неправда! Дарма, що з добровільних іммігрантів ви перетворили нас на в'язнів, дарма, що тепер ви стратили право вимагати від нас робота, дарма, що серед нас є багато людей, котрі фізично не працювали ціле своє життя, але я переконана, що багато з нас зараз охоче піде на будь-яку роботу. Я є перша з них! І я служницею не була, і я фізично не є приготована до тяжкої праці, але охоче візьмусь за кожну роботу, на яку в мене тільки стане сили.

– Гм!.. – злорадно дивиться на мене Сергій Михайлович. – Ну от, наприклад, моя жінка завтра йде картоплю копати. Підете їй помогти ?

– Піду!

– Добре, ловлю вас на слові...

– Мене не треба ловити: сказала – піду і піду.

«Від великого до малого – один крок» – так можна би було перефразувати

філософську сентенцію. Отже, і Сергій Михайлович, почавши з проблеми наших «кривавих» політичних злочинів, кінчив на власній бараболі...

Коли розходимось, до мене підходять різні люди з признаннями:

– Ну, землячко, спасибі! Добре ви його розчехвостили!..

– Але пані мають відвагу! Ґратулюю!

Я вдоволено посміхаюся і рівночасно пригадую слова наших українців-партизан: «вам нема чого боятися, поки маєте справу зі словаками. От ті совєтчики, що сидять у Банській Бистриці – то інша річ!» Сергій Михайлович, щоправда, словаком не був, але не був і «совєтчиком». І, хоч він і носив червову відзнаку, але непевність власної позиції робила його нешкідливим цілком. З ним легко було бути «відважною», і його можна було «розчихвостити»!..

Дійсно, на другий день після обіду Сергій Михайлович прийшов до мене. Дома знайомить мене зі своєю, до речі сказати, дуже симпатичною і приємною дружиною і лишає нас самих. Господиня насамперед частує мене дуже щедро кавою, розважає розмовою, і щойно коло третьої години ми виходимо в поле. Городець маленький, і робити тут для «наймита» фактично нема чого. Але, як то кажуть: «найнявся – продався!» Копаємо картоплю і гуторимо про всякі речі. Не минуло і години, як до вас виходить і Сергій Михайлович з великим кошем.

– Подьтє ка єсть! – запрошує господиня.

– Та ми ж щойно їли!

– Нішт за то, подьтє!

Після доброго підвечірку стаємо до роботи вже втрьох.

Сергій Михайлович виказує себе людиною доброю, привітною і вихованою. Вже за підвечірком він, ніби ненароком, кинув кілька питань і зауважень, з яких видно, що його дуже цікавить життя під большевиками. Але я умисно або змовчую, або даю уминаючі відповіді.

Коли починаємо працювати, він стає близько мене і знову здалека заводить розмову про цікавлячий його предмет.

– Напевне тужите за домом? – питає зі співчуттям.

– Звичайно.

– Розумію вас! Я також тужу, хоч уже тут маю родину. Ну, але скоро повернемось усі...

Я не відповідаю.

– А що ви дома робили ?

– Я працювала в школі.

– О, то вам напевно дуже було б прикро тепер починати працювати фізично!..

– Фізична праця на зміну з працею розумовою також приємна...

– Звичайно. Але ви напевне, замість отут картоплю копати, охотніше викладали б?

– Напевне!..

– Ну, нічого. Скоро вернетесь до дому і будете далі учителювати.

Мовчу.

– Скажіть мені правду, – не витримує Сергій Михайлович, – чи вас дійсно німці повивозили, чи ви втікали самі?

– Ріжно бувало... Є такі, що їх німці вивезли насильно, а є й такі, що самі втікали...

– А чого ж вони тікали?

– А ви чого втікали? – відповідаю питанням на питання.

– Я? Я зовсім не тікав! – починає запальчиво Сергій Михайлович, але, зустрівшись з моїм поглядом, очевидно розуміє, що мене не обдурять.

– І, бачите, – говорить уже сумно, – тоді то ще було таке нове, таке незрозуміле, що люди тікали, бо не знали, що з того буде...

– Так, – зідхаю я, – тоді тікали, бо не знали, що з того буде, а тепер тікають, бо вже знають, що з того є...

Сергій Михайлович довго щось напружено думає, а потім питає тихо і нерішучо:

– Скажіть, невже справді «там» так погано?

– А от почекайте: незабаром побачите самі...

– Власне, мені це незрозуміло! Чому чекати? Адже ми вже бачимо: маємо ж тепер і тут радянську владу!..

Я сміюся.

– У вас іще навіть натяку нема на радянську владу.

– Як то нема? Чому?

– А що ж у вас є радянське? Тільки червоні значки на грудях, портрети Сталіна і комуністичні гасла. Це все одно, що й нічого.

– Перепрошую, про головне ви забули: уряд у нас радянський !

– У вас уряд словацький поки-що, а не радянський.

– А хіба це не все одно?

– Ні. От коли у вас, наприклад, начальником Окресного Уряду буде – росіянин, заступником – мадяр, а нотарем чех, а суддею – циган – тоді щойно почнеться у вас радянська влада

На мій жарт Сергій Михайлович вибухнув щирим обуренням:

– Цього ніколи не буде!..

– Так? – питаю іронічно.

– А то чому?

– Та тому, що словаки не потребують, щоб в їхньому уряді сиділи чужинці! Хай кожен нарід сидить на своїй батьківщині! ..

– Фі-і-і-ть, дорогий Сергію Михайловичу! Та вас за ці слова вже треба на десять років заслання на каторжні роботи!.. До речі, ви також сидите на своїй батьківщині?

– Так: я є чехо-словацький горожанин!

– Припустімо... Але тисячі мадярів, жидів і циган мають це саме горожанство з зародження, а не прибране, як ви.

– Ну і що з того? Це – паразитарні нації!..

– Гов, гов, пане дорогий! Згідно з марксівською доктриною, нема паразитарних націй, а є паразитарні кляси. Нація, в большевицькому розумінні, є категорія архаїстична. Пролетаріят взагалі не має батьківщини і творить одну інтернаціональну спільноту, соціально і політично орожу до другої інтернаціональної спільноти – експлуататорсько-капіталістичної.

– Я того не розумію, – щиро признається Сергій Михайлович.

– Тим гірше для вас...

Для тих, хто є особливо тупий у сприйманні цих ясних фундаментальних істин комунізму, існують спеціяльні «школи» в Сибіру і на Камчатці. Боюся, що в Ревуці ви будете першим кандидатом до них...

– Це ви маєте на увазі в'язниці?

– Ні, тільки поправно-трудові табори, котрі, до речі, є «трошки» гірші від в'язниць...

– Ну. це ви даремно мене лякаєте! Я не зробив ніякого такого злочину, щоб попасти до... Як ви сказали.

– Поправно-трудові табори.

– Так, до поправно-трудових таборів...

– Як «не зробили ніякого такого злочину»!! – вдаю я дуже здивовану. Та ж ваша ненависть до інших національностей, особливо до національностей упосліджених, є страшним злочином!

– Це є мої особисті переконання!

– Пане, та зрозумійте ви, що в нас за переконання, які ідуть врозріз з комуністичною ідеологією караються ще гірше, як за вчинки.

– Хіба?

– Так.

– Але ж я нікому нічого не говорю!

– То про них догадаються... Окрім того, ця вся розмова – це не тільки переконання – це вже агітація!

– Яка агітація? Я ж своїх поглядів нікому не нав'язую!

Я зідхаю з виглядом безнадійности:

– З вами неможливо говорити, Сергію Михайловичу! Як ви страшно відстали в цьому прогнилому Заході від прогресивного життя!.. Ви думаєте, що для агітації конечно потрібна перевернена догори дном бочка, на яку вилазить агітатор, і сотні людей довкола нього? Це вже старе! Думка, висловлена в присутносте тільки однієї людини, навіть коли та людина є вашою мамою, дружиною, чи дитиною – це вже агітація!

– Добре, що ви мені це сказали, – пробує жартувати Сергій Михайлович, – надалі буду вже обережним.

– Ого! – починаю я його дражнити. – Тепер уже пропало! Згідно з засадами комуністичної моралі, ви відразу ж мусите тепер покинути роботу, піти до Окресного уряду і покаятись. Це раз. По-друге, поминаючи вашу дружину, котра може до де-якої міри виправдатись незнанням російської мови, я, як тільки сюди прийдуть війська червоної армії, піду і заявлю на вас!

Сергій Михайлович рвучко випростовується і дивиться на мене з переляком і недовір'ям:

– Ви справді могли б це зробити? – питає тремтячим голосом.

– Не могла б, а мусіла б! Не донести про це – значить укривати злочин. А злочини, як ви самі вчора пригадували, треба змивати кров'ю... Чого ж би ваші злочини я мала брати на свою совість, коли в першу чергу ви мусите за них розплачуватись...

– Сергію, перестань уже дурниці плести! – з відчаєм вибухає несподівано жінка Сергія Михайловича.

Я дивлюсь на неї і ніяковію: бідна чешка перелякана на смерть, а в очах у неї повно сліз.

– Та ми ж тільки жартуємо з панею професоркою, – стишено говорить Сергій Михайлович.

– Досить! Перестань! Не хочу нічого слухати!.. Іди зараз додому: там треба качкам їсти дати. Забирайся!..

Сергій Михайлович покірно покидає лопату, складає в кошик рештки підвечірку і йде геть, а ми обоє працюємо деякий час мовчки.

– Тяжкий тепер час настав!– зідхає господиня.

– Ще не тяжкий, – відповідаю щиро. – але буде ще тяжчий...

– Що маємо тепер робити – не знаю...
– Хочете, щоб я вам порадила?
– А порадьте!..
– Тікайте звідси! Ми всі будемо тікати – тікайте й ви.
– А що будемо робити на чужині? Тут маємо свою хату...
– Наші люди також покидали хати і майно, бо життя дорожче!..
– Всі не можуть тікати.
– Правда, і в нас не всі втікали. Але ваш чоловік – емігрант, і тому ви мусите тікати, бо потім буде пізно...

Господиня зідхає. Я відчуваю, що мої слова її не переконали, але бодай заспокоїли: вона вже не боялася, що я на її чоловіка зроблю донос...

Два дні пополудні працювала я з жінкою Сергія Михайловича на городі, але господар уже ані жодним натяком не повернувся до драстичного питання. На другий день робота була скінчена. Чи то з природної доброти душі, чи з якихось інших міркувань мої працедавці заплатили мені за два кусники дня аж 40 корон, себто, принаймні вчетверо стільки, скільки звичайно, і вдвоє стільки, скільки коштувала викопана мною картопля. Але відмовлятися від грошей в такий скрутний час було попросту недоречним, і гроші я прийняла. Потім ходили ми ще до якихось багачів згрібати сіно і ще раз копати картоплю, та на тому всі можливості заробітків кінчалися.

Одного разу знову прийшов Сергій Михайлович і забрав мене і Зіну на допомогу в партизанській кухні, яка знаходилася в Ревуці. Однак, коли ми прийшли, то виявилося, що там робити абсолютно нема чого, бо кухар і його п'ятеро помічників не тільки дали собі раду з трьома баняками, а й сиділи самі без роботи. Ми вже хотіли вертатися, як нас затримав один з «куховарів» – зовсім молодий, інтелігентний хлопець.

– Не спішіть, а то потім скажуть, що ви втекли. Ось пообідаєте з нами, поговорите, розкажете нам, як російська комуна виглядає. Однаково робити вам у школі нічого... Може ви голодні ? От тут є кава, тут молоко, тут хліб, мармолята – беріть, будь ласка...

Ми відмовляємося, бо дійсно щойно снідали.

– Так, – знову говорить наш хлопець, – от ви від комуни тікали і до комуністів потрапили!.. Шириться та зараза по цілому світі тепер... Ну, але ви не журіться, бо німці вже всього в 16 кілометрах звідси. Тепер будемо тікати від «русів» разом.

– Як? І ви? – дивуємося ми, чуючи такі дивні речі з уст «червоного партизана».

– І ми, – відповідає твердо хлопець. – Шкода мені тільки, що я не зможу при допомозі німецьких рук розплатитися з цими лайдаками, а то я б їм показав!..

Виявляється, що хлопець походить з багатої родини і сам є студентом другого року медицини. Один з комуністичних головачів, який здавна ворогував з його батьком, як тільки вибухло повстання, силою забрав хлопця до партизанки і вислав на передові позиції. Коли ж хлопець втік назад додому, його забрали знову і. щоб остаточно принизити, приставили оце до кухні.

– Голодранці, партачі! – лютував хлопець. – Вони – «революцію роблять»! Осли! Заманулося їм комунізму! Ох, Боже праведний!

– Чого ти злостишся, Янко? – утихомирював його кухар. – Дай собі спокій!

Але Янко злостився ще більше і розповідав різні епізоди з життя партизанських загонів на фронті з таким дотепним злорадством, що решта куховарів і ми з ними реготали до сліз.

– Витягнули десь гармати з музею, яким уже напевно з 300 літ, і хотять з модерною армією воювати!

– Та не бреши, – сміються словаки, – звідки те знаєш, що то з музею?

– Може й не з музею, я на тому не розуміюся. Я взагалі тоді перший раз гармату зблизька бачив – а мене до артилерії призначили. Самі осли! Дають наказ: «Артилерія має зайняти он той «копец» (вершину гори)». Добре! Але як же ту «делу» (гармату) витягнути на «копец»? Кажуть нам: «Підіть до селян по воли, або коні». Але який же господар дасть свою худобину, щоб нею у партизанському цирку штуки показувати ? Поховали по лісах селяни і воли і коні. Прийшлося нам з пасовиська дві корови взяти, навіть не взяти, а вкрасти. Притягли ми ті корови до гармати – вйо! Ага, спробуй гармату лісом без дороги на гору тягнути!.. Ще й до половини не дійшли а корови попадали. Пішли знову хлопці на «полювання» та насилу піймали десь коня і вола. І знову тягнемо: то кінь, то віл, а найбільше – ми всі разом. Шість днів котили гармату на той «копец», а як викотили, то виявилось, що ні набоїв до неї нема, а ні один з нас стріляти не вміє.

Словаки аж качалися зі сміху.

– Тоді, – продовжував Янко, передихнувши, – лишили ми гармату, – нехай її вже хтось інший на низ котить! – а самі пішли додому.

– І та гармата досі там? – спитав кухар.

– А хто ж її звідси зсадить? Напевне стоїть, німців лякає... Та вона там і до кінця світу вже буде стояти...

Так посидівши на кухні до обіду, вертаємось із Зіною до школи.

Наша загальна тривога, що трохи уляглась на де-який час, починала рости знову і набирала з кожним днем гостріших форм. Повстання для німців великої загрози не представляло, і тому вони не дуже спішили його зліквідувати, а навіть віддали цю справу в руки словацького уряду в Братиславі. І власне в тому крилася для нас небезпека: уряд Тіса не міг і, зрештою, не хотів уживати крутих заходів супроти партизан, а большевики, користаючи з того, робили свою роботу.

Поміж біженцями почали ширитись достовірні чутки про масові розправи комуністів з «зрадниками батьківщини». Говорили, що спійманих при спробі втечі на Мадярщину розстріляли. При тому називалося імена, знайомі багатьом у нашому таборі. Хтось приніс відомості, що в Банській Бистриці совєтські агенти вимордували всі родини, члени яких знаходились при Українській Дивізії. Але найбільше лякали нас таємничі розмови про Оремляс. Назву цієї місцевости ніхто не наважувався вимовити вголос, тільки потихеньку десь прослизали якісь натяки на якусь трагедію. Трохи пізніше ці всі натяки зложились у певний образ: отже, виходило, що до нашого табору в Ревуці з Оремлясу втік якийсь мужчина, ім'я якого тримається його знайомими в секреті; виходило також, що в Оремлясі міститься ніби спеціяльна катівня зі славнозвісними традиціями Чека, ГПУ і НКВД, яка займається спеціяльно біженцями. Щодо числа жертв у Оремлясі, то чутки були різні: одні називали десятки, другі – сотні. А врешті решт ширилася поголоска, що всі біженці, коли тільки повстання не буде зліквідоване в найближчому часі, змусять перейти оремляський «фільтр». І під впливом того всього люди мали вигляд і душевний стан, подібні до зацькованого зайця: ми постійно до всього недовірчиво приглядалися, до всього сторожко прислухалися, а наші ноги були готові кожної хвилини до блискавичного «кивання п'ятами». Кожний рух, чи то в шкільному подвір'ї, чи

то на вулиці видавалися нам підозрілими; підозрілою видавалася і тиша, що часом огортала наш багатоголосий мурашник.

По кілька разів у день було чути злякане:

– Тс! Що це за шум там? Ану подивіться, скоро!..

Або:

– Тс! Чого це раптом так тихо? Ану вигляньте там котре!..

Одної ночі тривожний сон цілої нашої залі уривається звуками тяжких і сміливих кроків багатьох ніг, що простують дерев'яними сходами нагору... Ми вже так зжилися, так пройшли одним духом, що маємо спільне око, спільне вухо, спільні думки і спільні почування. Тому, хоч ніхто не видав ні одного звука і хоч навіть діти побудилися, лежимо всі, не поворухнувшись, в тих самих позах, в яких нас вихоплено зі сну, а наше спільне серце гатить одним тактом страшної тривоги. Двері відкриваються, і в залю входить група озброєних партизан, серед яких є одна жінка. Темно, але в руках у партизанки електрична ліхтарка. Прибулі, починаючи з одного краю, йдуть від стола до стола і світять лежачим в обличчя. І ніби на таємну команду, всі ми робимо те саме: ледве падає на лице світло, зриваємося, тремо очі, щось бурмочемо, обертаємось на другий бік і моментально «засипляємо». Обійшовши всю залю, партизани так само мовчки, як і увійшли, виходять. А ми лежимо нерухомо і безмовно до самого ранку, чекаючи ще чогось гіршого. Лишень коли у вікно засвітило сонце, і надворі почувся рух, – зриваємося, як на команду і починаємо говорити всі разом про те, що кожен з нас думав і що пережив. А думали і переживали ми всі однаково...

Знову якось то в неділю ранком, коли ми збиралися вже снідати, до залі входить дід Борис і говорить безнадійно-сумним голосом, з відтінком глибокого докору:

– Ну і чого ви сидите? Ви подивіться на вулицю!..

У відповідь на дідові слова сорок осіб, мов божевільні, зриваються з місця, збиваючи один одного з ніг, коміть головою скочуються сходами на долину і, мов потік лявіни, пре на вулицю. За нами біжить ціла школа.

– Дивіться, що робиться! Ой, дивіться, що робиться! – гукає хтось з-заду розпучливо.

Вискакуємо на вулицю. На вулиці кілька перехожих, здебільша з молитовниками в руках, зупинилося проти школи і дивляться зі здивованням на нас. Ми дивимося на них і нічого не розуміємо. В сусідніх будинках поспішно, відкриваються вікна і з них висуваються цікаві обличчя.

– Що у вас сталося? – питає нарешті один словак.

– У нас нічого. А що у вас?

– У нас також нічого. Ви куди біжите?

– А ви?

– Ми не біжимо, ми йдемо до церкви.

– А що у місті?

– Ми не знаємо... Хіба щось сталося?

Ситуація попросту ідіотична. В школі роздаються зойки, плач, крики. Оглядаємось за дідом Борисом, але його не видно. Біжимо знову назад і застаємо винуватця переполоху за столом де він спокійно попиває каву.

– Чого ви кричали? Що то було? – налітають на нього співмешканці.

– Хіба ж я кричав? – перепитує дід, смачно кусаючи хліб з нарізаними листками вудженого сала.

– Як не кричали?!! – обурюються всі. – Що це за свинство так людей лякати?!!

– От туди к лихій годині! – огризається дід Борис. – Хіба ж я кого лякав? Сказав: подивіться на вулицю. А ви як скажені, і полетіли всі…

– Ну, так от, – христячись і встаючи від столу каже дід, – тепер собі запам'ятайте, що як що і бачитиму щось, – уже нікому не скажу!

– А чого ж було на вулицю дивитися? – присікаються до нього.

– Ну от: «чого?».. Просто: сонечко так гарно світить, небо синє, чистеньке, не мившись, лоба не перехрестивши, зараз узялися черево напихати...

– Шляк би вас, пане, трафив! – кидає хтось з добродушною досадою, і половина залі починає сміятись. Але половина людей ще лається і кляне, що, одначе, не заважає дідові випити ще одне горнятко кави і з'їсти ще одну добру «байду» хліба з салом.

– І ви собі запам'ятайте, – налітає на нього інженер В., – що як ще раз повториться подібний жарт, та ви і костей не позбираєте! Дурак старий!..

Дід сміється:

– Ну, хто з нас, голубе, двох сьогодні дурак – не знаю... Пий он, лучче, каву, бо вже прохолола чисто...

Якось то зачепив мене на розмову директор тої школи, яку ми займали. Почав він, як Сергій Михайлович, здалеку, торкнувся злегка різних і чисто фахових питань, а потім перейшов до питання учительських заробітків. З моїх пояснень про досить складну тарифу учительських платень, висота яких залежала від різноманітних факторів, директор розумів мало, а тому поставив питання в площині чисто реальній:

– Скільки пар «топанок» (черевиків) ви могли купити за свою місячну пенсію?

– О, – відповідаю гордо, – за свою місячну платню могла купити в столиці найкращі черевики!

– Чому в столиці? – здивувався директор.

– Тому, що в малих містах не було склепів з черевиками.

– Так? І вам за черевиками треба було їхати аж до столиці?

– Ну, не обов'язково до столиці: черевики можна було купити і в інших великих містах.

– В таких, як Ревуца? – спитав директор, щоб вияснити собі незрозуміле явище.

– Ревуца? – посміхаюся. – Ревуца взагалі не є місто, а містечко. В таких містечках склепів з черевиками, звичайно, не було.

Директор трохи подумав і спитав знову:

– І скільки ж ва могли купити черевиків за свою місячну платню?

– Я ж уже сказала: могла купити найкращі черевики.

– Тільки одну пару?

– Звичайно.

– А скільки вас коштувала дорога до столиці і назад?

– Ну, проїзд залізницею у нас був порівняно досить дешевий: пересічно дорога до столиці коштувала одноденного заробітку.

Директор дивився на мене не то зі співчуттям не то з погордою:

– Я за свою платню міг купити, сорок пар найкращих мужеських «топанок», не виїжджаючи з Ревуци, – каже, високомірно скрививши уста.

– Як?!! – ніби не вірячи своїм вухам, перепитую я. – Сорок пар?!!

– Так.
– Це неймовірно! Нащо ж вам було стільки грошей?
– Хіба це так багато?
– Страшно! Коли це правда, то ви заробляли занадто багато!
– Зовсім ні! Вам лишень так здається, бо ви заробляли мізерно,
– Що?!! – вдаю я обурену. – Ми заробляли досить!

Директор зробив кислу міну і поспішив відійти, немов не хотів додати: «Що з тобою, дурною, говорити!..»

Були ми одного разу на мітингу. Виглядав, як бездарний опис мітингів доби славетної Жовтневої Революції: були гасла, були портрети вождів, була примітивно збита трибуна, був натовп, були, звичайно, і промовці. Спочатку промовляв якийсь півживий манекен зі званням інженера. З райдужим обличчям і мертвим голосом він говорив про перспективи повстання. Зі змісту його слів мусіло би виходити, що повстання проходить дуже успішно і незабаром досягне своєї мети. Однак з його міміки, чи вірніше, з відсутности найменшої міміки, і з тону його голосу віяло такою чорною безнадійністю, що з натовпу почали падати нетерпеливі запити: «А де ж наші війська?» «А де ж наша зброя?» «А де ми візьмемо грошей на утримання війська й уряду?» Інженер не то урвав, не то скінчив свою анемічну промову і відступна набік. Його змінив зовсім простий робітник в розстебненій сорочці і закасаними рукавами. Темпераментне обличчя нового промовця, упевнений, веселий голос і навіть вульгарність мовних зворотів вражають приємним контрастом до попередника.

– Товариші! – кричить він дзвінко. – Ваші питання слушні і показують, що ви цікавитесь нашою справою. Ви тепер є господарями держави, а ми – ваші слуги, які зобов'язані відчитуватись перед вами на кожному кроці. І ми це робимо. Питаєте: де військо? де зброя? де гроші? Військо на фронті бореться з німецьким напасником і громить його в прах. Тому його тут не видно, бож військо не є для паради. Парада буде, але пізніше, коли військо вернеться побідоносно з фронту. Тоді його побачите. Зброю мн маємо також: маємо гармати, маємо танки, маємо авіяцію. Це все також на фронті. Чи ви може хотіли б, щоб, замість на фронті, ми зброю тримали отут на цій площі? Можемо і це зробити, коли ви це вважатимете доцільним... (в натовпі чути сміх). Ну а гроші – в банку в Банській Бистриці. Чи ви, може, хочете, щоб їх звідти забрати, положити на вози і возити по всіх містах і показувати? (сміх росте і мішається з оплесками). Не бійтеся і не сумнівайтеся. Повстання є добре підготовлена і керівництво його знаходиться в твердих руках. «Руда армада» (червона армія) близько і вона нам поможе. Але поки-що мусимо ставити опір власними силами, бож річ іде про наше життя і про нашу долю»…

Поговоривши в такому дусі з півгодини, промовець кінчає під бурю оплесків. Дивна, річ, але я вперше в життю відчула на собі магнетичну силу впливу маси, відчула себе частиною отого безвільного натовпу і мале мало не заплакала разом з іншими. Зловивши себе на цьому, я навіть злякалася. Бо коли і мене, людину з виробленим світоглядом, могли на мить заколисати запальчиві, облудні слова жвавого комуністичного демагога, то чого ж тоді можна було вимагати від звичайних селян і простих робітників, виховуваних досі необачними чехами у симпатії до «русів», творців підступної ідеї панславізму?..

Довірчиві і нелукаві по природі, словаки, схильні були вірити кожному, хто декларував, себе оборонцем їхніх інтересів, і готові були попастися на перший-ліпший спритно закинений політичний гачок. Вони з глибокою пошаною

ставились до пам'яти цісаря Франца-Йосифа, обожнювали своїх, національних провідників в особах померлого священика Глінки, і ще живого тоді «кнєзя» Тіса, поважали навіть Бенеша і симпатизували «русам». І коли б хтось в часі описуваних подій осмілився запропонувати трагічний кінець Тіса, то навіть комуністично настроєві словаки визнали б того або провокатором, або божевільним. Коротше кажучи, Словаччина була надзвичайно вдачним тереном для кожного політичного підступу, і тільки, може, незначна горстка інтелігенції уміла оцінити належно. небезпеку грядучих подій. Основна ж маса населення, здавши свою долю в руки проводу, все одно якому, була цілком спокійною за своє майбутнє. Як що ж хто і був невдоволений повстанням, то зовсім не з міркувань політичних. Одні були проти тому, що знали особисто тих, хто був у проводі, другі були невдоволені примусом іти до війська, третім не подобалися нові обмеження на ринку, які потягнуло за собою повстання, а ще інші вважали повстання трохи передчасним.

Але рідко хто розумів небезпеку комунізму, а ще менше – небезпеку російського імперіялізму.

В Ревуці сиділи ми тижнів три, а положення не змінялось. Ми і самі це відчували і урядовці нам говорили, що утримання такого поважного числа біженців падало великим тягарем на бюджет Окресного уряду. Окрім того, мав уже розпочатися учбовий рік, і шкільний будинок, перетворений на своєрідну в'язницю, мусів бути звільнений. Однак, на якесь радикальне розв'язання проблеми уряд і далі не діставав дозволу з Банської Бистриці.

– Ті словаки з нами, – якось то дотепно зауважив Іван Антонович, – чисто, як хлопчик, що набрався поганої хвороби: і мамі боїться сказати, і до лікаря стидається піти і хворим не може лишитися. Так і тут: і випустити нас самі бояться, і постріляти не можуть відважитися, і годувати не мають чим. От бідний нарід!..

Одного ранку, коли ще подвір'я було цілком порожнє, зустрічаюся з Сергієм Михайловичем.

– Ну, як діла? – питає він, подаючи руку.

– Це я б могла вас спитати: як діла? Скажіть, що врешті решт з нами буде?

Сергій Михайлович зідхає.

– Не знаю... Ми самі вже хочемо якось вирішити вашу справу, але як її вирішити, щоб було добре?..

– Я вам пораджу: заплющте на одну ніч очі – і ми повтікаємо. Тоді будете мати спокій.

Сергій Михайлович зідхає знову:

– Куди ж вам тікати? Вам нема вже куди тікати, – каже співчуваюче і багатозначно...

Це мене роззлостило. Я безпардонно беру Сергія Михайловича за маринарку, прихиляю його до себе і ще з більшою багатозначністю говорю йому просто в очі:

– А вам – ще менше, як нам, дорогий Сергію Михайловичу!..

– Що? – здригається Сергій Михайлович.

– Дуже просто: ми ще маємо один найгірший вихід – Німеччина. А у вас тепер і того нема!..

Сергій Михайлович легко блідне, але вдає байдужого.

– Мені непотрібно тікати. Я буду сидіти на місці.

– Сидіть. Але, затямте собі: коли сюди прийдуть большевики, то ми ще мо-

жемо виправдуватись тим, що нас насильно вивезли німці. А от ви?.. Що ви скажете, коли вас спитають, чому ви чверть століття сиділи за кордоном, навіть чуже горожанство прийняли, а додому не вернулися?..

– Я? Я не міг раніше, – починає безпомічно виправдуватись наївний Сергій Михайлович, ніби справді опинився перед репатріаційною комісією. – Спочатку була війна... потім я працював... а потім мусів кінчати студії...

– Ха-ха-ха!.. А потім? І це у вас називається «поважними причинами»?!! Ви вже ліпше заздалегідь придумайте щось інше, бо такими «аргументами» остаточно затягнете собі зашморг на шиї. Вам скажуть, що, коли була війна, то ви мусіли приймати в ній участь по стороні червоної армії. Ви працювали? Але ж ваша батьківщина після війни і до останнього часу потребувала робочих рук. Ви хотіли учитися? Але ж у нас школи різних профілів і ступенів стояли отвором для бажаючих учитися. Отже, ви здезертирували з війська, працювали для капіталістичного заходу і вчилися в буржуазному середовищі!.. Боюся, що коли нам кажуть тепер кров'ю змивати свої «провини», то у вас на ваше оправдання крови не стане...

На жаль, нашу розмову уривають цікаві, що підходять послухати, а тому мені не лишається нічого, як відійти.

Здається, що Окресний уряд, не дочекавшись бажаної відповіді з Банської Бистриці, вирішив на власну відповідальність розв'язати нашу проблему. Тому одного дня нас повідомили, що бажаючі працювати в сільському господарстві можуть знайти роботу в довколишніх селах і вийти зі школи. Це було не те, чого ми хотіли, але все ж таки ми і цій вістці зраділи. Коли ж ми взяли мапу і почали на ній шукати вказані села, то на своє привелике здивування виявили, що всі вони знаходяться на самому мадярському кордоні. Обміркувавши справу на всі сторони, приходимо до висновку, що словаки не хотять з нами морочитися або не хотять бруднити собі рук масовою передачею біженців у руки большевиків, а тому давали нам можливість самим шукати дороги для свого спасіння. Цим треба було скористуватися.

Наша громадка постановляє і далі триматися купи і вибрати одне село. Але яке?

– Слухайте, – каже до мене Іван Антонович, – ви підіть до того вашого приятеля Сергія Михайловича і вивідайте якось від нього, чи дійсно це певна політика і, якщо так, – то з якого села найкраще тікати?

Решта годиться з думкою Івана Антоновича і мене виряджають до нашого «опікуна».

Коли приходжу – застаю цілу родину за кавою. Сідаю до столу і заводжу розмову чисто по-приятельськи.

– Скажіть, Сергію Михайловичу, для чого нас посилають якраз у прикордонні села?

Сергій Михайлович густо червоніє і опускає очі.

– Для того, щоб дати вам можливість заробити собі на життя, – відповідає, не дивлячись на мене.

– Але чому саме в прикордонні села?

– Хіба самі прикордонні? Не знаю... Ми вибирали багаті села, де є робота.

– А. .. – тільки скажіть правду! – ви не хочете, щоб ми повтікали? Мені не треба багато говорити, дайте тільки якийсь отакий малесенький знак – а ми вже всі будемо знати, що нам робити...

Сергій Михайлович зосереджено допиває каву і мовчить.

– Прийняти вашу мовчанку, як той «знак»? – питаю наполегливо.

Він відставляє порожнє горнятко і витягає цигарки.

– Не розумію все ж таки, – каже мені, – чому ви хочете тікати? Ну, хай уже чоловіки тікають. Ну хай уже тікають жінки разом зі своїми чоловіками. Але ви? Ви – учителька, вдова з дітьми?

Навіщо ж вам утікати, коли вам нічого не загрожує?!.. І то, розумів би я, коли б ви хотіли тікати в Америку, а то – в Мадярщину! Що ви там забули? Що ви там знайдете?.. Та й в Мадярщині ви не втримаєтесь довго, бо і в Мадярщину росіяни прийдуть. Хочете, хіба, до Німеччини? Почуваєте такі симпатії до німців?..

Це мене вкололо.

– Сергію Михайловичу, – відповідаю щиро, – говорю зараз з вами цілком одверто: ні я, ні взагалі всі біженці, ми не маємо симпатій до німців. Ми їх знаємо краще, як ви, і до ненависти маємо більші підстави, як словаки. Коли б ми стриміли до Німеччини, то поїхали б туди ще з дому. Німці для нас такі самі вороги, як і большевики. І коли ми тікали на Захід, то зовсім не з симпатій до німців, а в надії десь знайти куток, в якому можна буде врятувати своє життя.

– В Європі, – сказав Сергій Михайлович, – ви такого кутика не знайдете, бо большевики заллють всю Європу.

– Не вірю. В кожному разі, я буду тікати так довго, поки буде найменша можливість: через Мадярщину, Німеччину, Францію, Еспанію, Португалію, аж до Лісбони...

– А далі?..

– Далі? Коли не буде вже куди тікати – тоді з дітьми сторч головою в море!

– Справді?

– Справді. Волію втопитися, як живою попасти в руки большевикам.

– Так їх боїтеся?

– Боюся і бриджуся. Тому прошу вас, як людину, дайте мені пораду. Куди мені краще їхати, в яке село?..

Сергій Михайлович довго думає, з очима упертими в якусь невидиму точку, і тоді каже:

– Їдьте в Каменяни...

Я дякую і збираюся відходити, як з самого порогу Сергій Михайлович мене завертає:

– Почекайте хвилинку!..

Іде до другої кімнати і виходить через хвилин десять з ковертою в руках.

– Тут маєте лист, каже мені. В Каменянах є господарі, котрі мають землю по мадярському боці. Отже, я пишу до такого одного господаря, щоб він поміг вам у здійсненні одного вашого наміру. Про свій намір скажете йому самі. Цьому господареві легко буде перевести вас через кордон, бо він там часто буває... Ще: ось тут 50 корон для ваших дітей. Візьміть, вам пригодяться. Більше, на жаль, нічого не можу для вас зробити...

Я зворушена до глибини душі великодушним жестом Сергія Михайловича, прощаюсь сердечно з ним і з його і дружиною і відходжу.

А на другий день ранесенько з нашої залі виходить група мужчин на розвідку в Каменяни.

Вернулися вони на другий день перед обідом дуже вдоволеєні: в Каменянах дійсно можна було дістати роботу, як рівнож легко було першої ліпшої хвилини перейти на Мадярщину.

Щоб не гаяти часу, рішаємо їхати того ж самого дня після обіду автобусом. До Каменян через гори лісистими дорогами є коло 15 кілометрів. Автобусом – майже вдвоє стільки, але з огляду на наші пакунки і дітей, рішаємо, звичайно їхати. Відмовляється тільки «опозиція»: дружина діда Бориса і Антін Степанович. Через наречену відмовляється їхати, й Ілько. Іван Антонович, щоправда, Ілька вилаяв, бо недолюблював цілої родини діда Бориса, а на Надійку дивився завжди з погордою. Та це не помогло, й Ілько таки лишився.

І от, кола вже частина речей перенесена до автобусової зупинки, а решта знесена з поверху на подвір'я, з'являється несподівано Сергій Михайлович в асисті директора школи і ще якихось трьох невідомих мені людей.

– Пані професорко, – гукає до мене Сергій Михайлович по-словацьки, – а куди це ви вибираєтесь?

Я щиро здивована тим запитом, але з огляду на інших присутніх відповідаю:

– Та ми їдемо зараз в Каменяни.

– Е-е-е!.. Киньте свої Каменяни, – продовжує Сергій Михайлович, – я маю для вас добру новину!.. Але, дозвольте вам представити: начальних Окресного уряду – пан X. а це – не пам'ятаю вже хто, – пан Y. Директора школи ви вже знаєте... А це, панове, професорка – ім'я рек!.. Отже, пані професорко, – скоренько говорить Сергій Михайлович, не даючи мені опам'ятатись, – ми вам пропонуємо залишитись в Ревуці на посаді професорки «рущизни» для наших урядовців. Ви ж казали мені, що викладали російську мову і літературу, правда? Ну от! Даємо вам мешкання зі світлом, опалом і меблями, військове прохарчування для вас і ваших дітей і 800 корон на місяць. Роботи – 4 години денно. Згодні?

Я бовванію цілком!

Відповісти – «ні!» – означало би зробити страшну необережність. Сказати – «так!» – означало розлучатися з приятелями і перекреслити всі свої пляни. Тому на радісну пропозицію Сергія Михайловича я посилаю йому такий погляд, після якого він, власне кажучи, по закону всесвітнього тяготіння мусів би провалитися на саме дно пекла, і мовчу.

– Розумієте, – встряє в розмову начальник Окресного уряду, – ми повинні учитися «рущизни», і нам треба професора або професорки, а вам треба робити. В Каменянах зможете бути тільки служницею у «седляка». Там треба буде «кромпелі копать», «крави, доїть», «свіням жрать давать». То не для вас. Отже, хай мужчини віднесуть вам вашу «бятожіну» (багаж) назад, а завтра ми упорядкуємо ваше мешкання, і післязавтра починаємо науку.

Я зітхаю на знак покори.

Начальники з пошаною, яка належиться їхній професорці, подають мені руки і відходять.

Тепер тільки помічаю свою «компанію», яка стояла при тій сцені мовчазними свідками.

– І що ви рішили? – питають мене.

– А що ж можна в такому випадку рішати?!! – відповідаю з плачем. – Отак просто з мосту рубнути, що волію свиней годувати і чужу білизну прати, як викладати російську мову?..

– Значиться не їдете?

– Сьогодні, у всякому разі, не можу їхати.

Прощаємось, і я лишаюся, проклинаючи в душі і Сергія Михайловича, і всю

на світі «рущизину» у всіх її виглядах і свою недоречно сказану правду, яка мала такі несподівані наслідки. Ой, недурний то вигадав: «З москалем дружи, а камінь за пазухою держи»! Сіпнув мене дідько на одвертість з тим темним панком! Для чого, власне, він це зробив? З глупоти? Бажав дійсно мені добра? Хотів затримати до приходу большевиків? Поведінка його була позбавлена всякої логіка і послідовности, а тому від нього можна було сподіватися найбільш несподіваних вихваток. Одне тільки було ясне: він мене таки боявся, боявся більше, ніж я його. Але власне той страх міг мати для мене катастрофічні наслідки...

Розпаковую наново свої речі, готую ще за дня постелі, оскільки електрику увечері вилучали, і що далі денервуюся більше. Навіть жалію, що не відповіла начальникам просто «не хочу!» або «не вмію!» Та, може б, не заарештували відразу за відмову!..

В спустілій наполовину залі стало, відразу сумно. Всі ходять пригноблені і говорять тихо. Від нічого робити беру карта і розкладаю кабалу.

Падають мені якісь величезні гроші, кохання якогось військового і всякі такі інші дурниці не мають нічого спільного з переживаним моментом. І саме в той час, коли ми з жінкою діда Бориса сперечаємося над якоюсь там глупою комбінацією чотирьох карт, до вас заходить Сергій Михайлович.

– Е-е-е, що я бачу! – жартує він. – Ворожите? І що вам випадає?

– Випадає дуже добре, – кажу і запитливо дивлюся на нього.

– Ви покиньте карти, пані професорко, – ніби розуміє мій погляд Сергій Михайлович, – я вам зараз скажу майбутнє без карт. Ходіть сюди!..

Я покидаю карти і виходжу за двері.

– Ну, і що ви вирішили робите? – питає він. – Лишаєтесь, чи ні?

– Так? То ви аж тепер питаєте мене?!! – налітаю я брутально на Сергія Михайловича. – А який дідько просив вас рекомендувати мене в Окресному уряді на посаду??! Ви звали, чого я їду в Каменяни? Для чого ж ви мові рекомендаційного листа давала, га?

– Тихо, тихо, – заспокоює мене Сергій Михайлович. – Я прийшов вас попередити: є дуже погані новини.

– Може мене хочуть забрати професоркою «рущини» до Банської Бистриці? – питаю їдко.

– Ні.

– Може маєте когось іншого на моє місце?

– Ні. але...

– Але що?

Але сьогодні або завтра сюди приходять німці. Маємо відомості, що в Єлшаві сконцентровані великі німецькі сили...

На момент я аж розгубилася від несподіванки.

– І що ж тепер буде? – питаю.

– З вашої посади тепер нічого не буде, принаймні так довго, поки німці не відступлять остаточно.

– Ну що ж, – потискаю я плечима, – не буде, то й не буде.

– А що ви думаєте робити далі?

На цей раз я вже не даю конкретної відповіди.

– Я ще не знаю. Побачу...

– А я вам раджу тепер їхати в Каменяни, бо під Ревуцою буде великий бій.

– Це радите тоді, коли автобус уже відійшов?

– Чекайте до завтра...

З тими словами Сергій Михайлович відходить, а я йду назад і ділюся новиною з рештою співмешканців. Однак, всі ставляться до вістки з недовір'ям. Антін Степанович, який дещо розуміється на воєнних справах, цілком слушно заявляє:

– Коли навіть німці і схотять зайняти Ревуцу, то її віддадуть без бою. Хто ж її буде боронити і чим? Ота застава, що стоїть на виїзді? Ет, єрунда все! Тут бою не буде.

Увечорі йду, як звичайно, по молоко, хоч учора сказала, що виїжджаю.

– А ви ж не поїхали? – питає господиня.

– Ні. Поїду, може завтра. Зрештою, не знаю...

– Так, так... Ліпше поїхати десь в Каменяни, як тут сидіти...

Господиня наливає молоко, категорично відмовляється брати гроші, хоч я вже давно з нею умовилась, що без грошей молока я не хочу, і весь час намагається стати до мене боком або спиною. По мінах решти родини бачу, що вони щось знають, але не говорять. Мої дипломатичні хитрощі, щоб втягнути когось із них в розмову, йдуть намарне і не знаходять відгуку. По кількох таких спробах вже збираюся виходити, як раптом може восьмилітній хлопчик, що саме кінчав мищину макових галушок, несподівано спитав:

– А й дітей також будуть стріляти?

Тяжкий ляпас материної руки падає замість відповіди на потилицю хлопця, а батько ловить його за вухо і викидає до другої кімнати.

Я мало не випускаю з рук молока, і дивлюся то на господаря, то на господиню.

– Люди добрі, – кажу здавленим голосом, – коли ви щось знаєте – скажіть! Я вас не зраджу, можу вам присягнути! Але... ви ж самі маєте діти...

– Та то нічого... От так собі дурний хлопець ляпнув... Ходіть, я вас проведу до брами.

На подвір'ї господар каже мені тихо:

– Не знаю, чи тому правда, але так говорять, що коли б сюди йшли німці, то є наказ від «русів» вас усіх постріляти. Я не вірю. Наші словаки того, не зроблять. Хіба ваша «руда армада», як от у Банській Бистриці... Не кажіть, хто вам сказав... Добраніч!..

Я вертаюся майже бігом, захлистуючись страхом і б'ючись безпорадно з думками. Треба було людей попередити, але так, щоб не викликати небезпечної паніки. Як це зробити? Перш усього треба опанувати свої власні нерви і нічого не дати по собі пізнати. Стримую крок і намагаюся йти повільно і думати ясно. По кількох хвилинах уже знаю, що треба робити, але чи це – радикальний вихід? На щастя, сторожі не видно, що є добрим знаком. Приходжу до школи, напуваю дітей молоком і йду до одної залі, де живуть по віку і по поведінці найсолідніші люди.

Звертаюсь до одного немолодого і солідного пана, виходжу з ним в коридор і переповідаю новину.

– Гм!.. Погано, – каже задумано радник. – Того можна сподіватися... І чого ж пані хочуть?

– Зберіть мужчин і обрадьте ситуацію. На всякий випадок треба бути приготованими, але не можна робити паніки.

– Пані мають рацію. Ідіть до себе, а я за яких півгодини дам, знати, що ми вирішили. Пані ще нікому не казали? Добре, і не кажіть. Здайтеся на мене.

Через де-який час по школі ходять розпорядники. Всі жінки з дітьми і всі старі мають перенестися до двох невеличких наріжних кімнат на поверсі. Кімнати виходять вузенькими віконечками на внутрішнє подвір'я і між ними знаходяться сходи на піддашшя. Вхід до школи барикадується столами і лавками, віконниці щільно замикаються. На запитання: для чого це все? – розпорядчики відповідають, що це треба було зробити давно, тим більше тепер, коли школа спустіла майже на половину. Пан радник, вибравши зручну хвилину, шепче мені, що вночі безперервно стоятиме варта з кількох мужчин.

Так лягаємо спати.

Ніч, однак, проходить спокійно. Тільки бідний маґістер зі своєю хворою ногою весь час обертається з боку на бік і приглушено стогне. Я майже не сплю і обдумую своє положення. Приходжу до висновку, що мені таки найкраще їхати в Каменяни. Будь що будь там були люди, на допомогу котрих можна було в скрутну хвилину розраховувати. А допомоги мені часто бракувало в цій тяжкій і непевній подорожі.

Ледве надворі трохи розвиднілося, ледве веліли розібрати барикади біля входів, як увійшов директор школи і попросив по-можливости звільнити якомога більше місця і привести опорожнені кімнати до порядку.

Беремося до роботи: обмітаємо порохи, мнемо вікна, двері, лавки, підлоги. Робота майже скінчена, і я йду до омнібусу. Вже все готове і навіть речі знесені на подвір'я. Тільки треба пошукати кількох мужчин, щоб допомогли мені віднести багаж до омнібусної зупинки і попрощатися зі знайомими людьми. Ледве я підшукала помічників і попрощалася, як вбігає захекана і перелякана Надійна.

– Ми знову під охороною! Варта нікого не випускає!

– Що?!! – скрикнула я.

А як же тепер мені вийти?..

– Ви не вийдете, – говорять Надійна чомусь злорадно. – Завтра нас усіх повезуть ло Банської Бистриці.

– Ну, я до Банськох Бистриці не поїду. Мене мусять випустити!

Надійна бере щітку і починає енергійно терти підлогу.

– Саме вас не випустять, – говорить, не дивлячись на мене. – Знаєте, що Сергій Михайлович оце тепер казав?

Казав, що ви – німецька шпіонка, І що він вас має під особливим наглядом.

– Сергій Михайлович? Де він?

– А он там внизу. Ідіть спитайте його самі.

Я стрімголов лечу вниз і ловлю Сергія Михайловича при виході за браму. Не маю ні часу, ні охоти питатися його, що він про мене розказував, лиш питаю:

– Сергію Михайловичу, чому знову варта?

Він ніяково Доглядається по сторонах і каже:

– Та от маємо нове розпорядження знову нікому не можна виходити...

– Але ви, будь ласка, розпорядіться, щоб, мене випустили. Мої речі вже тут!..

– Я можу це зробити, але корнети з того не буде. Ми одержали наказ повернути назад до школи всіх, навіть тих, хто вже виїхав на села, позбирати тих, хто мешкає приватно і звідси під ескортою відтранспортувати вас якнайскорше до Банської Бистриці. Ми вже вислали накази в села, так що, навіть виїхавши сьогодні, ви завтра будете змушені вертатися назад.

– Що буде завтра – невідомо. Випустіть мене тільки за ворота!

На моє превелике здивування Сергій Михайлович не тільки не ставить жодного опору, але навіть гукає мужчин, щоб помогли мені віднести речі до автобусу.

Нетерплячка палить мені землю під ногами. Дарма, що мої клунки вже заладовані на багажнику, дарма, що в кишені маю вже квитки на переїзд, але мені все ще здається, що от-от зараз прийдуть і заберуть мене назад до школи. Тривожно розглядаюся на всі боки, чи не видно де поліцаїв. Видно, але вони йдуть своєю дорогою то в один, то в другий бік.

Ось, нарешті, ми в автобусі! Шофер пускає мотор в рух і сідає на своє місце. Ще кілька хвилин! Коли б скоріше! Коли б тільки автобус рушив з місця... Раптом з жахом бачу, як до автобусу простує спішною ходою поліціянт, та ще й зі старшинськими відзнаками! Що робити? Чи послухатись його і вийти, чи счинити бучу і відмовитися?..

Уже підбираю зі свого скупого словацького лексикону потрібні в такому випадкові слова і вирази і чую, що мною починає трясти, немов у лихоманці.

Старшина тимчасом заходить до автобусу, вітається і простує якраз на сусідню зі мною лавку, де його чекає жінка з донечкою.

– Я думала, що ти спізнишся, – з докором каже жінка.

– Але не спізнився, – посміхається поліціянт і садить дівчинку собі на коліна.

Автобус рушає...

За кілька хвилин минаємо останні доми містечка і вириваємося в гірську долину.

Автобус мчить, м'яко і приємно стукаючи, дорога робить несподівані закрути, забігає кокетливо за виступи гір, а потім знову лагідно стелиться коло підніж. Кожному знайомі перші хвилини піднесення, що їх дає їзда, а ще їзда такими прекрасними околицями, на які багата гірська країна. Ліси, гори, припорошена білим пилом дорога, потічки, небо і сонце на кожному закруті укладаються в нові комбінації ніби одноманітних і рівночасно безконечно багатих у своїх відмінностях краєвидів то роз'яснених усмішками соняшного блиску, то замріяних в золототканих тінях лісу, то похмурих в загороджених від сонця проваллях.

Діти і я мовчки любуємося калейдоскопічним багатством образів так довго, аж поки несподівано поміж наші голови просовується з-заду шаршава мужеська рука з двома великими золотисто-червоними яблуками.

Оглядаюся назад і бачу за собою добродушно усміхненого і чепурно одягненого словака років за 50.

– Дайте дітям яблука, хай їдять, – каже словак.

Я дякую і передаю яблука донечкам.

Через якусь хвилину той самий словак перехиляється ближче і питає:

– Сте утеченка?

– Так.

– А куди їдете?

– В Каменяни.

– В Каменяни? О, то там уже є ваші люди. Я також з Каменян. Я маю столярський варстат, може знаєте?

Поволі зав'язується розмова. Власник столярського верстату, щоб було зручніше говорити, відступає своє місце коло вікна моїй старшій донечці, а сам сідає коло мене.

– Ви сте з Руска? – питає.

– Ні, я є з України.

– О, то все одно.

– Та, – кажу, – певно, що все одно. Це так, як би от Чехія і Словаччина.

Хоч гудіння мотору і стукіт вікон в автобусі глушили звуки наполовину, але на моє порівняння зареаґувало відразу кілька пасажирів.

– Чехи і словаки – то не все одно!..

– Це зовсім два різні народи!..

– Це образа, коли нас називають чехами, або чехословаками! – одночасно закукали мені на всі лади з усіх боків.

– Ну, – кажу, – то для українців також образа, коли їх називають «русами». Українців є 45 мільйонів, і вони колись мали свою власну державу. А, окрім того, між «русами» і українцями є далеко більша різниця, як між чехами і словаками.

Мій сусід трохи сконфужений.

– Ми в тому мало розуміємося, – каже перепрошуючим тоном.

– А так, так. – обертається поліцист, – і тепер є Українська Республіка, яка входить до Совєтського Союзу, як...

– Як ваші словацькі села до мадярської держави, – кінчаю я його речення, – або як тепер Чехи до німецького Райху...

– Чому так? – питає поліцист. – Адже ви маєте свій уряд!

– Маємо, але на провідних місцях нашого уряду сидять неукраїнці.

– Справді?!! – дивується старшина. – А чому ж то так?

– Та от так!.. Бо як би віддати уряд цілком в руки українців, то це скінчилось би тим, що Україна відділилась би від Росії.

– То, значить, ви не хочете союзу з Росію?

– Хто, я?

– Ну, і ви і всі інші?

– А ви хочете союзу з Чехами?

Поліцист не знає, що відповісти...

Мій сусід трохи мовчать, а потім питає.

– А що ви тепер будете робити?

– Будемо чекати на «руду армаду», а потім вернемося додому.

– То вам було добре дома?

– Дуже!..

Подорожні, як видно, хотять дізнатися більше про життя під большевиками і пускають в хід шиту білими нитками, нехитру дипломатію.

– А де ж ваш чоловік?

– Помер, – ухильно відповідаю я.

– А чим був ваш чоловік?

– Професором високої школи.

– О!.. І вам добре жилося?

– Добре.

– А як ваш чоловік помер, то ви діставали пенсію?

– Я працювала також, – знову уминаю прямої відповіли.

– А що робили?

– Я є професорка гімназіальна.

– О! То ви маєте свою хату дома, правда?

– Ні, у нас дуже рідко хто мав свої хати.

– Чому?

– Та тому, що на хату треба було дуже багато грошей, матеріял на будову у нас тяжко дістати, окрім того у нас рідко хто жив довго на одному місці, а мешкання звичайно давала та установа, де працювалося.

Моя відповідь не вдоволяла словаків і вимагала в кожному пункті роз'яснень: чому було тяжко дістати матеріял, чому люди міняли місце роботи і нарешті, чи дійсно для професора високої школи будова власного дому була такою тяжкою грошевою проблемою?

З огляду на те, що в автобусі сидить кілька чоловіків з червоними відзнаками, які також і на те, що пряме вияснення підсовєтського побуту для людей, вихованих в нормальних умовинах, залишилось би незрозумілим, я вдаюся до іншої тактики і пробую говорити правду, прикриваючи її для безпеки хвальбою і трафаретними виразами совєтської агітки:

– Ви питаєте, скільки заробляв мій чоловік? Він заробляв багато, але, звичайно, не так, як ваші професори. Я не знаю, наприклад, чи директор вашої ревуцької «міщанки» говорив правду, чи кпив собі з мене, але він казав, що заробляв місячно аж на 40 пар «топанок»! Бійтеся Бога, сорок пар «топанок» на місяць!! Що ж він з тими топанками робив?!! Мій чоловік заробляв лишень на три пари, а я – на півтори – і нам було досить!..

Словаки вирячують з дива очі:

– Як?!! Професор високої школи з платнею трьох пар черевиків на місяць?!! Неможливо ! Та це ж жебрацька платня!..

А мій сусід починає пояснювати мені, як дитині, що й директор школи, не купував щомісяця 40 пар черевиків, бо він, окрім взуття, мав також інші потреби...

Сміючись в душі над викликаним ефектом, я своєю чергою пояснюю словакам, що у нас були цілком інакші співвідношення цін і що черевики та матеріялн були порівняно дорогі до споживчих продуктів, але зате мешкання і залізничні квитки були дешеві, а лікування і наука взагалі безкоштовні, і таким способом переконую слухачів, що і з платнею, вартістю трьох пар черевиків, чи половини мужеського убрання можна було «дуже добре» жити.

– Ну, так, вмішується в розмову якийсь молодик з червоною кокардою, одне було дорожче, як у нас, друге було дешевше, а в загальному виходило те саме.

– Певне, – відповідаю я.

– А по-чому у вас був цукор? – питає ні з того ні з сього жінка поліциста.

– В державних склепах був дуже дешевий – по 3 рублі 50 копійок кілограм, а на приватному ринку – втроє дорожчий, – відповідаю їй з вдякою за таке несвідомо-влучне питання.

– А хто ж його купував на приватному ринку? – питає наївна словачка.

– Люди.

– Та нащо ж було переплачувати втроє?

– А як ви тепер схочете купити «палєнки», то не заплатите втроє?

– А-а-а, то, значить, у вас не було цукру по склепах! – догадується жінка.

– Перепрошую, відповідаю ніби ображено, – був! Цукор був скрізь осінню, коли тільки починали працювати цукроварні, а у великих містах був завжди...

Словаки замовкають і зосереджено думають над цими «скрізь» і «завжди».

Але мого сусіда цукрова проблема цікавила мало.

– Скажіть, пані професорко, що то є ті «кольхози»?

– Колгоспи, – відповідаю, – це спільна загальна господарка: спільна земля, спільні машини, худоба і робота.

– Знаєте, мені так видається, – оживляється словак, – що то – дуже мудра річ. Я вже навіть сам створив такий колгосп. В мене є два жонатих сини, але я їх не захотів відділяти, а залишив при собі. Тепер донька має виходити заміж, і її чоловіка я також приймаю до спілки. Він має трохи грошей, а ми маємо готовий варстат. За зятеві гроші докупимо ще де-які машини, поширимо підприємство і зробимо маленьку фабричку.

Як разом об'єднатися, то більше сили, більше капіталу і прибутку більше. Так?

Я сміюся:

– Це, що ви кажете – не є зовсім колгосп, а звичайне капіталістичне підприємство.

– Капіталістичне? – дивується господар. – Який же з мене капіталіст?

– Поки-що, може, ви і не є капіталістом, але хочете ним стати.

Довкола починають посміхатися, а мій співрозмовник протестує далі.

– Я капіталістом не хочу бути! Я трудівник з діда-прадіда!

– Капіталістом не хочете бути, а грошей хочете мати багато...

Сміх зростає, а з ним росте і ніяковіння «колгоспника»:

– Кожен чоловік хоче мати гроші, але один на них працює, а другий – ні. А колгоспи хіба не для того, щоб люди більше заробляли?

– Ні! – кажу категорично.

– Ні? – дивується він. – А для чого?

– Для того, щоб всі були рівні.

– Як то «рівні»? Того я не розумію.

– Чому ж не розумієте? Це дуже просто: от тепер у вашому селі є бідні, є багачі. А в колгоспному селі – всі однакові.

Мій сусід, кліпаючи очима, не розуміє далі.

– Ще не знаєте? – тягну я далі. – Колгосп – як родина. От коли ви зі своїми синами живете разом і разом працюєте, то не може хтось із вас бути багатшим, а хтось біднішим, а є всі однакові. Так?

– Та то так! – заклопотано годиться господар.

– Ну, і в колгоспі так.

Мій співбесідник довго мовчить і уперто думає.

– А все таки, – каже нарешті, – я того не можу зрозуміти: як же це воно виходить.

– Виходить дуже просто: хто хоче вступити до колгоспу, віддає до нього свою землю, машини, коні, воли, вози – все. Коли хтось має варстат, чи кузню – віддає також.

– А хто нічого не має?

– То й не дає нічого, його й так приймають.

– Чекайте, пані професорко, я того, власне не розумію: коли є спілка, то спільники мусять мати або однакові вклади, або неоднакові права до зисків. Ми, наприклад з вами можемо скластися на склеп, обоє працювати і обоє ділити пополовині прибутки. Але коли склеп є заложений на ваші гроші, а я буду тільки в ньому працювати, то я не можу у вас домагатися половини зиску.

– Ага, – кажу втішено. – Отут, власне і є весь корінь справи. Ви думаєте зараз, як капіталіст. При колгоспах є цілком інакша засада: там нема значення, хто з яким капіталом входить а з колгоспу кожен дістає тільки відповідно до своєї праці в ньому.

– То тоді, хіба, ліпше нічого до колгоспу не давати...

– Так не можна. До колгоспу, як я вже вам сказала, віддається все, навіть часом будівлі, які стають колгоспникові непотрібні в новому житті. Інакше до колгоспу не приймають. І рівність колгоспників не є в тому, скільки вони і чого дають до колгоспу, а в тому, що їм лишається. Так, наприклад, кожен колгоспник мусить мати хату, хоч, може, він її і не мав раніше, має корову і присадибну землю. З колгоспу він дістає стільки, скільки в стані заробити. І таким способом всі стають рівні.

– Ну то тоді хай у колгосп вступають цигани і жебраки! – роздратовано господар.

– Колгосп, власне, найбільше розрахований на бідняків, щоб покращати їм життя.

– За кошт праці інших?

– За кошт попередньої несправедливости, – поправляю я.

– Якої несправедливости?!.. – обурюється словак.

– Один працює тяжко – і має, другий працювати не хоче – і не має. Це хіба несправедливо? А справедливо, коли працьовитий буде робити на ледаря?

– В колгоспі всі змушені будуть однаково працювати.

– Ет! – махнув словак рукою. – Ви сільського життя не знаєте, то тому так говорите. Коли б у вас було тяжкою працею зароблене майно, то ви б його також до колгоспу не дали...

– Чому? Напевно віддала б. І ви віддасте свій варстат.

– Я?!! – аж підскакує господар. – А що ж то я здурів, чи що?!! Тридцять років своєї праці подарувати?!!

– Ну, – кажу холодно, – як не дасте, то ваш варстат все одно заберуть, а вас виженуть з села.

Словах зблід:

– Мене виженуть? За що?

– Та за те, що ви ворог колективізації. У нас так з усіми багачами і всіми, хто не хотів йти до колгоспу, робили. У вас буде те саме.

– Так у вас робили? – питає мій сусід з жахом і недовір'ям.

– А певне! А що ж було з тими саботажниками робити? Власне за рахунок їхнього майна можна було і базу під колгоспну господарку підвести і тих бідняків, що своїх що своїх домів не мали, мешканням забезпечити.

Господар дивиться на мене очима, повними ненависти і відвертається до вікна.

Решта пасажирів, що з витягнутими шиями досі прислухалася до нашої розмови, починає потихеньку обговорювати між собою нечувані досі речі...

Мовчить довго і «колгоспний піонер», але цікавість перемагає образу, і він знову обертається до мене:

– Ну, добре. каже він, – а як же потім колгоспники ділилися урожаєм і всіми доходами?

Я починаю пояснювати йому систему трудоднів, колгоспні норми і нарешті переходжу до «розділу доходів»:

– Спочатку здають так звані хлібозаготівлі, потім оплачують натурою роботу МТС, засипають насінньовий фонд, фураж і т. д., а решту ділять між колгоспниками, відповідно до скількости вироблених трудоднів.

Питання хлібозаготівель і оплати МТС для слухачів незрозуміле, і його доводиться пояснювати зокрема. Оскільки цифри ще свіжі в моїй пам'яті, картина для словаків нарешті починає прояснюватись.

– То, значить, колгоспники не є власниками всіх своїх прибутків? – питає сусід.

– Чому ж не є? – вдаю здивовану. – А хто ж?

– Та з ваших слів виходить, що держава.

– Та і ми, селяни, є частиною держави, – злоститься господар, – але держава у нас хліба не забирала.

– То ви його самі продавали. Адже селянин не може сам з'їсти того всього, що дістає від своєї господарки, мусить частину кудись продати!..

В розмову знову вмішується молодик з червоною кокардою:

– Певно, – каже він. – І то ще мусить шукати, хто в нього купить, мусить пильнувати, щоб його не обшахрували.

– Глупий ти, Михайле, – визвірюється на нього господар. – Коли ми продаємо, то тільки те, що вважаємо за потрібне, і стільки, скільки можемо продати. А ця пані каже, що колгосп спочатку віддає хліб державі! Значить, держава не числиться з тим, скільки лишається колгоспникам до розподілу. А як кому хліба не стане, тоді що?

– Тоді підете до Ревуци і купите собі готового в державному склепі, – кажу, байдуже здвигаючи плечима, і дивуюся, що мій співрозмовець не відразу зрозумів суть справи.

– Як!!! – аж підскакує він. – На землі працювати, а хліб купувати?!..

– Що ж тут дивного? – відповідаю спокійно. – В нас землі куди більше, і земля куди краща, а наші селяни купують хліб у місті. Менше роботи селянкам...

Мій новий знайомий пильно дивиться якусь хвилину мені в очі й, видно, лиш тепер починає мене розуміти.

– І ви кажете, що було добре? – питає.

Я ледве скошую очі в бік на молодика з червоною кокардою і відповідаю:

– Певно, що було дуже добре...

– По-вашому – добре, по-нашому – зле! – резюмує він розмову.

– Тому й тікали! – кидає хтось з-заду.

– Кожна глибока соціальна зміна видається з непривички страшною, – кажу знову. – А потім люди привикають і навіть хвалять...

– Правду кажете, пані, – підтримує мене молодий партизан. – І наші люди, як привикнуть, то будуть хвалити і колгоспи і комунізм.

– Або, як не сподобаємо і не привикнемо – то повтікаємо, – обзивається мій сусід.

– Повтікаєте? – питаю.

– Куди?

– Не знаю... До Америки, наприклад…

– От цього, – кажу, – у нас уже ніяк не можна.

– Що значить «не можна»!!. Ми і дозволу не будемо питати – повтікаємо!..

Я сміюся:

– Того ви не зробите! Ви думаєте, що в Советському Союзі таке недбальство про кордони, як у вас? Та у нас ні заєць не перебіжить, ні птиця не перелетить, не то що чоловік не перейде. Окрім того, на кожного втікача закордон видається за зраду батьківщині вирок смерти, а вся його родина автоматично за законом з 1937 року засуджується на 25 років в'язниці. Навіть ті рідні, що не живуть разом з утікачем і не знають про його намір караються десятьма роками ув'язнення. Тому у нас нема випадків утечі закордон.

(Продовження у наступному номері.)

Помер посеред битви

Сумні вістки надходять з України. У розпалі російсько-української війни 29 січня 2023 р. помер **Дмитро Павличко** (1929-2023) – український поет, перекладач, публіцист. Був одним з організаторів Народного Руху України. У 1995-1998 рр. був послом України у Словаччині. Герой України.

Не можна собі уявити українську літературу без поезії, перекладів, літературної критики Дмитра Павличка. В них прихована ціла епоха. Він належить до генерації, яка пов'язана з новим національно-культурним відродженням України, яка підривала догматизм не тільки в літературі, але й у суспільному житті.

Дмитро Павличко був одним з визначних популяризаторів словацької літератури в Україні. Під час одної з багатьох зустрічей з Д. Павличком у Києві він зітхнув і додав, що він стільки багато переклав із словацької літератури, та у цьому зв'язку ніхто про це й не згадає. Звичайно, цей докір не належав мені, однак мені самому було неприємно, бо ж він, так би мовити, ще довго-довго звисав у повітрі...

На мить зупинимось при його оригінальній поетичній творчості. Дебютував у 1953 році поетичною збіркою «Любов і ненависть». З дальших його збірок можна згадати: «Моя земля», «Чорна нитка», «Правда кличе». Поетична збірка «Правда кличе» виходить на самому початку «хрущовської відлиги», але й так увесь вісімнадцятитисячний тираж за вказівкою партійних цензорів було знищено. Важливою подією була поява збірки «Гранослов» у 1968 р., та й збірки «Сонети подільської осені», «Таємниця твого обличчя» насправді були помітним явищем в українській літературі. Академік Іван Дзюба такими словами характеризує поетичну творчість Дмитра Павличка: «Один із головних рушіїв Павличкового руху – це почуття національної справедливості. Саме воно, бувши, в свою чергу, складником ширшого почуття – правди, надає особливого «павличківського» характеру мотивам патріотизму, національної гідності. Це патріотизм самооборони й самоствердження, а не експансивної гордині чи екзальтованого месіанізму. Поет не хоче для своєї нації більшого, ніж для інших, але він обстоює її право на буття серед інших. Отже, національна справа робиться і справою моральності людства, справою гуманізму, справою перспектив

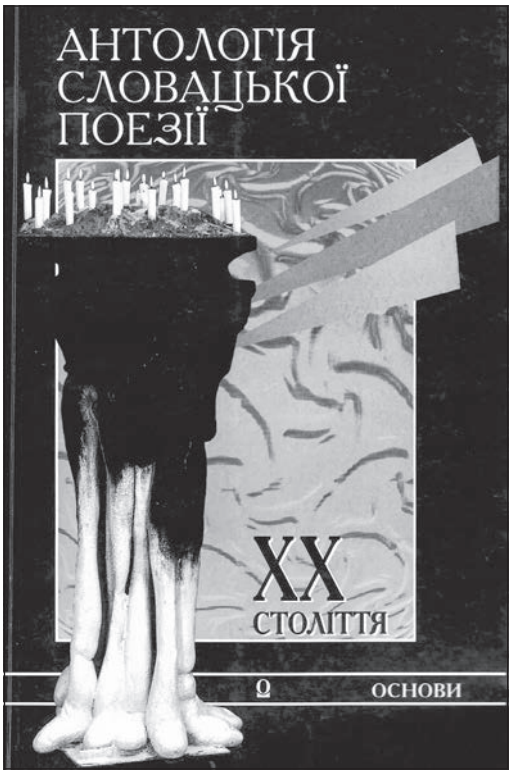

роду людського» (Іван Дзюба: «Подвижник» //Дмитро Павличко. «Правда кличе». – Київ: «Веселка», 1995). Згадаймо, що Д. Павличко у 60-і роки долучився і до українського «поетичного кіно» – він автор сценаріїв кінофільмів «Сон» та «Захар Беркут». Жанрове розмаїття Д. Павличка – сонети, рубаї, притчі, терцини, літературознавчі праці. Не можна оминути його діяльність як редактора журналу «Всесвіт». Йому належить провідне місце щодо наближення творчості Богдана-Ігоря Антонича в Україні.

«Окремого розгляду вимагає Павличкова «перекладацька служба», – написав про нього Роман Мар'янович Лубківський (Лубківський Р. Сповідь. Молитва. Присяга /Літературний портрет Дмитра Павличка/. – Київ: «Веселка», 2004).

Що ж було на початку його зацікавлення Словаччиною, словацькою культурою? В одній розмові згадав 1958 рік, що це відбулося, коли зустрівся з групою словацьких письменників на Східній Словаччині та в Закарпатській області України. Можливо, саме після цієї зустрічі й почався інтерес до словацької культури.

Дмитро Васильович Павличко стояв біля початків антології словацької поезії, яка вийшла у Києві у 1964 році. У згадану антологію переклав віршовані твори В. Мігаліка та В. Райсела. Як вже згадувалось, у 1971-1978 рр. був головним редактором «Всесвіту». Він дбає, щоб зі сторінок журналу не зникала й словацька література. Слід згадати, що, наприклад, у київському видавництві «Дніпро» у 1982 році у серії «Перлини світової лірики» виходить в українському перекладі вибране поезії словацького поета Лаца Новомеського під назвою «Відчинені вікна». Вибране упорядкував, передмову написав та велику кількість поезії Лаца Новомеського переклав Дмитро Павличко.

На особливу увагу заслуговує його зацікавлення творчістю словацького поета Павла Орсаґа Гвєздослава. У 1986 р. у співпраці ужгородського видавництва «Карпати» та кошицького «Східнословацького видавництва» виходять «Криваві сонети П. О. Гвєздослава у перекладі Дмитра Павличка. У передмові до цього видання Роман Лубківський написав: «В Україні до тлумачення «Кривавих сонетів» зверталися М. Рильський та Борис Тен (чотири вірші в антології «Словацька поезія», виданій 1964 року). В перекладі А. Патруса-Карпатського «Криваві сонети» вийшли окремим виданням у Пряшеві 1959 року. Та з повним правом можемо сказати: лише завдяки Дмитрові Павличку маємо

високомистецький еквівалент всієї книги українською мовою.» У 2004 році у київському видавництві «Генеза» виходить книга Дмитра Павличка «Сонети. Світовий сонет», в яку вміщено сонети класиків світової літератури у його перекладі. У передмові «Вічність людського духу» Д. В. Павличко пише: «До антології було включено «Криваві сонети» великого словацького поета Павла Орсага-Гвєздослава, що їх я переклав, захоплений їхньою антивоєнною й анти шовіністичною спрямованістю. У цих творах Гвєздослав торкнувся надзвичайно болісного питання про відносини між кількісно великими й малими націями, в тому числі й між слов'янськими народами.» Союз словацьких письменників відзначив українського поета за переклад та популяризацію творів словацької літератури в Україні Премією імені Павла Орсаґа Гвєздослава.

Вершиною зацікавлення Д. Павличка словацькою літературою безперечно є його «Антологія словацької поезії XX століття», яка вийшла у київському видавництві «Основи» у 1997 році. В антологію увійшли твори чотирнадцятьох словацьких поетів XX століття. Антологія має для українського читача не лише естетичне, але й історично-пізнавальне значення.

У листі з 25 листопада 2019 року Дмитро Павличко авторові цих рядків написав: «Словаки мене планували видати, але не виконали того, що обіцяли. «Антологія словацької поезії XX ст.» зосталась не відзначена так, як вони обіцяли, але я все ж таки щаслива людина, бо читаючи тепер свої переклади словацьких поетів, натрапляю на речі, які є актуальними в сучасному світі».

А що словацький читач? Наскільки він обізнаний з творчістю Дмитра Павличка? Його віршовані твори перекладали Любомір Фелдек, Лідія Вадкерті-Ґаворнік, Юрай Анрічик та інші. У 1981 році у братиславському видавництві «Slovenský spisovateľ» виходить вибране поезії Дмитра Павличка «Таємниця твого обличчя» (Tajomstvo tvojej tváre) у перекладі Яна Замбора.

Дмитро Павличко активно слідкував за розвитком української літератури у Словаччині. Не тільки цікавився національно-культурним життям українців Словаччини, але ставав на захист українства у Словаччині. Тому ця смерть є болючою втратою для кожного з нас.

Дмитро Павличко помер посеред битви українського народу проти російського агресора. Не дочекався перемоги, але увесь віддавався тому, щоб український народ вийшов переможцем з цієї війни. Поховали його у рідному селі Стопчатові. Це місце він вважав своїм «духовним джерелом».

Іван ЯЦКАНИН.

Василь ГОРВАТ

Микола Мушинка: ПОРТРЕТИ НА ТЛІ ДОБИ

Уже побіжний перегляд презентабельного видання «Микола Мушинка. Крізь час і простір. Мистецтвознавчі праці» (Ужгород: ФОП Ребрик А. І., 2023) захоплює шерегою імен, які є і об'єктами дослідження, і співавторами проєкту. Йдеться про непересічні постаті, які заклали й закладають підвалини національної культури, і є опорою для мистецького й наукового розвитку – Іван Панькевич, Володимир Гнатюк, Олена Рудловчак, Микола Жулинський… Є там прізвища менш відомі, але широко впізнаваними є результати їх титанічного внеску. Скажімо, збережені від знищення закарпатські дерев'яні церкви й садиби, які фотограф і журналіст Флоріан Заплетал своєю діяльністю вирвав із забуття, і тепер цей спадок є актуальною частиною нашої духовної культури. Висока концентрація значущих імен, справжніх явищ – одна з особливостей книги.

Інша, особливо цінна риса – форма написання, яку пропонує академік Микола Іванович Мушинка. Йдеться про абсолютно прозорий і динамічний спосіб подачі матеріалу, аналіз мистецьких особливостей та стилю того чи іншого персонажа, наявність пошукового динамічного сюжету під час розкриття теми. Тому кожна мистецтвознавча стаття читається з величезним інтересом – як справжній детектив. Урешті й життя Миколи Мушинки на тлі кадебістських переслідувань було сповненим драматизму детективом. Не обтяжуючи матеріал спеціальною термінологією (чим досить часто зловживають молоді претенденти на звання кандидатів), академік з 68-річним науковим стажем, мабуть, може собі дозволити писати просто й зрозуміло. Саме 68 років тому Микола Мушинка написав свою першу наукову працю «Замовляння і календарна обрядовість села Курів». Тут доречно буде коротко нагадати біографію автора книги «Крізь час і простір».

Микола Мушинка народився 20 лютого 1936 року в селі Курів Бардіївського округу Чехословацької республіки. Навчався в місцевій школі. У 1954 році закінчив Пряшівську руську гімназію. У цьому ж році став студентом Карлового університету. Від 1960 р. працював у кабінеті україністики Кошицького університету. Згодом – навчання в аспірантурі в Празькому та Київському ім. Т. Г. Шевченка університетах. У 1967 р. здобув ступінь кандидата наук. У цей період разом з когортою видатних українських науковців Микола Мушинка провів величезну дослідниьку роботу, відкриваючи великий пласт української культури, часто забороненої на теренах совєтської України. Ця діяльність сьогодні широко відома як «Пряшівський феномен». У 1968 році за громадянський виступ проти введення у Прагу військ Варшавського договору Микола Мушинка був відлучений від наукової діяльності. Його праці могли друкуватися або під чужим прізвищем, або за кордоном. З 1971-го по 1991 роки Микола Мушинка заробляв на життя сільським пастухом та кочегаром. На його робоче місце, в його тодішні «офіси», навідувалися письменники й науковці з радянської України та країн Заходу. З часу одруження у 1966 році й донині його вірною супутницею є дружина Магда, з якою виховали синів Ігоря і Олеся.

У 1991 році М. Мушинку поновлено на посаді завідувача Науково-дослідного відділу кафедри україністики Пряшівського університету. У 1992 р. захистив докторську дисертацію в Києві в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського. У Пряшеві заснував Асоціацію україністів Словаччини

та Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Словаччині. Збирає і досліджує фольклор українського населення Східної Словаччини. У 1991 р. обраний професором Українського вільного університету в Мюнхені. Микола Мушинка – академік Національної академії наук України, почесний професор (*Doctor honoris causa*) Карпатського університету ім. А. Волошина в Ужгороді, Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, Кам'янець-Подільського та Ужгородського національного університетів, Острозької академії. Бібліографія академіка становить понад 160 книжкових видань, понад 3 тисячі наукових, науково-популярних статей та рецензій. У своєму житті він зустрічався з багатьма видатними науковцями, письменниками, музикантами. Пишучи про їх творчість у книзі «Крізь час і простір», автор неминуче зупиняється на історії знайомства, і, це закономірно, допомагає повніше зрозуміти мистецьку складову їх картин або музичних творів, побачити джерело їх непересічної діяльності, дослідницької енергії. Інколи знайомство спочатку було заочним. Скажімо, студіюючи етнографію та народну творчість Закарпаття Микола Мушинка не міг не натрапити на прізвище Флоріана Заплетала, автора величезної кількості газетних публікацій про Закарпаття. І тільки згодом вони вперше зустрілися. Одна з поїздок у гості до Флоріана Заплетала відбулася за участі цілого гурту закарпатських студентів (керівник Йосип Дзендзелівський).

Флоріан Заплетал був розчулений приїздом і відразу вирішив подарувати весь безцінний архів гостям з України. І закарпатці, і Микола Мушинка пояснили господареві, що такий подарунок комітет безпеки просто відбере на кордоні, і він буде безповоротно втрачений. Найбільш розумним рішенням було передати архів для музею в Свиднику, і це було зроблено. Таким чином, для подальших поколінь, для Словаччини й України, було збережено багатющий матеріал, рівноцінного якому нема по нині. Урятовані ним церкви, зафіксована архітектура сакральних споруд Закарпаття сьогодні є предметом вивчення, частиною непроминальної культури України й Словаччини, для яких безкорисливо працював Заплетал. У своїй статті «Флоріан Заплетал і Закарпаття» Микола Мушинка відкрив нинішньому поколінню величезну роль Флоріана Заплетала, який пішки обійшов усе Закарпаття, ходив по державних інстанціях, писав статті, щоб не дати зникнути народним архітектурним шедеврам, фіксував життя краю на світлинах.

Віднайдені фотоплівки Флоріана Заплетала високо оцінив всесвітньовідомий фотохудожник Тарас Кущинський, який долучився до обробки фотонегативів. Упродовж десятків років Микола Мушинка і Тарас Кущинський підтримували дружні стосунки, для деяких статей Мушинки Тарас Кущинський надавав свої фотоілюстрації. У їхньому спілкуванні була ще й спільна основа – Закарпаття. Як написано в «Енциклопедії Сучасної України», дитинство Кущинського минуло на Закарпатській Гуцульщині, де батьки учителювали. Антоній та Зінаїда походили з Полтавщини. У 1935 році разом з молодим Тарасиком виїхали до Закарпатської України в село Кевельово Рахівського округу. Фотохудожник закінчив у Празі українську початкову школу при українській гімназії, закінчив факультет архітектури, Політехніку, працював інженером-будівельником, а з 1966 року став вільним фотохудожником. Відтоді публікувався у провідних журналах Чехословаччини і країн Європи, мав персональні виставки у Нідерландах, Німеччині, Австрії, Польщі, Греції, Японії. У 1961 році відвідав Україну. Світлинами з Києва проілюстрував пряшівський «Народний календар на 1969 рік».

Ефект його виставок Микола Мушинка порівняв з ефектом, який справили в

США твори Енді Воргола. При цьому, на відміну від засновника поп-арту, Тарас Кущинський завжди підкреслював своє українське походження. Щоправда, у радянську Україну він зміг приїхати тільки один раз. Об'єктиву його фотоапарата, пише Микола Мушинка, не уникали запущені пам'ятки архітектури, зруйновані церкви, черги в магазинах. Кілька таких його фотографій потрапило і в пресу, що викликало обурення радянських органів, які вбачали в них «наклепи на радянський лад». Тим часом основний напрямок його творчості – ню і взагалі жіночі фігури на тлі або природи, або інтер'єрного фону. У цьому напрямку він був неперевершеним майстром. Проте, коли Тарас Кущинський спробував приїхати в Україну вдруге, на кордоні під час обшуку знайшли його тематичні фотографії. Спецоргани оцінили їх як «порнографічні», і як наслідок Тарас Кущинський став персоною нон-грата в СРСР. Художня фототворчість Тараса Кущинського є яскравою сторінкою в історії художньої фотографії. У рецензованій книзі йому присвячена стаття «Тарас Кущинський – художній фотограф Чехії українського походження».

Продовжуючи тему фототворчості, зупинимося на статті «Невідома колекція художніх фотографій Рудольфа Гульки з Підкарпатської Русі 1920-1928 років». Рудольф Гулька був відомою постаттю для багатьох представників української культури, проте одна грань його творчості стала справжнім відкриттям.

Наприкінці минулого століття в архівах Слов'янської бібліотеки було знайдено фотоплівки, на яких зафіксовано 3500 знімків сакральної архітектури Закарпаття і не лише архітектури, але й побуту, і характерних типажів мешканців гірських сіл та містечок. Для дослідників – це було подвійне відкриття, адже автором фотографій виявився найвизначніший перекладач і популяризатор українських письменників у Чехословаччині Рудольф Гулька.

Свого часу Олександр Довженко так відгукнувся про Рудольфа Гульку: «Якби серед перекладацької когорти світу знайшлося бодай десять подібних Гульці, то українська література здобула б не меншу популярність серед народів світу, ніж, скажімо, англійська чи французька, вирвавшись таким чином з-під штучного ковпака, під який була загнана свого часу великодержавними царськими кураторами від нашої самобутньої культури, що тяжіли над нею, немов дамоклів меч, упродовж кількох століть».

Рудольф Гулька був особисто знайомий з багатьма визначними письменниками й художниками України, він переклав чеською мовою твори Івана Франка, Григорія Квітки-Основ'яненка, Михайла Коцюбинського, Гната Хоткевича, Марка Черемшини, Олеся Гончара… Одним словом, практично всіх найбільш відомих поетів і прозаїків України. Проте художня фотографія Гульки на тему Закарпаття тривалий час була не відомою широкому загалу. На жаль, лише незначна частина світлин та негативів Гульки (10%) була паспортизована самим автором. Цю роботу згодом завершували Микола Мушинка і відомий дослідник дерев'яних споруд Закарпаття Михайло Сирохман. На думку Миколи Мушинки, найбільшу цінність представляють світлини дерев'яних церков в Ясінях, Нижньому Бистрому, Гусному, Кострині, Прислопі, Ізках, Салдобоші, Стебній, Тороні, Крайникові.

Одна з визначальних рис книги «Микола Мушинка. Крізь час і простір» – розкриття різних тем у контексті Закарпаття, яке є спільною платформою для різних, інколи надзвичайних доль. Промовистою є назва статті про всесвітньо відомого музиканта і композитора Степана Рака. Стаття називається «Чеський гітарист Степан Рак і його біологічна закарпатоукраїнська мати Василина Сливка». Степан Рак виховувався в Празі в прийомних батьків і тільки після їх смерті

дізнався, що сам він народився в закарпатському Хусті. Його мама, Василина Сливка, народила Степана у часи війни під час військової служби в армії Людвіка Свободи. Пізніше, у Празі, хлопчик захворів, і Василина поклала його в лікарню на лікування. Тим часом, вона вирішила з'їздити до родичів у Хуст, але повернутися вже не вдалося – кордон між Чехословаччиною і СРСР закрився. Степана усиновило празьке подружжя, згодом здобув музичну освіту. А незабаром – визнання кращого у світі гітариста. Із своїми концертами він виступав у 72 країнах світу. Його грою захоплювалися лідери ООН, депутати Європарламенту, президенти та голови урядів багатьох країн. У 1982 році в Музичній академії в Празі С. Рак заснував відділ гітари, а 2000 р. президент ЧР Вацлав Гавел іменував його першим професором гри на гітарі в Чехії. У 2009 році почався пошук його родини на Закарпатті. До цієї пошукової роботи безпосередньо долучився Микола Мушинка, і згодом Степан Рак зміг познайомитися з рідними, почути про життя жінки, яка його народила. І головне – відчути генетичне єднання із Закарпатським краєм. Тут знаменитий гітарист дав цілий ряд концертів. «Це – найщасливіший день у моєму житті. Голос крові привів мене на Закарпатську Україну. Тут я не лише зустрівся зі своєю розгалуженоюріднею, але й знайшов нову батьківщину».

Книга «Крізь простір і час» вміщує широку палітру статей та есеїв на тему візуального мистецтва, зокрема, станкового живопису і графіки. Якщо говорити про серію мистецтвознавчих статей Миколи Мушинки, то неодмінно зустрічаємо спільні знакові платформи, які відігравали ту чи іншу роль у долі картин і самих художників. Це і Закарпаття взагалі, і Закарпатська академія мистецтв, і Українська академія пластичного мистецтва у Празі, і Слов'янський музей, і Празький Музею визвольної боротьби України. Ці базові точки зустрічаємо в усіх статтях про художників та їх твори, зокрема, у статтях «Новознайдені твори українського образотворчого мистецтва в Празі», «Твори образотворчого мистецтва із спадщини Івана Панькевича та його дочки Марти Дольницької в моїй колекції», «Історія моєї колекції картин О. Новаківського», «Степан Гапак – визначний художник та педагог Словаччини – учень Адальберта Ерделі», «Зв'язки Василя Касіяна із Закарпаттям та його дипломна робота», «Дитинство Ігоря Грабаря на Пряшівщині та його майбутні зв'язки з Флоріаном Заплеталом», «Маловідомий портрет В. Гнатюка пензля Михайла Бойчука», «Мої взаємини з Еммануїлом Петровичем Миським», «Забутий український живописець Іван Іванець», «Учень Адальберта Ерделі Войтех Кальна – директор Східнословацької картинної галереї в Кошицях». Кожна стаття у збірнику, як було сказано вище, є поєднанням фабули про обставини знайомства з картинами та їх колекціонером або автором, з мистецтвознавчим аналізом художньої цінності творів, про які йде мова. І, повторюся, кожного разу йдеться про майже детективну історію відкриття мистецьких творів надзвичайної цінності.

Найбільш характерною для жанру цієї книги я б назвав історію про виявлення захованого безцінного скарбу, який витримав численні окупації й мародерства, але не був знайдений окупантами. Мова йде про «Новознайдені твори українського образотворчого мистецтва в Празі». Приватні й громадські архіви на території Чехословаччини залишаються потужним джерелом для відкриття не знаних досі сторінок історії як самої Чехословаччини, так і української спільноти, яка тут жила й працювала. Це стосується, зокрема, Музею визвольної боротьби України. Сама будівля має унікальну історію і відіграє надзвичайну роль в історії українського мистецтва. Величезний будинок, єдиний у Празі був куплений

виключно за кошти української громади. Розташований у ньому Музей придбав твори українських митців, усі ці матеріали вагою 40 тонн були збережені і врятовані як від бомбардувань у Другій світовій війні, так і під час вивезення архівів у Радянський Союз. Завдяки дослідникам, зокрема Оксані Пеленській, цей спадок опрацьовується, популяризується в Чехословаччині, видаються репродукції картин. Зокрема, завдяки дослідниці окремим виданням представлено 68 художників, чиї картини зберігалися у підвалі Музею.

Хоча серед вищезгаданих художників, каже Микола Мушинка, немає уродженців Закарпаття (вони не належали до еміграції), значна частина з них побувала на Закарпатті, а деякі (як, наприклад, Микола Битинський, Юрій Вовк, Микола Бутович, Володимир Січинський, Микола Кричевський) там працювали або перебували довший час. На жаль, констатує Микола Мушинка, в Україні цей безцінний спадок досі чекає на достойну реакцію і внесення у загальноукраїнську спадщину.

Значуща постать у долі Миколи Мушинки – видатний фольклорист Іван Панькевич. У молоді роки він активно долучився до розбудови «Просвіти» у Львівській області. У 1919 став співзасновником «Просвіти» на Закарпатті, займався дослідженням закарпатських діалектів, фольклору, культури Закарпаття. Одночасно навчався у Віденському університеті. Після 1945 року Іван Панькевич опинився на Пряшівщині, де активно включився в наукову й редакторську діяльність попри безупинні репресії комуністичної влади.

Крім того, Іван Панькевич був колекціонером творів образотворчого мистецтва, які згодом перейшли у спадок дочці, а вона, у свою чергу, заповіла їх Миколі Мушинці. Але поки картини фізично не були передані Миколі Івановичу, почалася знову-таки детективна історія з викраденням найцінніших картин. Їх поцупив чоловік, який назвав себе «племінником» дочки Панькевича Марти Іванівни Дольницької. Проте поліція спрацювала оперативно – і картини були вилучені від «небожа», і врешті передані Миколі Івановичу. Серед успадкованих творів – п'ять картин Йосипа Бокшая «Портрет Івана Панькевича», «Хата в горах Рахівщини», «Струківська церква в Ясіні», «Пейзаж з Рахівщини», «Гірська садиба», чотири картини Миколи Кричевського, зокрема, «Портрет семирічної Тусі Панькевич» (Марти Дольницької), олійні натюрморти Бориса Єфремова (подаровані Івану Панькевичу Теофілом Шухевичем 1941 року): «Натюрморт з абрикосами» та «Натюрморт з ягодами», чотири картини Миколи Федюка (друга І. Панькевича зі студентських років у Відні), три акварелі Святослава Гординського з його подорожі в Італію на початку 30-х років, подаровані сім'ї Панькевичів Дарією Гординською-Каранович 1941 року): «Адріатичне море», «Венеція-Ріальто», «Флоренція. Вид від берега Арго на вежу Палаццо Веккіо», «Українська Богоматір з Ісусиком», картини Катрі Антонович, Марії Дольницької, Марії Тушицької-Рудої-Чернекової, бюст Шевченка невідомого скульптора. У червні 2013 р. в Генеральному консульстві України у Пряшеві Микола Мушинка влаштував виставку новопридбаних художніх творів із спадщини Марти Дольницької.

На основі успадкованих речей академік запропонував заснувати в Ужгороді «Музей Івана Панькевича та української інтелігенції з Галичини і Східної України на Закарпатській Україні у міжвоєнний період». За його підрахунками, у міжвоєнний період на Закарпатті працювало понад 500 емігрантів з Галичини та Східної України з вищою освітою або спеціалістів у своїй професії. Про це Микола Мушинка пише в статті «Твори образотворчого мистецтва зі спадщини Івана Панькевича та його дочки Марти Дольницької в моїй колекції».

Наступна історія, яку Микола Мушинка так і назвав «Історія моєї колекції картин Олекси Новаківського», починається не менш драматичним епізодом. До 1945-го року в Празі мешкав і працював український видавець і громадський діяч Євген Вировий. 17 травня 1945 року, коли совєтська контррозвідка «Смерш» прийшла арештувати його, Євген Вировий покінчив життя самогубством. «Смершівці» зробили обшук в його квартирі, однак в підвал не заглянули. А там був весь архів Вирового. Так склалося, що наступним власником квартири став геніальний фотограф Тарас Кущинський, про якого вже йшлося вище. І він запросив Миколу Мушинку поглянути на папери, які зберігалися в підвалі. Серед архівних речей виявилася рукописна біографія про видатного українського живописця, засновника мистецької академії у Львові Олексу Новаківського. Це була визначна знахідка, правда, автор цього рукопису на той час був невідомий Мушинці. Подальші події щодо з'ясування авторства – це ще одна, майже авантюрна історія, в результаті якої Микола Мушинка виявив, що біографію художника написав його друг, адвокат Іван Голубовський, і що його дочка ще мешкає в Празі. Але Микола Мушинка так і не встиг побачити її живою. Незадовго Галина Голубовська покінчила життя самогубством, а її майно буде продаватися на аукціоні, оскільки в неї не було ні дітей, ні жодних інших спадкоємців. В установі, яка займається питаннями майна, Микола Мушинка зумів переконати шефа фінвідділу, що йому, як доктору філософії, кандидату наук вкрай необхідно ознайомитися з біографічними матеріалами батька померлої (при цьому вчений завбачливо промовчав, що він репресований і працює зараз сільським пастухом). Коли працівниця фінвідділу зірвала з дверей печатку і дозволила увійти в помешкання Голубовської, Микола Мушинка ледь не зомлів від здивування і зворушення: всі стіни квартири були обвішані картинами визначного живописця Олекси Новаківського! Працівниця дозволила взяти усі «папери»: листи, адресні книжки, документи, фотографії, рукописи, ноти і навіть дрібні графіки та зарисовки. Усе, що, на її думку, не мало фінансової вартості. А набралось цього – на дві валізки.

«А що станеться з картинами?» – запитав Мушинка. «Їх повинен оцінити експерт Національної галереї і забрати у свої фонди варте уваги. А решту потрапить на аукціон».

Аукціон відбувся 1 квітня 1974 року. Ось як пише про цей епізод Микола Мушинка: «Приїхав я, щоб купити бодай одну картину О. Новаківського. Та виявилось, що я був єдиним учасником аукціону, а «судовий експерт» означив картини О. Новаківського за малюнки аматора! Я купив оптом усі твори за надзвичайно низьку, т. зв. «початкову викличну ціну» – разом – 23 картини, до яких мені ще долучили пишучу машинку з українським шрифтом марки «Mercedes», сім гуцульських інкрустованих виробів, три статуетки та інші речі» (пізніше Міністерство Словаччини оцінило самі картини на суму 274 тисячі євро).

Вивчення отриманих архівних матеріалів дозволило Миколи Мушинці довідатися про дальшу долю багатьох людей, пов'язаних з видатним українським художником. Окрему розповідь у своїй статті присвятив Івану Голубовському, який підтримував художника в його найскрутніші часи і який залишив по собі ще й цінні записи мемуарного характеру. Нині Мушинкова колекція картин Олекси Новаківського нараховує 54 твори: 25 олій на полотні та картоні, 2 акварелі та 27 графік. Інформація про колекцію набула ширшого розголосу і згодом стала надзвичайно затребувана на виставках Європи та за океаном. Першим був Меморіальний музей Олекси Новаківського у Львові. Зі Львова вона восени 1990 р.

помандрувала у Національний музей до Києва, у жовтні – в Закарпатський художній музей. Влітку 1992 року Мушинка повіз її в Український музей Нью-Йорку, з Нью-Йорку забрали її в Український освітньо-культурний центр у Філадельфії, а звідти – в Український інститут модерного мистецтва в Чикаго, потім експонувалася в Осередку української культури й освіти у Вінніпезі, а свою подорож по Канаді завершила в Канадсько-українській фундації у Торонто (лютий-березень 1993). У 1994-1996 рр. вона вже виставлялася в кількох музеях Східної Словаччини (Свидник, Пряшів, Меджилабірці). Згодом колекцію академік подарував Львівському музею Імені О. Новаківського, де вона зберігається і сьогодні.

Не менш драматичну історію має колекція творів Івана Кулеця в Музеї української культури у Свиднику. На момент, коли Микола Мушинка побачив у приватному помешканні величезну колекцію картин талановитого художника Івана Кулеця, її власниця втратила надію примістити ці роботи у якийсь музей навіть безкоштовно. Ніхто не виявив жодного інтересу. А тим часом Іван Кулець – засновник Української академії пластичного мистецтва в Празі. Протягом 30 років педагогічної діяльності І. Кулець виховав сотні малярів, які пізніше займали визначні місця в образотворчому житті Чехословаччини, Радянського Союзу та інших країн Європи й Америки. Серед них Василь Касіян, Микола Кричевський, закарпатські живописці І. Лошак, І. Костик, В. Русин, М. Леонтович, В. Кучер, М. Раштак... Іван Кулець помер 11 березня 1952 року на 72 році життя в Празі. Власну мистецьку спадщину він заповів своїй колишній учениці Анежці Ржечінській.

У другій половині 1970-х років Микола Мушинка відвідав 84-річну пані Анежку Ржечінську в Празі і був приголомшений великою кількістю картин І. Кулеця, що знаходилися на стінах і в запасниках її квартири. Микола Мушинка зумів переконати пані Анежку, що картини варто передати Музею у Свиднику, який проведе виставку, присвячену 100-річчю художника. Щоправда, далі знову починається «детектив». Мушинка з одного боку став організатором виставки і автором супровідної статті до каталогу, а з іншого боку він був дисидентом, якому заборонено займатися будь-якою культурною діяльністю, через що виставка до 100-річчя Кулеця зривалася. І тоді Микола Мушинка пообіцяв надати розголосу, що заплановане 100-річчя художника хочуть зірвати. Урешті виставку вирішили не відміняти, але провести її без жодного розголосу і друкування каталогу. Проте Микола Мушинка зробив хід конем – запросив на виставку власницю картин Анежку Ржечінську і фотографа з західної Німеччини. Чиновники ще більше розгубилися, коли фотограф став знімати всі роботи художника. У Німеччині перед цим вийшла стаття Миколи Мушинки, присвячена художнику. Таким чином, подія відбулася і була зафіксована для історії. Роботи Івана Кулеця й зараз зберігаються в музеї, вони отримали найвищу оцінку мистецтвознавців.

Свого часу Українську академію пластичного мистецтва, яку очолював Іван Кулець, відвідував найбільш успішний скульптор, живописець і педагог Словаччини, етнічний українець Степан Гапак. За словами Мушинки, він ніколи не заперечував своє закарпатоукраїнське походження і майже все своє життя присвятив розвитку української культури Словаччини. Його батько був вихідцем з Перечинщини Закарпатської області, який після Першої світової війни побудувався і одружився у селі Пінковці Собранецького округу Словаччини. Приватні уроки малярства йому давав А. Ерделі у 1939-1944 роках, коли Степан Гапак перебував в Ужгороді. У 1944 році угорська влада його арештувала ніби за антинімецьку діяльність. Згодом Степан Гапак втік з ув'язнення і пробрався на бік

червоної армії, де до кінця війни був перекладачем. Потім – учительювання, праця в численних періодичних виданнях, фольклорні експедиції, в яких робив зарисовки народної архітектури, вишивки, національного вбрання. Згодом навчання в Празькій академії образотворчого мистецтва, студійні поїздки в СРСР, країни Європи. Результатом поїздок були картини й зарисовки, скульптурні роботи, багато виставок вдома й за кордоном, в тому числі й Ужгороді. Його картини неодноразово виставлялися вже й після смерті Гапака. За свою образотворчу, педагогічну та публіцистичну працю Степан Гапак одержав ряд високих нагород, серед яких – звання «Заслужений учитель» та «Заслужений працівник культури», Державна відзнака президента Чехословаччини «За самовіддану працю» (1971). На думку Миколи Мушинки, його надзвичайно плідна праця заслуговує ширшого вивчення в Україні.

Чільне місце в книзі займає розповідь про видатного українського майстра-графіка Василя Касіяна. На той момент, коли Мушинка писав статтю про зв'язки Василя Касіяна з Закарпаттям, припадали три круглі дати – 120 років від дня його народження, 90 років від здобуття ним вищої художньої освіти та 40 років з дня смерті. Сьогодні, на момент виходу книги «Крізь простір і час», припадає рівно 100 років з часу створення видатного офорту, дипломної роботи художника «Голгота». Микола Мушинка взагалі називає її найважливішим твором художника. Василь Касіян народився у Снятині 1886 року, йому довелося воювати в Першій світовій війні, бути пораненим. Художню освіту здобув у Празькій академії мистецтв. Саме тут, під час навчання, під керівництвом учителя Макса Швабінського він створив у 1923 році дипломну роботу «Голгота» (інша назва «Розп'яття»), виконану технікою офорту. Мушинці її подарувала Ольга Байлук із Праги, а вона одержала твір від покійного чоловіка як весільний подарунок, куплений від автора перед його від'їздом в Україну. Микола Мушинка дав детальний опис цієї роботи, композиційні особливості, впізнаваність деяких фігур, наявні коралі, гуцульське вбрання. Усе це засвідчило, що Касіяну були близька тема Христа і любов до своєї України. Звісно, потрапивши до більшовицької України, Василь Касіян ніколи не згадував про «Голготу». Важливим моментом у долі Закарпатської академії мистецтв відіграв Василь Касіян, який, по суті, долучився до створення мистецького закладу в 1946 році. На підтвердження цього Микола Мушинка додав розлогий спогад Андрія Коцки про момент заснування закладу, про подорож художників разом з Касіяном містами й селами Закарпаття.

Як було зазначено на початку, мистецтвознавчі праці Миколи Мушинки об'єднані багатьма знаковими точками зчеплення. Історія з відкриттям картин Олекси Новаківського неминуче пов'язана з подальшим знайомством з першим ректором Львівського художнього інституту Еммануїлом Миським, завдяки якому відбулася виставка знайдених Мушинкою робіт. А біографія репресованого художника Івана Іванця пов'язана з Українською школою пластичного мистецтва в Празі і частково із Закарпаттям, де Іванець перебував після Першої світової війни. Дитинство і багато життєвих моментів видатного живописця Ігоря Грабаря пов'язані з іменем Флоріана Заплетала, а портрет Володимира Гнатюка авторства Михайла Бойчука безпосередньо з темою наукової діяльності Миколи Мушинки, підготовкою дисертації. Особно перебувають у цьому збірнику статті про людей, які працювали в дещо інших сферах. Мова йде про Степана Папа, колишнього активного члена Маріанської конгрегації, Організації українських націоналістів, учасника боїв за Карпатську Україну на Красному полі біля

Хуста та коменданта «Пласту» на Закарпатті, греко-католицького священника, автора ґрунтовних історичних досліджень, зокрема й іконопису Закарпаття.

Степан Пап народився 11 березня 1917 року – діяч Пласту на Закарпатті, активіст ОУН, вояк Карпатської Січі, автор книги «Велика боротьба», в якій наведено 65 пунктів обвинувачення угорських окупантів. Був ув'язнений в угорській в'язниці Вац.

У кінці 1938 на початку 1939 рр. взяв активну участь у створенні загонів Карпатської Січі. Воював проти угорських окупантів у березні 1939 р.

У 1968 Степан Пап активно долучився до боротьби за відновлення Греко-католицької церкви у Чехословаччині, був ініціятором її відновлення, редактором місячника «Благовістник», у якому опублікував багато своїх наукових праць, підбірок духовних пісень, проповідей. Написав і перевидав чимало праць релігійної та історичної тематики. Серед найбільш ґрунтовних його праць – «Історія Закарпаття» і «Велика боротьба». Про цю людину і про її діяльність Микола Мушинка говорить крізь призму дружніх стосунків, які тривали і в найважчі для них часи. Промовистими є, наприклад, їхні тривалі дискусії, що відбувалися і в пастушій колибі, коли Микола Мушинка був пастухом, і в котельні, коли був кочегаром.

У статті Микола Мушинка розкрив героїчну самопожертву Степана Папа, який відсидів в ув'язненні за свою українську позицію. Він пережив репресії з приходом більшовицької влади. Степан Пап – один із тих патріотів, які все життя продовжували захищати українців від етнічної асиміляції, словакізації українців, зокрема словакізації церковного життя Греко-католицької церкви за підтримки Ватикану. Це була титанічна, героїчна праця. Мемуари о. Степана Папа «Як я видавав мої праці» є не лише свідченням великої боротьби автора за збереження українського (руського, русинського) характеру відновленої Греко-католицької церкви Пряшівської єпархії на хвилях Празької весни 1968 року, але й важливим джерелом до вивчення історії цієї Церкви та русинів-українців Словаччини, пише Микола Мушинка. Помер 25 лютого 1990 року в Словаччині.

Належне місце в книзі має неперевершена дослідниця закарпатської культури всіх часів Олена Рудловчак. Їй присвячено дві статті у збірнику. Микола Мушинка довгі роки спілкувався з Оленою Михайлівною Рудловчак і був виконавцем її заповіту про передачу її наукової бібліотеки й архіву Ужгородському національному університету. Олена Рудловчак – надзвичайно потужне, емоційне явище в українській культурі. Її праці, вивчення закарпатської науки, закарпатської журналістики й літератури та багатьох інших сфер є джерелом для майбутніх дослідників. Її спадщину перевезено до Ужгородського університету. За словами Мушинки, найвизначніші свої праці О. Рудловчак присвятила життю і творчості закарпатських «будителів» – Олександра Духновича, Юлія Ставровського-Попрадова, Олександра Павловича, Анатолія Кралицького, Адольфа і Віктора Добрянських, Петра Кузьм'яка, Йосифа Рубія та ряду інших. Про кожного з них вона написала і досі не перевершені праці, побудовані на першоджерельних матеріалах. Втіленням у життя стала підготовка чотиритомника Олександра Духновича та, врешті, наукових розробок у всіх без винятку напрямках – фольклористиці, мистецтві, журналістиці, театральній історії, мистецтвознавстві… Місце, яке залишилось у карпатознавстві після відходу у вічність Олени Рудловчак, важко буде заповнити, – підсумував свою статтю Микола Мушинка.

Величезний пласт історії, фольклористики й музикознавства викладено у статтях: «Збірка закарпатоукраїнських прислів'їв Івана Югасевича 1806 року, віднайдена Іваном Панькевичем і Миколою Яськом», «Учень Адальберта Ерде-

лі Войтех Кальна – директор Східнословацької картинної галереї в Кошицях», «Твори образотворчого мистецтва із спадщини Івана Панькевича та його дочки Марти Дольницької в моїй колекції», «Дитинство Ігоря Грабаря на Пряшівщині та його майбутні зв'язки з Флоріаном Заплеталом», «Українські народні балади Східної Словаччини у словацькомовній транскрипції», «Чеська поезія в посмертній антології Романа Лубківського».

Самій книзі «Крізь простір час» надає остаточної цілісності розділ, присвячений аналізові наукових здобутків самого Миколи Мушинки. В основу розділу покладені матеріали науково-практичної конференції «Микола Мушинка: портрет на тлі доби», розкриваються важливі грані наукової творчості Миколи Мушинки, визначається місце його наукової й громадської діяльності, про що свідчать гасла статей: «Український пастир культури і науки» – стаття академіка і давнього Мушинкового друга Миколи Жулинського, який емоційно і точно визначив місце Миколи Мушинки в карпатській історії: «Йдуть предковічні русини-українці Карпатами «крізь простір і час, крізь метушню і суєту ідей», а попереду з букварем та віршами два Олександри – Духнович і Павлович, Адольф-корифей – славетний Добрянський. У передніх рядах, точніше, на чільному місці, вирізняється й колоритна постать недосяжного для повного увиразнення огрому його «трудів і днів» Миколи Мушинки». Наступні статті – «Микола Мушинка і українська музична культура» (авторка – доктор мистецтвознавства Ганна Карась), «Незабутні тексти, повернені імена: штрихи до інтелектуального портрета академіка Миколи Мушинки» (професорка Острозької академії Алла Атаманенко), «Штрихи до портрета молодого Миколи Мушинки» (професор Іван Бірчак, Пряшів), «Подарунок Миколи Мушинки Україні» (підприємець Ярослав Шуркало), «Про Миколу Мушинку» (доктор наук Микола Зимомря), «Академік Микола Мушинка на полі межової етнології» (кандидат філологічних наук Михайло Чорнописький), «Повернення імені Миколи Яська: ще одна добра справа на конто академіка Миколи Мушинки» (декан філфаку УжНУ Галина Шумицька), «Участь професора Миколи Мушинка у долі приватної бібліотеки Олени Рудловчак» (кандидат філологічних наук Марія Медведь), «Пряшівські зустрічі з Миколою Мушинкою» (кандидат мистецтвознавства Ярослав Кравченко), «Микола Мушинка – почесний доктор п'ятьох університетів України» (кандидат філологічних наук Наталія Ребрик). Авторка передмови й упорядниця Наталія Ребрик, говорячи про багатогранну діяльність Миколи Мушинки, підкреслила визначальну рису, яка характеризує самого академіка і яка притаманна найбільш знаковим титанам української науки і політичної діяльності, таким як Іван Франко, Микола Драгоманов, Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Олена Рудловчак. Мова йде про надзвичайну невтомну працьовитість академіка. Праця для Миколи Мушинки, пише Наталія Ребрик, це одне з найчистіших і найшляхетніших джерел емоційного стану, радості діяння, творення. Думка, що народжена, збуджена, витончена в праці, стає радісною, оптимістичною. Сам професор пише таке: «Все роблю з переконанням, що таким чином приєднуюся до почину моїх попередників, які, живучи за межами України, безкорисливо творили велику науку в надії, що колись їхні праці будуть служити Україні. І вони не помилялися. Хоч більшість із них не дожили до омріяної незалежної України, їх праці нині видаються в Україні і сприяють утвердженню її незалежності». І немає значення для нашого ювіляра, яку працю виконувати: чи читати лекції, чи писати книгу, чи вести екскурсії, чи пасти худобу, чи топити в кочегарці, чи косити траву, а чи майструвати полицю... Будь-яка праця для нього приємна, бо йде від любові і на благо України.

ВІДОМИЙ ДОСЛІДНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

(До 50-річчя від дня народження професора Василя Міщанина)

Шлях до відкриття університету на Закарпатті був досить довгий. Ще на першому Слов'янському з'їзді в Празі у 1848 році ставилося завдання створити в Ужгороді університет. Але це не було виконано. Під час міжвоєнного періоду замість того щоб відкрити університет, хотіли перенести Український Вільний університет з Праги до Хуста. Побажання також не було втілено у життя. Вищий навчальний заклад було створено 18 жовтня 1945 року. За цей період підготовлено тисячі висококласних спеціалістів з різних галузей знань. І цей процес успішно продовжується.

У жовтні минулого року Ужгородський національний університет відзначив 77-річчя від дня свого заснування. За цей час він перетворився у відомий навчально-методичний і науковий виш. Зараз входить до 15 найкращих університетів України. І заслуга в цьому його працівників – викладацько-професорського складу та наукових співробітників, які успішною і невтомною працею підвищують імідж рідного вишу. До їх числа заслужено зараховуємо і доктора історичних наук, професора кафедри модерної історії України Василя Васильовича Міщанина. Свій ювілей – 50-річчя від дня народження, зустрічає з вагомими здобутками, про які мова піде нижче, і які зафіксовані у цьому біобібліографічному покажчику.

Василь Міщанин: віхи життя та діяльності

Згадаємо, що колега народився 20 лютого 1973 року в дуже мальовничому селі Синевир, що на Міжгірщині, у родині Марії Ільківні та Василя Андрійовича Міщанинів. Як згадує ювіляр, батько працював будівельником на підприємствах і колгоспах Латвії, мати трудилася у колгоспі, потім пекарем у Синевирському хлібокомбінаті, згодом – у Міжгірському хлібокомбінаті. Змалку батьки вчили єдиного сина робити усе по господарству та добре вчитися. Василеві найбільше подобалися такі предмети, як українська мова і література (вчитель Ю. Ю. Горгош), географія (вчитель І. М. Клованич), фізкультура (вчитель І. М. Субота) та ін.

Після закінчення Синевирської середньої школи Василь рік трудився у місцевому колгоспі «Червона зірка». У 1991 році збулася його найзаповітніша мрія – він став студентом історичного факультету Ужгородського університету. Тут улюбленими викладачами були Е. А. Балагурі, В. В. Пальок, Д. Д. Данилюк, А. М. Печора та ін. Найбільше йому подобався курс «Історія України новітнього

часу». Здобувши фах історика, поступив в аспірантуру по кафедрі історії України . У 2001 – 2019 роках працював на згаданій кафедрі викладачем та доцентом. З січня 2019 року – доцент, згодом професор кафедри модерної історії України і зарубіжних країн. За цей час він пройшов період педагогічного та наукового зростання, став відомим вченим, педагогом та методистом. Саме про це поговоримо далі.

«Аграрна політика на Закарпатті (1944 – 1950 рр.)»

Почнемо з наукового доробку колеги. Ще раз нагадаємо, що 1 листопада 1996 року він став аспірантом кафедри історії України. Під керівництвом професора Дмитра Дмитровича Данилюка почав досліджувати тему «Аграрна політика на Закарпатті (1944 – 1950 рр.)». Найбільше часу проводив у фондах Державного архіву Закарпатської області, де зберігаються джерела з аграрної політики і розвитку сільського господарства краю вказаного періоду. Він детально опрацював наступні фонди: «Закарпатський обком Комуністичної партії України», «Закарпатський обласний виконавчий комітет», «Центральний комітет КПЗУ», «Обласне управління сільського господарства», «Відділ землеустрою Закарпатського обласного управління сільського господарства» та ін. Аспірант також використав фонди центральних архівів, а саме: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Знайдені тут документи дали йому можливість розкрити різні аспекти повоєнної аграрної політики в краї. Звичайно, молодий науковець використав і опубліковані джерела, матеріали закарпатської періодики та наукову літературу з досліджуваної теми.

Ґрунтовне опрацювання джерел та історіографії дозволило автору розкрити поставлені завдання. Це допомога закарпатським селянам посівним і продовольчим зерном, наділення краян землею і лісом (цим місцева влада зміцнила свій авторитет), переселення селян, учасників війни і партизан з гірських районів у низинні. У грудні 1945 року було прийнято декрет НРЗУ про націоналізацію землі.

Автор звертає увагу на те, що ситуація докорінно змінилася у 1946 – 1950 роках. Було взято курс на колективізацію землі, створення колективних господарств. У 1946 році було створено дві перші артілі – колгосп імені Хрущова та імені Димитрова. Перший був організований бідняками і перебував на дотації держави, другий – існував як «городнє дружество» з 1945 року, засноване болгарами-переселенцями, спеціалізувався на вирощуванні овочів, мав непогані прибутки. У 1947 році було засновано 11 колгоспів. Наступний рік, 1948, став роком суцільної колективізації. До квітня 1950 року в області було організовано 546 колгоспів, які об'єднали 94,4 % селянських дворів, було усуспільнено 94,4 % орної землі. Колега звертає увагу на те, що у перші півтора року (1944 – 1945) землю давали краянам, а з 1946 року усуспільнювали її. Із заможними селянами («куркулями») нова влада нещадно боролася, як правило збільшуючи податковий тягар. Колега наводить приклади опору колективізації у селах Великі Лучки, Великий Бичків, Нижня Апша (Діброва), Угля, де селяни забирали землю, наділену їм НРЗУ у 1944 – 1945 роках. Виступи селян нещадно придушувались, найбільш активних учасників переселяли у східні райони, молодь направляли у школи фабрично-заводського навчання. Інколи давали і тюремний термін, відправляли в Сибір.

Керівники області (Іван Туряниця, Іван Компанець) писали в ЦК КП(б)У про недоцільність створення колективних господарств у гірських районах. Однак до їхньої думки в Києві не прислухалися. Мабуть, боялись Москви.

На момент захисту кандидатської дисертації Василь Міщанин мав 13 публікацій (у тому числі 9 у фахових виданнях) та монографію «Аграрна політика на Закарпатті» (Ужгород, 2000. – 138 с.). Захист відбувся 26 грудня 2003 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Ужгородського національного університету. Науковий керівник проф. Д. Д. Данилюк, офіційні опоненти проф. В. І. Ілько та проф. М. А. Журба, провідна установа – Інститут історії України (відділ історії України другої половини XX ст.) дали високу оцінку дисертаційній роботі. Незабаром, 14 квітня 2004 року, рішенням президії Вищої атестаційної комісії України було присуджено В. В. Міщанину науковий ступінь кандидата історичних наук.

«Радянізація Закарпаття 1944 – 1950 рр.»

Наступні події засвідчили, що Василь Міщанин спраглий подальших наукових досліджень. Він продовжував займатися науковими пошуками. І невдовзі знайшов нову тему для докторської дисертації – «Радянізація Закарпаття 1944 – 1950 рр.» Ця тема викликає значний науковий і пізнавальний інтерес. Знову почалася копітка праця в архівосховищах. Найбільше часу він провів у Державному архіві Закарпатської області, де опрацював 14 фондів (337 справ). Отже, більшість необхідних джерел знайшов у ДАЗО. Крім того, працював у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) (опрацьовано один фонд, 94 справи), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ) (два фонди, 33 справ), Архіві управління Служби безпеки України в Закарпатській області (один фонд, 27 справ). Крім архівних джерел, історик використав опубліковані документи, центральну і місцеву пресу, мемуарну літературу та радянські дослідження, написані в дусі марксисько-ленінської методології. До її аналізу вчений підійшов критично.

Виклад основної частини дисертаційної роботи автор розпочинає зі з'ясування передумов історичної назви квазідержавного утворення – Закарпатська Україна. Далі аналізує значення радянсько-чехословацького договору 29 червня 1945 року, розглядає доцільність використання понять «визволення», «возз'єднання», «радянізація». Торкається деяких аспектів декретів НРЗУ, а саме: про введення московського часу, про гімн, прапор, присягу службовців Закарпатської України. Він справедливо заявляє, що це було пряме запозичення від Радянського Союзу. Крім того, за радянським взірцем утворювалися органи управління, правоохоронні та судові, адвокатура тощо. Місцеві органи – Народна Рада і народні комітети не мали справжніх повноважень. Фактично влада перебувала в руках військових, які спиралися на комуністів. Як зауважує історик, так почалася в краї «повзуча радянізація».

Що стосується економіки, то тут відбувалися різні речі. Спочатку було оголошено конфіскацію поміщицьких, церковних, заставлених у банках земель і безоплатна передача їх у власність безземельних і малоземельних селян. Почався процес відбудови промислових підприємств. Зміцнювалися зв'язки Закарпатської України з УРСР. У край направлялися «спеціалісти» і «консультанти» для вирішення економічних питань.

У галузі освіти також відбувалися значні зміни: відновлювались чи будувались школи, вирішувалась проблема забезпечення педагогічними кадрами (на

Закарпаття прибуло сотні вчителів з усієї України). Місцевих педагогів перевіряли на політичну благонадійність. Було запроваджено перехідні навчальні плани і програми на 1944 – 1945 навчальний рік, навчальні підручники тощо.

Нова влада переслідувала неблагонадійні (як їй здавалося) елементи. Історик звертає увагу на те, що радянська адміністрація, в першу чергу, переслідувала місцевих німців та угорців. На них поширювалась так звана колективна вина. Так, протягом, 1944 – 1946 років із Закарпаття було виселено переважно в Сибір 3 тис. німців і 25-30 тис. угорців.

Автор багато уваги приділив питанню «Політична ситуація в Закарпатській області 1946 – 1950 рр.» Як відомо, 22 січня 1946 року була утворена Закарпатська область, через три дні у краї запроваджено радянське законодавство. Формувалися нові структури влади шляхом переформатування існуючих. Були створені сільські і селищні ради депутатів трудящих, окружні і міські ради, затверджено склад виконавчих комітетів цих рад. Зміни було внесено аж 21 грудня 1947 року, коли відбулися вибори до місцевих рад. Запроваджено радянську паспортну систему, область оголошено режимною територією, передислоковано чимало військових частин тощо.

Історик детально висвітлив особливості підготовки і проведення перших радянських виборів усіх рівнів, що відбулися 1946 і 1947 років. Керівники області були обрані до Верховної Ради СРСР (лютий 1946 р.) – І. Туряниця (у Раду Національностей), І. Ваш, В. Русин та Г. Петрище (до Ради Союзу). Під час цих виборів закарпатці «познайомилися» з 100 % явкою виборців (це була особливість радянської електоральної поведінки).

Не оминув науковець своєю увагою і питання регіональної кадрової політики. Він навів красномовний приклад, коли далеко не усі члени КПЗУ одержали радянські партійні квитки. Їх число становило 38 %. На січень 1947 року частка місцевих в обласній номенклатурі складала 40 %.

Проти радянізації виступали ОУН і УПА, молодіжні антирадянські організації, мали місце антиколгоспні акції. Ці виступу придушувалися. Заборонено УНО, «Просвіту», «Пласт», «Карпатську Січ» тощо. Підрозділи НКВС і НКДБ «викрили» понад 30 молодіжних антирадянських груп. За «антирадянську агітацію» на тривалі терміни ув'язнення було засуджено сотні людей, переважно молодих.

Окремо зупиняється історик на економічних та соціальних перетвореннях на Закарпатті (1946 – 1950). Область було «підключено» до виконання четвертої п'ятирічки. Найбільша увага приділялася деревообробній, лісохімічній і харчовій промисловості. В область було направлено близько 3 тис. спеціалістів. У 1950 році в краї діяло 336 промислових підприємств, окремі з них були механізовані. Позитивний момент полягав у тому, що частина краян знайшла роботу на згаданих підприємствах.

Як уже було сказано у нашій статті, у вказаний період на Закарпатті відбувалася суцільна колективізація. Вона відбувалася, як зауважує історик, внаслідок примусу і репресій. Крім того, сталися зміни і в демографії краю. На Закарпаття переселилися окремі росіяни, а місцеве населення відправлялось на Донбас і південні області Української РСР.

Чільна увага приділена розвитку освіти в четвертій п'ятирічці. Якщо у 1945/1946 навчальному році в краї налічувалось 17 середніх, 182 семирічних і 559 початкових шкіл, то у 1950/1951 навчальному році діяло 54 середніх, 318 семирічних, 475 початкових. Створювались вечірні школи робітничої та сільської

молоді, що мали на меті ліквідувати неписьменність. Нестачу педагогічних кадрів покривали за рахунок приїжджих (у 1946 – 1950 роках приїхало 2,7 тис. вчителів). Історик акцентує увагу на тому факті, що російську мову вчили від другого класу, російську літературу – від п'ятого, а історію СРСР – з третього по десятий клас.

Торкнувся Василь Васильович і питання розвитку клубних установ. На початок 1950 року в краї налічувалось один обласний будинок народної творчості, 13 окружних і міських будинків культури, 420 сільських клубів, 110 сільських хат-читалень, а ще були колгоспні клуби, клуби товариств «УТОС», «УТОГ», 54 профспілкові клуби, 94 червоні кутки на підприємствах і колгоспах. Крім того, розвивалася бібліотечна, музейна та архівна справи. Дослідник наводить факти, що свідчать: у 1950 році у бібліотечних установах області було майже 1 млн. 230 тис. книг. На той час діяли два музеї – історико-краєзнавчі в Ужгороді та Мукачеві. У 1945 році засновано Центральний державний історичний архів Закарпатської України, у 1946 році – перейменований в Закарпатський обласний державний архів. 1949 році було створено обласний партійний архів. Це, звичайно, були здобутки в галузі освіти, науки і культури, але було чимало й негативних моментів.

На думку колеги, радянська влада вважала своїм обов'язком (?) слідкувати за всіма, насамперед за інтелігенцією. Найчастіше діставалося викладачу Ужгородського університету, доценту історичного факультету Федору Потушняку. Його звинувачували в «ігноруванні радянської дійсності» та «низькопоклонстві перед західноєвропейською культурою». Федір Михайлович відповідав, що у Європі влада не втручається в роботу вчених, письменників тощо. На жаль, його переслідували й далі. Він помер у віці 50 років.

У досліджуваний період сталися зміни і у державно-церковних відносинах. Православна церква «перейшла» із Сербської юрисдикції до Російської. Спецслужби вбили єпископа греко-католицької церкви Теодора Ромжу (1947) і знищили цю найбільшу конфесію (1949). Пропагувався лозунг, що релігія – є опіумом для народу. Однак не все спрацювало. В кінці 1980-х років греко-католицька церква вийшла із підпілля, радянські свята були забуті.

Таким чином, докторська дисертація Василя Васильовича Міщанина була оригінальним дослідженням, у якій було отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирішують наукову проблему «Радянізація Закарпаття 1944 – 1950 рр.» Свідченням цього є широке коло наукових публікацій, зафіксованих у авторефераті. Серед них 70 наукових праць, у тому числі 29 – у фахових виданнях, у тому числі одноосібна монографія «Радянізація Закарпаття 1944 – 1950 рр.» (Ужгород, 2018. – 644 с.). Тому й не дивно, що проблем із захистом дисертації не було. Автор захистив її на засіданні спеціалізованої вченої ради ДВНЗ «Ужгородський національний університет» 31 травня 2019 року, а 15 жовтня того ж року Атестаційна колегія України присудила Василю Васильовичу Міщанину науковий ступінь доктора історичних наук за спеціальністю «Історія України».

Дослідження інших наукових проблем

І після захисту докторської дисертації колега продовжував займатися дослідницькими пошуками. Він торкався низки інших наукових проблем. Серед них назвемо колективні монографії (серед співавторів був колега): «Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939 – 1953)»

(Львів, 2021), «Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення» (Одеса, 2022), «Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять» (Рига, 2022), «Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944 – 1953): повсякденне життя» (Рига, 2022). Публікації в колективних працях вирізняються високою науковою актуальністю та вирішують значні наукові проблеми.

Дослідження історії університету та кафедри

Колега присвятив низку публікацій історії Ужгородського національного університету. В першу чергу треба назвати його монографію «Радянізація Закарпаття 1944 – 1950 рр.» Тут приділено немало сторінок історії вишу в указаний період. Є окремі наукові студії – статті, повідомлення, біографічні статті про діяльність вишу.

Згадаємо, що дослідник і педагог 18 років пропрацював на кафедрі історії України. Тому він цікавився її історією. Через деякий час він, у співавторстві з професором Д. Д. Данилюком, написали і видали працю «Кафедра історії України УжНУ» (Ужгород, 2010. – 128 с.). Тут зібрано найновішу (на той час) інформацію про цей структурний підрозділ історичного факультету. Крім того, писав про організацію і проведення педагогічної практики на факультеті тощо.

Міжгірщина – мала батьківщина

Не забуває Василь Васильович і про свої малу батьківщину – Міжгірщину. Він активно співробітничав з районною газетою «Верховина», де друкував краєзнавчі матеріали. А у 2017 році в Ужгороді побачило світ видання «Верховина: Волівщина – Міжгірщина: Історично-культурологічні нариси». Написав історичні нариси про 10 сіл (у тому числі і про Синевир) і 25 нарисів про відомих земляків. А ще писав він про специфіку економічного розвитку Волівської округи, взаємовідносини народних комітетів Волівської округи з військовими частинами Червоної армії в 1946 – 1950 роках, Музей лісу і сплаву тощо.

Завершуючи мову про наукові здобутки Василя Міщанина зауважимо, що ми назвали далеко не усі його публікації та досліджувані теми. Друге. Його студії публікувалися українською, російською та англійською мовами в Польщі, Чехії, Словаччині, Білорусі, Болгарії, Росії. Третє. Його публікації відзначаються науковою актуальністю, вдало продуманою структурою, аргументованістю висновків та узагальнень. Тому вони користуються популярністю у колег-істориків, які на них часто покликаються.

Внесок у педагогіку та методику

Виокремимо ще одну грань здібностей Василя Міщанина – це педагогічна і методична майстерність. Переконані, що його вчитель Микола Вегеш добре підготував свого учня. Потім справу підхопив історичний факультет. Після – викладацька робота (яка триває майже 22 роки). Василь Васильович викладає студентам такі нормативні курси: «Історія України» (тепер «Історія та культура України»), «Основи педагогічної майстерності», «Методика викладання історії у школі», «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі», «Викладацька діяльність у закладах вищої освіти», спецкурси: «Аграрна політика на Закарпатті 1944 – 1950 рр.», «Перша і друга радянізація західноукраїнських

земель», «Радянізація країн і регіонів: загальне і особливе» та ін. Підкреслимо, що колега ретельно готується до кожної зустрічі з вихованцями: підбирає фактичний матеріал, ретельно міркує над структурою лекцій чи семінарських занять, велику увагу приділяє словесним методам навчання, але ніколи не забуває і про наочні посібники. Після проведеного заняття «прокручує» у голові його зміст, щоб не допускати можливих помилок у майбутньому, щоб удосконалити арсенал педагогічних прийомів.

Викладацька діяльність дає колезі велике задоволення, радість, творчу енергію. Бажання працювати якнайефективніше. З повагою ставиться до студентської молоді. Ніхто не може пригадати випадку, щоб Василь Васильович підвищив голос, висловив різкі судження, когось не дослухав... Він завжди готовий допомогти, словом або ділом. І студенти користуються цією можливістю, бо знають, що викладач дасть цінну пораду чи допоможе вирішити важливу проблему.

Педагог добре знає методику викладання історичних дисциплін, чудово володіє методичними прийомами. Він уже багато років викладає курс «Методика викладання історії у школі». Тим самим продовжує добру справу, започатковану доцентом Василем Васильовичем Пальком. А ще він є факультетським керівником педагогічної практики, яку проходять студенти-історики. Знайомий з директорами та вчителями історії шкіл, де проходить практика. Підписує договори із директорами шкіл. Контролює цей процес. Можемо з впевненістю сказати, що Василь Васильович на своєму місці і дбає про якісну підготовку вчителів історії. І це дуже відрадно.

Свій багатий педагогічний досвід дещо узагальнив. Часто виступає на методичних конференціях, де ділиться досвідом читання тих чи інших дисциплін. Крім того, він видав «методички», серед них наступні: «Тематика та практичні поради до практичних занять з історії України другої половини XVII – першої половини XIX ст. для студентів І курсу історичного факультету» (2003), «Історія України: Методичні поради з навчального курсу для неспеціальних факультетів» (2007), «Аграрна політика на Закарпатті (1944 – 1950 рр.): джерела, історіографія, методологія (Матеріали до спецкурсу...)» (2008), «Вивчення історії в школі за допомогою різних типів навчальних текстів: (Методичні рекомендації студентам-практикантам)» (2008), «Методичні рекомендації та робоча програма з педагогічної практики для студентів історичного факультету» (2008), «Історія України: Програма з навчального курсу для студентів історичного факультету» (2010), «Джерела і матеріали до вивчення курсу «Історія України» (2010), «Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Історія та культура України» (2016) та ін. Ці видання допомагають студентам у навчанні та практичній діяльності.

Громадська робота теж важлива

Наш колега встигає не тільки успішно займатися науковими пошуками та викладацькою роботою, але й велику увагу приділяє громадській обов'язкам. Так, він член Богословського історичного науково-дослідного центру імені Василія (Проніна), експертно-перевірної комісії Державного архіву Закарпатської області, був головою профспілкової організації викладачів та співробітників історичного факультету УжНУ, заступник голови (згодом голова) з реабілітації в Закарпатській області, член редколегії наукового журналу «З архівів

ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ», очільник профспілкової організації викладачів і співробітників факультету історії та міжнародних відносин УжНУ, член редколегії наукового видання «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія» тощо.

Відзначимо, що до своїх громадських обов'язків Василь Міщанин ставиться дуже відповідально, виконує їх якісно і у встановлений строк. Тому й не дивно, що йому дають чимало громадських доручень, бо знають, що не підведе.

Родина – міцна фортеця

Наш колега – щасливий у сімейному житті. У липні 2002 року одружився із землячкою, уродженкою села Річка, Оленою Могоритою. Вона закінчила Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Зараз Олена Михайлівна Міщанин працює вчителькою початкових класів Ужгородської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 6 імені В. С. Ґренджі-Донського. А ще вона тримає усі чотири кути в хаті (квартирі), щоб чоловік зміг повністю реалізувати свій науковий і педагогічний потенціал. Василь це розуміє і вдячний дружині за постійну турботу і допомогу.

Подружжя Міщанинів дало життя і виховало двох чудових синів – Тараса і Олега. Старший успішно навчається на 3 курсі інженерно-технічного факультету Ужгородського національного університету за спеціальністю «Будівництво та цивільна інженерія». Хоче продовжити справу дідуся Василя Андрійовича, який також, як уже було сказано, був будівельником. Молодший у цьому році закінчує Ужгородський науковий ліцей. Колега пишається своїми синами, які радують батьків гарною поведінкою, успіхами у навчанні та повагою до старших. А ще є впевненість, що рід Міщанинів буде мати продовження.

Відзнаки за сумлінну працю

Професор Василь Міщанин багато років сумлінно трудиться на ниві освіти і науки, сіє розумне, добре, вічне. Позаяк він є членом журі (жюрі) обласного етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з історії ІІІ (обласного) етапу та Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України, то його відзначали грамотами Управління (Департаменту?) освіти і науки Закарпатської обласної адміністрації. Крім того, він неодноразово отримував грамоти від ректора вишу та профспілкового комітету УжНУ. Правда, сам колега вважає, що не треба ганятися за відзнаками, а чесно і добросовісно виконувати свої обов'язки. Для нього найбільшою нагородою є добрі знання та виховання студентів. І це – абсолютно правильно!

Наш колега, Василь Васильович Міщанин, підійшов до першого життєвого ювілею. Підійшов з важливими здобутками, про які ми намагалися розповісти у пропонованій статті. Гадаємо, що, в принципі, це вдалося. Але у голові ювіляра рояться нові плани і задуми. Тож ми щиро бажаємо йому міцного карпатського здоров'я, благополуччя, наснаги, життєвого оптимізму, невичерпної енергії, нових успіхів у царині вітчизняної історичної науки та педагогіки вищої школи, мирного неба над Україною! З роси і води Вам шановний колего і друже!

Микола ВЕГЕШ,
доктор історичних наук, професор;
Микола ОЛАШИН,
кандидат історичних наук, доцент.

РЕЦЕНЗІЇ

Неординарна книжка професора Михайла Наєнка

Незважаючи на те, що в Україні вже рік палає несправедлива і страшна війна, яку віроломно і безпідставно розпочала ненажерлива колонізаторська Росія і Україна змушена героїчно боротися з лютим агресором, творчі люди, які вже не можуть боротися із зброєю на фронті, то борються пером, пензлем, співом. До таких належить і професор Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка Михайло Наєнко, доктор наук, лауреат Державної премії Т. Г. Шевченка, премії Г. С. Сковороди та інших відзнак, як Заслужений діяч науки і техніки, довгорічний декан філологічного факультету КНУ Т .Шевченка, провідний літературознавець та й ще поет, прозаїк, драматург, автор понад 40 книжкових видань з історії української літератури, літературознавства і критики та майже тисячі статей, видав цими днями цікаву, я б сказав, неординарну книжку, «*Літературний вибух і детонація. Діалоги з полілогами». Київ, 2023, 558 с*., яка багато скаже не лише літературознавцям, але й широкому колу читачів в Україні або за її межами.

Книжка складається з майже сорока діалогів з різними письменниками, літературознавцями, критиками, журналістами в різних газетах, журналах, по радіо, на різних каналах українського телебачення. Книжка представляє собою своєрідний літопис літературного процесу України другої половини ХХ ст. і перших десятиріч ХХІ століття. ЇЇ автор вважає, що не лише на фронті, в науці, але й в літературній та іншій художній творчості відбуваються «вибухи», які викликують детонації, потрібні для її дальшого художнього розвитку. До таких «вибухів» (прекрасна метафора) в українській літературі М. Наєнко зараховує такі твори: «Слово про Ігорів похід», «Енеїду» І. Котляревського, «Кобзар» Т. Шевченка, «Народні оповідання» М. Вовчка, романи «Люборацькі А. Свидницького, «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького, «Хіба ревуть воли, як ясла повні» П. Мирного, поетичні збірки «Зів'яле листя» І. Франка, «На крилах пісень» Л. Українки, повість «Царівна» О. Кобилянської, збірку «Сонячні кларнети» П. Тичини, твори авторів «Розстріляного відродження», твори «Україна у вогні» О. Довженка, «Ніж у сонці» та «Соняшник» І. Драча, «Атомні прелюди М. Вінграновського, «Земне тяжіння» В. Симоненка, «Б'ють у крицю ковалі» Б. Олійника, «Правда кличе» Д. Павличка, «Зоряний інтеграл» Л. Костенко, «Людина і зброя» і «Собор» О. Гончара та інші. бо ці твори принесли в українську літературу нове образне мислення, нову художню думку, позицію, новий формат. (Яку детонацію викликала кіноповість «Україна в огні», свідчить і такий факт, що її обговорювало навіть політбюро ЦК за участі М. Бажана, О. Корнійчука, М. Рильського і П. Тичини). Українська література, на думку М. Наєнка, завжди «була чимось більшим, ніж просто літературою. Вона була ідеологією, каталізатором національної свідомості... формувала.... українську націю та її лідерів» (25). Такі «вибухи» були необхідні і потрібні, бо українська література протягом свого існування аж до своєї незалежності розвивалася в підневільних умовах і вона будила не лише нову думку не лише в художній літературі, але й суспільну думку.

Діалоги, які нам представляє М. Наєнко в рецензованій книжці, достатньо аналітичні, науково обґрунтовані з присмаком критичного оптимізму, демонструють його нове мислення і написані зрозумілою мовою для всіх. Вони вдало доповню-

ють такі фундаментальні його роботи, як «Художня література України», «Історія українського літературознавство і критики, «Інтим письменницької праці» та інші. Часто українську літературу розглядає та оцінює в контексті європейського чи світового літературного письменства і приходить до висновку, що вона не відставала від світової літератури, сприймала від неї певні імпульси, але розвивала їх на українському національному ґрунті, чим збагачувала й світову літературу. Правда, не в такій мірі, як би бажалось, але знов повторюємо, що вона розвивалася в двох чи трьох тоталітарних режимах: російсько-царському, австро-угорському монархічному і радянському.

Вже перший діалог, який вів з М. Наєнком, літературний критик і поет М. Славинський на сторінках «Літературної Україні» 1 червня 1999 року, свідчить про високу ерудицію професора, його широку обізнаність із складним літературним процесом української літератури протягом її існування, яка розвивалась як на історичних українських землях та ще й за їх межами, зокрема в США, Чехії, Польщі, Австралії та інде і як він дбав наблизити читачам вільної України фундаментальні праці С. Єфремова, Д. Чижевського, Г. Косинки, авторів «Розстріляного відродження», як доводив, що О. Гончар володів досі нерозгаданим даром романного мислення і що був художником-поліфоністом і при цьому ще й просто чудовим оповідачем (39).

Найбагатшим даром для української літератури нової доби М. Наєнко вважає рух шістдесятництва (І. Драч, М. Вінграновський, В. Симоненко, В. Дрозд, раніше Д. Павличко, Л. Костенко та ін.), який в літературі намагався «зламати художні стереотипи« (45). А найбільш трагічними для українського літературознавства і літератури були 30-роки минулого століття, коли було репресовано 103 літературознавців, 70 просто замовкло і їх доля невідома та 25 емігрувало за кордон, понад 300 письменників було засуджено в різні гулаги СРСР, звідки повернулись лише одиниці, решта були розстріляні або загинули від різних хвороб. Це так загинув цвіт української літератури і культури. Так ставився радянський режим до українськи мислячих людей.

М. Наєнко висловив радість, що після 1995 року дві українські літератури (материкова і діаспорна) злилися в єдиний потік (57), що повернулися в історію літератури репресовані автори, що їх твори зараз читаються як сучасні, шо було «усунено» єдиний метод – соцреалізм і письменники можуть творити без обмежень.

Перший діалог можна вважати заспівом до дальших діалогів, які складають книжку. В них ми можемо дізнатися як М. Наєнко із шкільних років захоплювався літературою, формувався на видатного літературознавця, як нелегко було під час його навчання ставити питання викладачам, як стежили за студентами і викладачами університету (були серед них й стукачі) НКВД , як на їх «інакомислячих» відчисляли» з університету, як формувалося шістдесятництво в літературі та інших видах мистецтва, як було знищено вітраж Київського університету Т. Г. Шевченка, як формувалося дисидентство в Україні, як виникала і поширювалася дисидентська література художня і політична, яку роль відігравали у формуванні іншого ніж радянського мислення літературні вечори чи інші форми зустрічей молодих авторів з читачами тощо.

М. Наєнко не раз з гордістю говорив, що вчився в Київському університеті Т. Шевченка (до речі, я теж), в якому колись вчилися чи читали там лекції такі видатні митці, як О. Максимович, М. Костомаров, П. Житецький, М. Драгоманов, М. Дашкевич, В. Перетц, Л. Булаховський, М. Зеров, П. Драй-Хмара, П. Филипович, брати Маслови та багато інших, але не завжди одержав те, що його душа бажала, бо тоталітарний режим не дозволяв цього.

Нема у нас простору, щоб аналізувати всі його діалоги, але мене значно збагатили різні факти, які я дізнався із рецензованої книжки, приміром, його міркування про український романтизм, модернізм І. Франка, П. Тичини, Ю. Яновського, М. Рильського, О. Гончара та зокрема модернізм та постмодернізм декотрих шістдесятників. В інших діалогах він їх ще більше уточнив. Такі терміни за моїх молодих часів у Київському університеті не вживалися. Цікаві міркування і відомості я одержав од М. Наєнка про Ю. Яновського, про довгий шлях до об'єктивної оцінки його творів в Україні і як він спробував з нагоди його 100-річчя дати правдиву оцінку, твердячи, між іншим, що «талант Ю. Яновського був абсолютний» (115). Те саме можна сказати про його міркування відносно творчості В. Сосюри, О. Довженка, О. Гончара чи М. Рильського та як його, але й інших, скажімо, П. Тичину, радянський режим ламав кілька місяців у в'язниці, поки не погодились «співати» во славу вождя Й. В. Сталіна (компартія потребувала відомих поетів, щоб утримати свою владу і «показати» народу, як вона поважає письменників), але вони і так при можливій нагоді писали справжню, високу літературу або публічно підтримали шістдесятників у їхніх намаганнях, хоч не всі зразу зрозуміли їх твори, але пізніше вибачились перед ними (М. Бажан, П. Тичина, А. Малишко та ін.).

Багатьма діалогами в даній книжці тягнеться думка про український літературний романтизм, про потребу краси, вірності і честі в мистецтві, тому не дивно, що предметом його досліджень були переважно романтики і нарешті він сам вивів себе як романтик і великий патріот України та її культури..

Часто у своїх діалогах він говорив про потребу готувати нову літературну зміну у вузах, дати їм теоретичну і загальну освіту, як це роблять майже всі культурні країни у світі. Так він ініціював створення Центру літературної творчості в університеті і спеціальності «літературна творчість», що підтримала й НСПУ (Ю. Мушкетик).

Учасники діалогів часто запитували М. Наєнка, в якому стані і де викладалася і викладається україністика у світі. Серед держав, де українська мова викладається, згадав і Словаччину і кафедру української мови і літератури Пряшівського університету та й мою особу. Жаль, забув навести відділ україністики Банськобистрицького університету (хоч на цьому відділі особисто побував під час наукової конференції і зустрічався з її викладачами), який заснував доц. д-р Сергій Макара, поет, літературознавець, український поет Словаччини та марну свою снагу відкрити навчання української мови в Коменського університеті в Братиславі. Але ми раді, що добрим словом згадав засновників міжнародних конференцій з питань романтизму, організованих доц. С. Макарою, проф. А. Червеняком та іншими україністами в Банській Бистриці.

Не можна забути ані ті діалоги, які розповідають, як високо шанують та оцінюють наукову, письменницьку і суспільну діяльність професора М. К. Наєнка гуляйполівські земляки, українські університети (надавши йому звання почесний доктор (honoris causa) та запрошуючи його читати курси лекцій), його колишні студенти, кандидати і доктори наук, викладачі різних університетів, письменники літературознавці, художники, співаки, що виявилось не лише під час відзначення його життєвих ювілеїв, але і під час публічних презентацій його книжок. Культурний рівень народу оцінюється і по тому, наскільки він шанує своїх видатних діячів літератури і культури. У випадку М. Наєнка ця істина підтвердилася.

Зрозуміло, що книжка приносить далеко більше інформацій, теоретичних міркувань про літературу, культуру, суспільство, ніж ми навели у нашій мініреценізії. Але простір не дає нам можливостей навіть їх перерахувати. Що ж, нам залишається лише побажати, щоб ми скоро знов змогли читати його нову книжку.

Михайло РОМАН.

Микола ДУПЛЯК

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ВИЗНАЧНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИКА

(Ганна Паска. «Лев Бачинський: творець соборності України». Фундація Енциклопедії України, Торонто-Львів, 2019.)

На видавничому ринку появилася цікава своїм змістом книжка авторства дослідниці Ганни Паски, яку бажаю рекомендувати тим читачам, що цікавляться минулим Українського народу. Відомо ж бо, що, знаючи своє минуле, краще розуміємо своє сучасне. Йдеться про визначну людину в політичному й суспільному житті Галичини в перших тридцяти роках минулого століття – д-ра Лева Бачинського (1872 – 1930), –– людини, яка наполегливо й віддано працювала для добра свого поневоленого народу, для майбутніх поколінь українців, а таких людей не можна забувати.

Авторка дослідила участь політика у передвиборчих кампаніях до найвищого законодавчого органу Австро-Угорської монархії (1907 і 1911 рр.), з'ясувала зміст і напрям депутатської праці Л. Бачинського в австрійському парламенті (1907 – 1918 рр.) й охарактеризувала роль політика у державно-творчих процесах Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) – Західної Области Української Народної Республіки (ЗОУНР), а також розкрила його діяльність у структурі Міжпартійної ради (1921-1923 рр.); напрями партійно-політичної праці в 1920-х роках; розглянула посольську діяльність Л. Бачинського в 1928-1930 роках.

Прикметно, що видання адресоване українській молоді, студентству, науковцям, краєзнавцям, учителям, усім, кому українська минувшина додає наснаги до суспільної праці у вивченні відомих і маловідомих постатей України…

Переломною віхою в житті Л. Бачинського було навчання у Коломийській гімназії. Тут під впливом наставників та колег-гімназистів почали формуватися його світогляд, політичні погляди та переконання. Майбутній політик брав активну участь у діяльності таємного студентського гуртка, учасники якого займалися пропагуванням соціалістичних ідей у суспільстві. Початок активної політичної діяльности д-ра Л. Бачинського починається із його вступом до лав першої української партії – Руcько-української радикальної партії (РУРП). На початку ХХ ст. політик займав керівні посади в структурі Української радикальної партії (УРП) та брав участь у численних вічах і зібраннях. У ході Першої світової війни д-р Л. Бачинський увійшов до складу Головної української ради (ГУР), а 1915 р. став заступником голови Загальної української ради (ЗУР) К. Левицького.

Ще на партійному з'їзді у Львові 1906 р. Л. Бачинського обрано керівником Української парламентської репрезентації (УПР). Він брав участь у партійних з'їздах та всенародних вічах, на яких не тільки розповідав про свою працю в Державній Раді, але й звертав увагу на численні правопорушення з

боку польської влади та її негативне ставлення до українського народу. 1910 р. д-р Лев Бачинський відкрив власну адвокатську канцелярію у Станіславові (тепер Івано-Франківськ), а вже наступного року його обрано головою товариства «Повітова Січ».

Під час загострення австро-російських відносин у 1912-1914 роках, українські політичні партії Східної Галичини та Буковини визначилися щодо політичної орієнтації, яка полягала на підтримці Австро-Угорської монархії у війні проти Російської імперії як найбільшого ворога України. Коли на початку Першої світової війни у Львові засновано міжпартійну Головну українську раду, до її складу увійшли й визначні радикали: Лев Бачинський, Микола Лагодинський, Михайло Павлик і Кирило Трильовський. ГУР оголосила свої політичні цілі, суть яких зводилася до орієнтації на країни Троїстого союзу та прагнення об'єднати українські землі Австро-Угорщини в єдину адміністративну одиницю на засадах національно-територіальної автономії. Одним із першочергових завдань ГУР був поділ Галичини на Східну (українську) і Західну (польську) частини.

До речі, під час підготовки до проведення виборів, українці поділилися на два ворогуючі табори москвофільського та україно фільського спрямування. Цей фактор у своїх цілях використовували поляки для тиску на український національний рух.

Про значний авторитет Л. Бачинського в галицькому суспільстві свідчила масова підтримка його кандидатури до Австро-Угорського парламенту. Як підтверджує тогочасна галицька преса, він був одним із найкращих промовців у Галичині. Під час виборів до австрійського парламенту був прихильником союзу всіх провідних національних партій з метою збільшення українського представництва в Державній Раді. Парламентська діяльність посла Л. Бачинського в австро-угорський період мала опозиційний характер у відношенні до офіційної влади. Період його посольської діяльности характеризується активною боротьбою за створення українського університету у Львові.

У своїй автобіографії Л. Бачинський так характеризував свій виступ з цього приводу в парламентській комісії у Відні: «Багато здоровля коштувала мені промова у військовій комісії під час дебатів над новим військовим законом, коли я говорив через цілу ніч без перерви. Ця промова примусила правительство видати письмо з приреченням заснування українського університету». Йдеться про 13-годинну промову Л. Бачинського у червні 1912 року. Основною метою його парламентської діяльности (1907-1918) було відстоювання національних і соціальних прав галичан.

Д-р Лев Бачинський відзначався активною участю в об'єднанні Західної України з Наддніпрянщиною та був одним з ініціяторів проголошення Акту Злуки ЗУНР і УНР. Це ж бо він розпочав церемонію промовою: «Світла Директоріє і Високий Уряде Української Народної Республіки! Власною нашою волею хочемо і бажаємо обновити національно-державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а до якої стреміли наші гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна лучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло».

Після розпаду Австро-Угорської монархії та поразки українських національно-визвольних змагань періоду ЗУНР, Східну Галичину приєднано до Польщі. Окупаційна влада провадила політику асиміляції українського народу та інкорпорації «східних кресів» до складу Польської держави. Упродовж 1919-1929 рр. до Східної Галичини прибуло 77 тисяч польських військових осадників і цивільних колоністів, яким надано в користування багато української землі. Такий стан речей викликав незадоволення серед українського населення та галицького політикуму.

Важливу роль Л. Бачинський відіграв у вирішенні економічних проблем в ЗОУНР. Як керівник земельної комісії, він сприяв розробці закону аграрної реформи та його ухваленню. У 1921-1923 рр. входив до складу Міжпартійної Ради, брав участь у міжпартійних з'їздах і конференціях. Політик негативно ставився до політики Другої Речі Посполитої, спрямованої на окупацію українських територій і проголосив політику орієнтації на «власні сили» у боротьбі з окупаційним режимом.

Д-р Лев Бачинський був одним із найбільш відомих політичних діячів Східної Галичини міжвоєнного періоду. Як провідник УРП, а з 1926 р. – Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), він активно боровся та пропагував у суспільстві гасла боротьби проти полонізації українських земель польськими осадниками. Політик вимагав надання українцям демократичних прав і свобод; виступав за навчання у школах Галичини та Волині рідною мовою; боронив соціальні та національні інтереси українських селян і робітників.

Політик виступав за об'єднання всіх провідних західноукраїнських партій у спільному міжпартійному політичному блоці. Вимагав відновлення незалежности українських земель, пропагував політику самостійної боротьби з польською окупацією Східної Галичини та засуджував політику більшовиків на Наддніпрянщині. В історію увійшов як незламний борець за незалежність і соборність всіх українських земель. Л. Бачинський формував цілісну концепцію побудови майбутньої Української держави та негативно ставився до будь-яких проявів іноземного втручання в її внутрішні справи.

Лев Бачинський помер 11 квітня 1930 р. у санаторії м. Грімменштайн в Австрії. Його тлінні останки спочили на українській землі в Станіславові. В останню дорогу відомого земляка, оборонця і політика та пластуна провело понад 20 тисяч осіб. 14 липня 2017 р. в рідному селі Серафинці Городенського району Івано-Франківської області відбулося урочисте відзначення 145-річчя від дня народження Л. Бачинського. Вдячні серафинці встановили йому погруддя і пам'ятний знак на місці садиби Бачинських.

До речі, у подружжя Лева і Наталії Бачинських було двоє дітей – Софія і Марко. Їхні внуки і правнуки сьогодні живуть далеко від рідної землі – в Америці й Канаді.

Цінну наукову публікацію про визначного українця доповнює і збагачує перелік умовних скорочень, список використаних джерел і подяка авторки багатьом людям й установам за сприяння у підготовці видання. У книжці знаходимо понад 60 світлин, 36 копій з листів і газетних статей та 6 кольорових мап. Тиражу публікації не названо. Можна лише здогадуватись, що він невеликий.

МИСТЕЦТВО

Казимир Малевич

Амстердамський Стеделек-музей визнав **Казимира Малевича** українським художником, якого раніше вважали російським митцем.

За словами речника музею, тепер у Стеделек-музею говоритимуть про Малевича, як про художника, який народися в Україні у родині польського походження. Ці дані вже змінили в текстах на стінах і на сторінках вебсайту. Також їх включать у майбутні комунікації.

Зауважимо, що у Стеделек-музеї зібрана найбільша колекція робіт художника поза межами колишнього СРСР.

23 лютого 1879 р. – у Києві народився Казимир Малевич, художник-авангардист та теоретик мистецтва, основоположник супрематизму, автор однієї з найвідоміших картин XX ст. «Чорний квадрат».

У родині Малевичів, що мали польське коріння, було чотирнадцятеро дітей. Батько, який працював на цукрозаводі, мріяв, аби син став цукроваром. Тому вороже поставився до захоплення малюванням. Мати ж, навпаки, підтримала Казимира Малевича. Сама купила йому професійні пензлі та фарби. Перше знайомство хлопця з художниками сталося у містечку Білопіллі Харківської губернії. «З Петербурга приїхали найзнаменитіші художники для писання ікон в соборі. – писав у спогадах Казимир Малевич. – Це нас сильно схвилювало, бо ми ще ніколи не бачили живих художників».

Попри те, що Малевич, виконуючи волю батька закінчив агрономічне училище, згодом пішов навчатися малюванню до Київської художньої школи Миколи Мурашка. «Кубофутуристичний» напрям у творчості Малевича припав на початок Першої світової війни. 1913-го він оформлював постановку футуристичної опери «Перемога над Сонцем». На театральній сцені вперше було представлено «Чорний квадрат», створений Малевичем як декорація до спектаклю. Це був початок супрематизму (найвищого етапу у мистецтві). «Супрематизм, – за визначенням Малевича, – мав у своєму розвитку три ступені чорного, кольорового і білого».

З 1918-го колір зникає у живописі Малевича. З'являється картина «Білий квадрат на білому фоні». «Це знак чистоти людського творчого життя. – говорив Малевич, – це досягнення живописного абсолюту, а місія живопису на цьому закінчена».

У творчості Малевича була відображена тематика Голодомору 1932-33 року. Відомий його ескіз під назвою «Де серп і молот, там смерть і голод» – рядком з народної пісні 1920-30-х років. На картині зображені 3 людські фігури, у яких замість облич серп, молот, хрест і труна.

Цікаві факти з життя Малевича

– Свого часу Малевич захоплювався вишивкою. Художник не тільки сам вишивав, а й створював ескізи, за якими потім майстри народного промислу робили вишивки. Вишиті шарфики, подушки, хустки і скатертини, створені в селі Вербівка на Київщині, потім продавалися в Києві, Москві і Берліні.

– Дуже добре співав і мав красивий бас. Коли художник Володимир Татлін грав на бандурі. Під акомпанемент бандури Малевич співав. Улюбленими були пісні «Гуде вітер вельми в полі»; «При дорозі хрест високий, кров'ю обілляний», «крамольна» в ті часи «Ще не вмерла України ні слава, ні воля».

– Художник часто говорив про своє захоплення іконами, називав ікони найкрасивішим, найбільш досконалим видом мистецтва. У різні цикли робіт сільської тематики Малевичем включені українські пейзажі, й ікони, присутні в кожній сільській хаті.

– Хворий Малевич запустив бороду та іронічно називав себе Карлом Марксом. Після самогубства Маяковського Малевич написав: «Я не можу піти, як він, але й жити тут більше не можу». Передчуваючи, що скоро хвороба скоротить його вік, «Казимир Великий» (так він часом себе називав) Малевич сам готував ескіз домовини.

(р-зп)

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:
Микола Мушинка (Пряшів) – 100 євро
Ярослав Джоґаник (Куримка) – 200 євро

На обкладинці журналу твори українського художника

Казимира Малевича

На першій сторінці обкладинки: «**Супрематична композиція**», 1916 р.; на другій сторінці обкладинки: «**Самопортрет»**, близько 1909 р.; на третій сторінці обкладинки: «**Портрет композитора М. Матюшина»**, 1913 р.; на четвертій сторінці обкладинки: «**Відпочинок**», 1908 р.

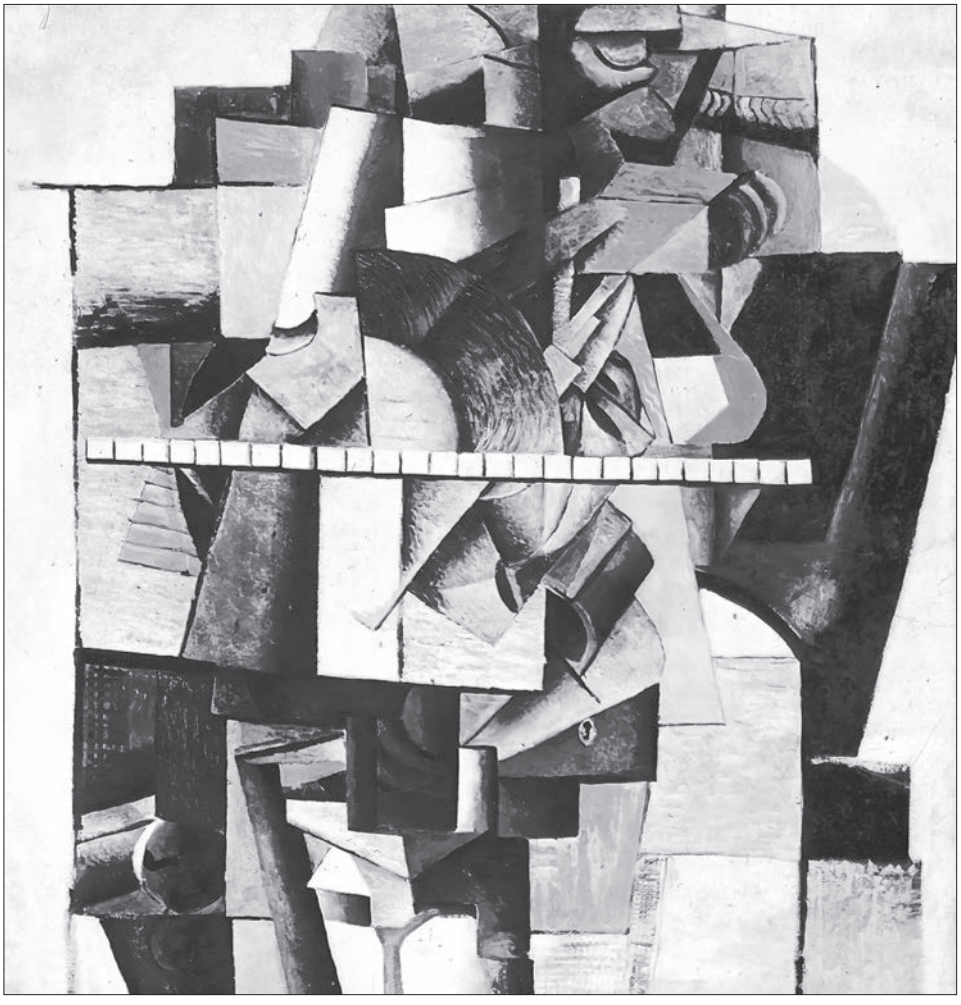

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131